

РАСУЛ
РАҲМОНОВ

КАЗБЕК БАҲОДИР

(ҚАҲРАМОН ҲАЁТИДАН ЛАВҲАЛАР)

Ўзбекистон ЛКСМ
Марказий Комитетининг
«Ёш гвардия» нашриёти
Тошкент — 1977

Раҳмонов Расул.

Казбек баҳодир. (Қаҳрамон ҳаётидан лавҳалар). Т., «Ёш гвардия», 1977.
136 б.

Рахманов Р. Легендарный Казбек.

Уз 2

Расул Раҳмонов ўзбек халқининг шонли фарзанди, белоруссия партизанлари сафида фашист босқинчиларига қарши мардона жанг қилган Мамадали Топиболдиев ҳақида қизиқарли ҳикоя қилади. Қаҳрамоннинг ҳаёт йўли ҳар жиҳатдан ёшларга ибрат бўлади. Шунингдек тўпلامдан илм-фан ҳамда ишлаб чиқариш илғорларининг мардонавор меҳнатини акс эттирувчи бир қатор очерклар ҳам ўрин олган.

Р $\frac{7-3-3-96}{356 (06)-77}$ 23—77

© Издательство «Ёш гвардия» — 1977

«АДАШГАН» ХАТ

Ҳар сафар шошилинч иши бўлса ҳам бемалол гаплашиб, ўтирадиган хатчи ота бугун дераза токчасига ток япрогидай бир парча қоғозни қўйиб, Мели бувининг ҳай-ҳайига қулоқ солмай жўнаб қолди. Кампир хатни ҳижжалаб ўқиди. Русча ёзилган экан, тушунолмади. Аксига олиб, шаррос ёмғир ёғяпти. Бўлмаса қишлоқ совети идорасига чиқиб, бирортасига ўқитиб келарди. У нима қиларини билмай ҳардамхаёл бўлиб ўтирарди. Бароқ мушук белини дўппайтирганича келиб кампирнинг оёғига суркалди.

— Қорнинг очдими жонивор, ҳозир.— Кампир қутчадан бир бурда нон оларкан, тўқчилик вақтида танлаб овқат ейдиган мушукнинг, токчага интилиб, сабрсизлик

билан деворни тымдалаётганига қараб афсусланиб бош чайқади. Мушукнинг понни қитирлатиб ейишини томоша қилиб ўтираркан, почтаьоннинг орқа-ўнгига қарамай кетгани, хатда нима ёзилганини билолмаганини ўйлаб баттар кўнгли ғаш бўлди. Лоп этиб кўрган туши эсига келди. Эмиш, уйда бирон егулик қолмабди. Каска кийган баҳайбат бир фашист пичоқ кўтариб яхши кўнларга атаб боқаётган қора қўчқорини сўйгани олиб кетаётган эмиш. Кампир қўчқорга ёпишиб йиғлармиш, ёлворармиш: ўғлимни тўйига атаб боққанман, бу йил келади, дермиш. Фашистга ёпишармиш, бироқ кучи етмасмиш, одамларни ёрдамга чақирармиш, аммо товуши чиқмасмиш...

Хаёл кампирни минг кўчага олиб кирарди. «Бу қандай хат бўлдийкин? Нега, хатчи индамай кетди. Ҳеч бунақа қилмасди-ку. Товба!..» У ёмғирга қарамай, ташқарига чиқиб йўл пойлай бошлади. Биров ўтиб қолса ўқитади. Ҳали қишлоқда ҳеч кимнинг қўлида кўрмаганди бундай қоғозни, конвертни ўрнига, уч бурчак хат келгучи эди. У ёмғирда ивиб кетди. Бадани жунжикди. Чорночор ичкарига кираркан, хаёлан олисдаги чегарачи кийимидаги ўғли билан гаплашарди.

— Қаерларда юрибсан, ўғлим. Отинг ўчгур уруш бошланди. Ҳойнаҳой энди келолмассан. Нега жимсан, нега хатинг тўхтаб қолди. Ёлғиз онангни бундай қийнама, жон болам икки эллик бўлса ҳам хат ёзиб юбор. Донохоннинг ҳам хаёли бирдай сенда. Сўролмайди-ю, ҳар куни бир нарсани баҳона қилиб хабар олиб кетади. Уни ҳам интизор қилма ўғлим...

— Холажон! Холажон!— чўчитиб юбормаслик учун секин чақирарди остонада турган Донохон.

Кампир ўзи билан ўзи бўлиб қизнинг келганини ҳам сезмай қолган эди.

— Вой... хаёл қурсин... келдингизми, қизим.

Қиз пойгакка чўкди.

— Яхши келдингиз. Хатчи отангиз, иши жуда ҳам

зарур эканми, билмадим мана бу қоғозни, деразага қўйиб, ўқиб ҳам бермай кетиб қолди.

Қиз ҳам бундай хатни биринчи бор кўриши эди, қизиқсиниб қўлига олди. Овоз чиқармай ичида ўқиди-ю, бирдан бўшашиб кетди. «...Ўғлингиз Ватан учун бўлган жангларда бедарак йўқолди...» Қизнинг кўз олди қоронғилашиб кетаётгандек бўлди-ю, ҳолатини сездирмаслик учун тез-тез гапирди:

— Бир рус одамнинг хати, адашиб, бу ерга келиб қолипти. Ҳозир, хатчи отага обориб бераман!

— Ростми қизим. Ҳа, шунинг учун, хатчи кирмаган экан-да. Ерда ётган бўлса, четга олиб қўйган... Тўхта, ўзи қўйган хатни, ўзига берасанми. Мени алдамаяпсанми, қизим? Бирон ёмон хабар йўқми?..

— Йўқ, холажон. Нега алдай... Қайси куни нариги қўшнини эридан «Қора хат» келганда ўзингиз кўрдингиз-ку, қишлоқ Советининг раиси, котиби, Оқсоқол бува, хотин-қизлар Советининг раиси — бирга келишиб, айтишди...

-- Ҳа-я...

Қиз оstonадан ўтгунча зўрға ўзини тутиб турди. Эшикка чиқиши билан деворга суянганича ҳўнграб йиглаб юборди.

Кампирнинг кўнгил ғашлиги ёзилмади. Донохоннинг довдираб чиқиб кетгани унинг нотинчлигини баттар оширди. Нима қиларини билмай тахмондаги китоблардан бирини олиб ўқиди: «Ҳувойдо». Олиб хонтахтага қўйди, сўнг кўзойнагини тутиб, варақлади.

Эмди излаб топмагайман, қайдасан, жоним болам,
Кўргали келдим юзингни, моҳи тобоним болам.
Ҳар замон ёдимга тушсанг, қичқирурман дод деб,
Ёлмагай эмди сенга фарёду афғоним болам.
Эй болам, ман қайси дардингни айтиб йиғлайин,
Бенишон эрди йўқолгон хонавайроним болам.

Ўқиш ҳам юрагига сиғмади. Ўрнидан турди-да, деворда осиглик турган ўғлининг суратини олиб, сандиқ-

қа солиб қўйди: «Кўрган сари бир қават этимдан туш-
япман. Сोगинчим ортяпти. Зора дардим енгиллашса».

Эшик очилиб колхоз, қишлоқ Совети раислари, пар-
тия ташкилотининг секретари, хотин-қизлар Советининг
раиси кириб келишди. Улар почтальон билан Донохон-
дан ҳамма гапни эшитишган эди. Уларни кўриб кампир
довдираб қолди. Деворга суянганича анқовсираб нуқул
бир сўзни такрорларди.

— Келинглр, келинглр...

— Эшигингизни босиб ўтиб кетолмадик. Қалай, си-
хат-саломатмисиз. Мамадалидан дарак борми? Қандай
етишмовчиликларингиз бор. Тортинманг, айтинг.

— Шукур... боламнинг дийдоридан бўлак ҳеч нар-
сага муҳтож эмасман.

Йўқлаб келганлар бир-бирларига зимдан қарашиб
олишди. Колхоз раиси чуқур тин олди. Партком секре-
тари эса ердан бош кўтармай ўтирарди.

— Бугун хатчи бир қоғозни қўйиб кетган эди. Ма-
мадалидан келдими, десам, Донохон ўқиди, бошқа
одамни хати экан. Қани, ёзилишиброқ ўтиринглр, ҳо-
зир чойим қайнайди.

— Раҳмат, чойни мавриди билан ичармиз,— улар
ҳам онага бор гапни айтишолмади. Онага фарзанд до-
ғини етказишдан мушкул иш бормикин дунёда.

САФАРГА

Орадан йиллар ўтди. Қайғули, қувончли онлар ор-
қада қолди. Қора хат чиндан ҳам янглиш келган бўлиб
чиқди. Мамадали Топиболдиев — Қазбек баҳодир уруш-
дан эсон-омон қайтиб келди.

Улуғ Ватан уруши ғалабасининг йигирма йиллигига
тайёргарлик борарди. Афсонавий қаҳрамон, партизан
Қазбек ҳаётини матбуотда кенгроқ ёритиш маслаҳат
кўрилди. Ўша вақтда Фарғонада «Қизил Ўзбекистон»

газетасининг мухбири бўлган, қаламкаш дўстим Абдукарим Набиҳўжаевга учрашиб мақсадимни айтдим.

— Жуда дилкаш йнгит,— деди мезбоним.— Гаплашган сари, гаплашгисп келади одамнинг, жон деб бирга бораман.

Сўлим диёрнинг кўм-кўк боғлари, бепоен пахтазорлари оралаб кетган Қўқон йўлидан, тарпф-тависифга бой Риштон гузарига кириб бордик. Бир оз юқорилаб юргач, Катта Фарғона каналининг кўпригидан ўтиб, сув ёқалаб кетдик. Истиқболимизда толлар билан буркалган файзли бир шаҳарча кўринди.

— Шоир Муқимий ёзган қадимги Зоҳндон, ҳозирги Коммунизм номли колхоз,— деди Абдукарим.

Янги типда қурилган уй-жойлар, қўшқават мактаб, шифохона, боғча, клуб бинолари кўзга ташланди. Қишлоқ марказидаги кенг майдон ўртасидаги катта чаноқ шаклида ишланган фавворадан сув отилиб турибди. Қишлоққа кириб келганим сайин руҳимда ажиб бир ҳаяжон сезардим. Ҳозир қаршимдан эртаклардагидек девларни, кўп бошли аждаҳоларни енгилга қодир, кенг яғринли паҳлавон, ўқ ўтмас, тиг кесмас пўлат одам, фашистларга қирон келтириб, номи бутун бир халқ тимсоли бўлиб жаранглаган, ғайритабиий бир куч эгаси чиқиб келаётгандек туюларди. Улуғ Ватан уруши йилларида «Темир йўл жанг»ларида юзлаб душман поездини ағдарган, қанчадан-қанча босқинчини ер тишлатган партизанлардан бирини кўраман ҳозир.

— Шу ерда экан,— деди ҳамроҳим кўчани кесиб ўтган ариқ ёқасидаги тахта супада ўтирган одамлар томонга ишора қилиб. Ҳамманинг эғнида тўн, бошларида қўқон дўппи, фақат икки киши шапка кийган, бирининг ёнида ҳасса.

— Туфли кийгани,— деди ҳамроҳим журналистга хос зийраклик билан раисни ажратиб турган белгисини топиб.— Ҳаммага ўхшаган жўнгина одам...— қўшиб

қўйди у, тасаввуримдаги кишини кўролмаганимдан ажабланганимни сезиб.

Салом-аликдан сўнг. Мамадали ака мулоҳаза қилиб ўтирмасдан шартта дилидагини айтди.

— Ҳали қоронғи тушади. Янглишмасам эртага барвақт кетасизлар. Шунинг учун қишлоқни бир айланиб чиқайлик. У жавобимизни кутмай «Победа» машинаси томон юрди. Ҳайдовчиси ичида ётган бўлса керак, деб ўйладим. Йўқ раиснинг ўзи рулга ўтирди...

Суҳбатимиз тонгга яқин зўрға тугади. Ўзи ҳақида ҳеч нарса демади, партизан дўстлари, колхозчилар тўғрисида тўлиб-тошиб гапирди. Эрталаб соат олтида турсам, Мамадали Топиболдиев гўшт тўғраяпти.

— Сизларга ўз қўлим билан, партизанча котлет қилиб бермоқчиман,— деди кулиб.— Бирга жанг қилган белорус оғайнилари чақиргандим. Қолхозда бирга ишлашамиз. Партизанлар сизларга мунтазир,— раис қўшни хонага имлади.

Гап котлетдан бошланди.

— Эҳ-ҳе, Толик — Қазбек... тўғрисида ҳар қанча ёзса кам,— белоруслар у ҳақда кўп нарсаларни айтиб беришди.

— Белоруссияга, Минскка, Могилевга, албатта, боришингиз керак, у ерда Мамадали Топиболдиевни — Қазбекни танимайдиган одам йўқ,— деб маслаҳат беришди.— Ҳозирги ёшларимиз ҳам билишади.

Дам олиш ойини ботир партизан ўтган, жанг қилган жойларни кўришга, бирга курашган кишилари, музей, архивдаги ҳужжатлар билан танишишга бағишладим.

Анюта хола — Рилькова Анна Васильевна мени жуда зориқиб кутипти. Минскдан Могилев областидаги Пасирево қишлоғига сим қоқиб, ўғлингиз Мамадали Топиболдиевнинг биродари, Сизни кўргани кетяпти, деб хабар қилишган кундан бошлаб, қувониб ҳозирлик кўрипти. Мен борадиган кун бисотидаги энг яхши кийимларини кийиб ясанибди. Дастурхон тузаб, қўни-қўш-

ниларини чақириб мени кута бошлашибди. Тутинган ўғлининг юртдошига, Мамадали ҳақида, у билан биринчи бор учрашганини, қандай қилиб она-бола бўлиб қолишганини айтиб беришга чоғланиб ўтирган экан.

Е ҲАЁТ, Е УЛИМ!

— Уруш қишлоғимиздан оралаб ўтган, оғир кунлар эди. Ўрмондан ўтин йиғиб, кеч қолдим. Уйга келсам, остонада нотаниш бир киши ўтирипти. Афтодаҳол, кўзлари киртайиб, ичига тушиб кетган, соқол-мўйловлари ўсган, озғин. Қўрқиб кетдим. Четлаб ўтиб кетмоқчи бўлдим: ким билади, қандай ниятда ўтирибди.

У бўлса мени тўхтатиб, сўради:

— Онажон, хўп десангиз бир кеча ётиб кетсак? Икки кишимиз!

Уйланиб қолдим: нима қилсам экан, яхши одам бўлса, киритмасам, қаерга боради, кимга сарғаяди, фашистлар қўлига тушиб қолса соғ қўйишмайди. Киритсам балога қоламан, фашистлар ким уйига бегона одамни қўйса, қаттиқ жазолашади.

Иўловчи, худди, менинг иккиланаётганимни сезгандек гап қотди.

— Қўрқманг, онажон. Мени ўғлингиз Иван Рильковдек кўраверинг. Балки, у ҳам бирон жойда саргардон бўлиб юргандир.

Унинг бу сўзларини эшитиб, оёқ-қўлим бўшашиб, нима қилишимни билмай қолдим.

— Ўғлимни қаёқдан биласан? Кўрдингми? Омонми?

— Озор чекманг, онажон! Омон. Шу ерда.

— Қаерда? Уйдами?— ичкарига шошиламан.

— Йўқ,— дейди нотаниш киши.— Эҳтиёт шарт, томорқада яшириниб ётипти.

Ушанда қанчалик севинганимни кўрсангиз, бунименга ўхшаган онагина ҳис эта олади. Томорқага югурдим. Болагинамни ялаб-юлқаб, бизга четлаб йўл бўша-

тиб турган кишига эътибор ҳам бермай уйга кириб кетибман. Бир маҳал Иваним уни сўраб қолди-ку! Ўғлим меҳмонни уйда деб ўйлаган экан. Шу заҳоти ташқарига югурдим. Кетма-кет ўғлим ҳам чиқди.

Иван онаси билан кўришиб, қайтиб чиқишини кутиб, ёғоч уй пешайвонида бошини қуйи солиб ўтирган Мамадали, кўзларини артиб, «бўпти!» деб устунга бир урдида, шарт ўрнидан туриб, зинага ҳам сабр қилмай, сакраб ҳовлига тушди. Тез-тез юриб, тахта панжарали девор ёнига етай деганида, орқадан эшитилган меҳрибон овоз уни тўхтатди.

— Қаёққа болам! Тўхта, ўғилгинам,— аёлнинг уйдан талпиниб чиқаётганини кўрган Мамадали чопиб бориб, ўзини унинг кучоғига отди.

— Кечирасан, айланай,— деди аёл намланган кўзларини рўмол учи билан артаркан, Иван билан кўришаман деб сени унутаёзибман. Менинг ҳам ота-онам бўлганда, худди шундай қарши олишарди, деб хўрлигинг келгандир. Уксима, чироғим... Иваннинг дўсти экансан, кел, болам, она-бола тутинайлик. Мен ҳам шу бугундан эътиборан бир ўғлим икки бўлди деявераман... Қани уйга кир. Вой, айланай, намулча тортинчоқсан?..

Шу маҳал Иваннинг дадаси ҳам кириб келди.

Дийдор кўришиш шунчалик тўсатдан юз беришини ҳеч ким, айниқса мезбоннинг ота-онаси етти ухлаб тушида ҳам кўрмаган эди. Рильковлар хонадони бир лаҳзада шоду хуррамликка тўлди. Чолу кампир топган тулганларини дастурхонга тўкишди.

Мўйсафид яши кунларга атаб шиша идишда асраб юрган, ўзи тайёрлаган «қўл бола» ичимликни қаердандир топиб келиб, столга қўйди. Стаканларга қуйиб, йигитларга узатди. Урушнинг тезроқ тугаши учун, шавкатли қуролимиз учун, галабамиз учун қадаҳ кўтарилди.

Вақт алламаҳал бўлиб қолганига қарамай, ҳеч кимнинг уйқуси келмасди.

— Оббо, болаларим-эй!— дерди чол.— Худо ўз па-
ноҳида асрабди-да. Фашистлар панжасидан қутулиш
осон иш дейсанларми? Березина дарёсидан қандай ўт-
динглар? Ҳартугур, ҳеч ким пайқамадими?..

— Бир амалладик,— деди Мамадали...

Иван қилган ишидан мақтанишни ёмон кўрадиган
Мамадалидан ҳеч гап чиқмаслигини яхши билгани учун
ҳам гапга тутинди:

— Урмон ёқалаб, соҳилдан биронта қайиқ топилиб
қолармикин, кечаси қоронғида бир амаллаб нариги
томонга ўтиб олардик, деб келавердик. Қаёқда дейсиз:
қайиқ деган нарса сира кўринмайди. Бир пайт бошимиз
қотиб турганди, ўрмондан бир қоп нарсани орқалаб,
катта сават кўтарган хотин чиқиб қолди.

Ундан йўл-йўриқ олишни маслаҳат берди Мамадали.
Мен гумонсираб: «Эҳтиёт бўлиш керак, балки фашист-
лар атайлаб юборган айғоқчидир», дедим. Ундай бўлса
«ғип» деди, бўйнини кўрсатиб, дўстим. Таваккал, аёлга
мурожаат қилдик.

— Қайиқ зоти қолган эмас,— деди йўловчи аёл.—
Ҳаммасини ёқиб ташлашди, иблислар.

Унинг ғазаб билан беихтиёр «иблислар» дейишидан,
аён бўлдики, ўзимизники!

— Шу кўриб турганингиз кўприкдан бошқа нажот
йўқ!— деди у.— Лекин эҳтиёт бўлмасангиз, бир эмас,
икки эмас, ғуж-ғуж соқчи турибди.

— Нима маслаҳат берасиз?

— Ўзингиз биласиз! Қимлигингизни сезиб қолса,
омон қолишингизга кўзим етмайди. Шу қишлоқданмиз
десанглар, ишонишлари мумкин.

— Қопни мен олай, саватни сен... Сиз, хола ҳасса
таянинг. Биз сизнинг «ака-укаларингиз» бўламиз. Ва-
зиятга қараб иш тутамиз... Борди-ю, чатоги чиқадиган
бўлса — куч етганча олишамиз...

У таклифга жавоб кутиб дам менга, дам аёлга қа-
рарди.

— Нимага ўйланасиз, ахир бу ерда ётавермаймиз-ку! Ҳамма жангда, биз панада!

— Бўлмаса, қаламтарошдан бошқа нарсанинг ҳаммасини улоқтириб ташла, мен ҳам...

Толик норози бўлиб қараб қолди шунда...

— Тўғримиз?— деб сўради Иван. Мамадали чой ичиб, хонанинг у ёқ-бу ёғини кўздан кечириб ўтираркан, берилган саволни англа-англамас, калласини қимирлатиб, маъқуллаб қўя қолди.— Мен кейин биласан дедим, у ниманидир ўйлаб турди-да, «бўпти», деди, елкамга қоқиб. Пахталигини шартта ерга ташлаб, қўйлагини ечди, чокидан йиртиб ерга ёйди.— Қўй,— деди у қўйлакни кўрсатиб. Автоматни бўйнимдан олиб оҳиста қўйдим, у чўнтагидаги тўппончасини чиқарди. Иккаласини бир-бирига ишқаланмайдиган қилиб ўради-да, дарахтзорга кириб кетди. Билдим-ки, яшириб чиқади.

Айтганимдек бўлди, картошкани кўтариб, битта-битта кўприкка қараб юрдик.

— Тўхта, нима у!— орқамиздан келган фашист солдати оёғининг учи билан саватни титкилади. Бир-икки-та картошка отилиб ерга тушди, мен оламан деб энгашган эдим, бошқа солдат зарб билан тепиб юборди. Бошқалари қаҳ-қаҳ уриб кулишди. Гепамга югуриб келган Толикнинг титроқ қўлларини кўриб, эсим чиқиб кетди. У бирон нарсага ғазаб билан ҳамла қилганда шундай титрарди. Мен шилинган бурнимнинг оғриғини ҳам унутиб, «ўзингни бос» дедим.

Кўприк охиридагилар, бўсағадагиларига ишондилар шекилли, индашмади.

— Жуда оғир йигитсан-да Иван!— деди ҳозиргина бўлиб ўтган воқеани эслаб Мамадали.

— Унчалик эмас. Мен ҳам, сендан қолишмайдиган қизиққонман. Биласан. Лекин шароит билан ҳисоблашмаса бўлмайди. Шундан, ҳаммасини ичимга солиб, яшириб юраман. Қарабсизки, уйга етиб қолибмиз.

Улар ўтган кунлар ичида биринчи марта ёзиллиб кулишди.

Иваннинг онаси чуқур хўрсиниб олди-да, намланган мовий кўзларини Мамадалига тикиб, хазин оҳангда сўради:

— Айбга қўшмайсан, болам... Тилингдан сезиб турибман, бу ерлардан эмасга ўхшайсан... Қаерликсан, ота-онанг, ака-укаларинг борми?..

Онанинг ногаҳон берган самимий саволи Мамадалининг дилига, гўё очилган ярага туз сепгандай жиз этиб тегди. Бусиз ҳам ҳижрон ўтида ёниб юрган йигитнинг кўз олдига сув деса шарбат тутувчи сўлим диёри, гўзал Фарғона боғ-роғлари билан оламга машҳур водийси, Зоҳидон қишлоғи, «Ой бориб, омон кел, болам», дея қучоқлашиб, хайрлашиб қолган онаси, ёр-биродарлари, ҳамқишлоқлари келди. Оғир хўрсинди.

— Гапингиз тўғри, онажон!— деди Мамадали кампирга маҳзунлик билан.— Менинг она юртим... Эҳ-ҳа, жуда олис бу ерлардан. Рус эмаслигим ҳам тўғри. Ўзбекман. Эшитганмисиз, ўзбеклар ўлкаси ҳақида?

— Шошма-шошма, ҳали Тошкентдан келганман, дегин? Бўлмасам-чи, кўп эшитганман. Иван бир куни мактабидан Тошкент ҳақида ёзилган китоб опкелиб ўқиб берганди. Номини эди, ўғлим?— кампир у томон ўгирилди.

— «Тошкент — нон шаҳри»,— деди Иван дўстидан кўз узмай.— Неверов ёзган.

— Ҳа, ҳа айланай, Нон шаҳри деб аташаркан юртингни, чиндан ҳам дон кўпми?

— Дон ҳам, нон ҳам мўл бизда, онажон,— деди Мамадали ғурурини яширмай.— Биз яшаб турган жойнинг ҳар қисм тупроғи олтинга тенг.

Кампир унинг сўзларини ҳайратланиб тингларди.

— Бизнинг қишлоғимиз ҳалиги сиз айтган Тошкентдан нарироқда. Поездда ярим кунлик йўл.

— Шундай дегин-а...

Шу-шу бирга яшай бошладик. Мен уни ўғлим десам, у мени она, деб ардоқлаб юрди. Шу денг, отини ҳеч айтолмайман. Бир куни узр сўраб, Толик, деб қўя қолсам, майлими, дедим. Кенг йигит экан, кулиб жуда соз бўлади, деди.

Анна Васильевна бизга яна талай воқеаларни ҳикоя қилиб берди. Сафар давомида Могилевдаги собиқ партизанлардан ҳам, Мамадали аканинг ўзидан ҳам қизиқ хотираларни эшитдик. Уларнинг ҳаммасини баён этиш мушкул. Шунинг учун фақатгина Мамадали Топиболдиев — Қазбек билан боғлиқ бўлган айрим лавҳаларни қандай эшитган бўлсак, шундайлигича баён этмоқчимиз.

ФАЛОКАТ

Ўрмон кўм-кўк либосга бурканган. Қушлар нағмаси астойдил қулоқ солган одамни энтиктиради. Турли-туман чечакларнинг муаттар бўйидан сархуш бўлиб кезиб юрган тўпчилар полкининг шофёри Мамадали ҳарбий хизмат муддати охирлаб қолганини ўйлаб қувонарди. Ҳадемай у она қишлоғига кириб боради. Кекса онаси уни ўтқизгани жой тополмайди. Тўқман, емайман деганига қарамай, майизу туршак, баҳордан қолган сумалак билан роса сийлайди. Ҳали ёр-жўралари билан тузукроқ дийдорлашиб улгурмай дарров тугун кўтариб совчиликнинг пайдан бўлади. Онаси бечора ёлғиз қийналиб кетди. У тенгилар аллақачон тўртта болали бўлишганини айтади... бир ҳисобда тезроқ уйланиши ҳам яхши. Уй-жойи... бола-чақаси билан овуниб яшайди... У ўрмондан чиқиб келганда жангчилар ҳарбий шаҳарчани тўлдириб, ўйин-кулги қилишарди. Клуб саҳнасида рус лапарни украин «гопак»и билан, белорус «левони-ха»си, ўзбек яллеси билан, кавказ «лезгинка»си қозоқ ўлани билан бир бутун бўлиб қўшилиб кетяпти.

Жангчи ҳаваскорлар қўйиб берган «қўл бола» концертдан кейин бадиий фильм намоиш қилинди.

«Чегарада» кинофильми уларга жуда маъқул тушди. Гўё картина уларнинг тасодифларга, саргузаштларга бой кундалик ҳаётидан олингандек.

Кино тугагач, жангчилар оромгоҳларига йўл олдилар.

...Ухлашга рухсат берилганига анча бўлган. Жангчилар, командирлар, ҳамма уйқуда. Бутун мамлакат уйқуда. Фақат Ватан осойишталигининг посбонлари — довурак чегарачилар ўз постида ҳамиша ҳушёр.

Қаравотлардан бирида ётган қорачадан келган, қадди-басти келишган йигит, у ёнбошидан-бу ёнбошига ағдарилиб тўлғанади, ухлай олмайди. Кун бўйи машина рулида ўтириб чарчаганиданми, клубдаги концерт билан кинофильмдан таъсирланганиданми, ҳар қалай минг уринса ҳам кўзини юмолмайди. Казармада жимжитлик. Ҳамма пиш-пиш ухляпти.

Бир пайт у ёнидаги қўшниси ҳам нечундир кўзини катта очиб шифтга қараб ётганини пайқади.

— Нималарни ўйлаяпсан, Иван?

— Нимани бўларди, эртанинг ташвиши-да. Дам олиш куни-ку, эртага якшанба...

— Бўлса нима?

— Менга ҳам рухсат беришса икковлон бирга бизникига бориб, қариялардан ҳол-аҳвол сўраб қайтардик. Иложини топсак, сулини ўриб-йиғиб олишга кўмаклашиб юборардик. Бу йил дон йили бўлди, дейишяпти деҳқонлар. Ажаб эмас бизникилар ҳам дурустроқ ҳосил олишса.

— Командирдан сўраб кўриш керак. Жавоб беришса, бирпасда ўриб-янчиб келамиз.— Қорачадан келган йигит бошини кўтариб, иккала қўлига иягини тираб, дўстига нигоҳ ташлади.— Бизнинг ота-боболаримиз деҳқон ўтган. Мана бу қўллар кетмону ўроқни ишлата-вериб, трактор ҳайдайвериб қадоқ бўлган... Ҳозир бпз томонларда ҳам дон ғарқ пишиб, ўроққа тушиб қолган-

дир. Ғўзанинг айни парвариш даври. Пахтани қандай ўсишини биласанми, Жуда нозик, сермеҳнат экин. Буғдой, сули унинг олдида бекорга ўсади.

Икки дўст алламаҳалгача шивир-шивир қилиб ётишди. Бурчақда ётган жангчи уларни койиди.

Мамадалининг кўзи энди илинган эди, дарёнинг нариги қирғоғида, чегарада ҳаво ёришиб, замбарак овози эшитилди. Навбатчи диққат билан ғарб томонга қулоқ солди. Портлаш! Деразалар зириллаб, ер силкиниб кетди. Йигит соатига қаради, роса тўрт. У казармадан ташқарига югуриб чиқди, яна қулоқ солди. Йўқ, бу туш эмас, ҳақиқат. «Лекин, нима бўлиши мумкин?» Гумбургумбур тобора яқинлашиб келарди. «Дарҳол командирни хабардор қилиш керак!» Шу маҳал наватчининг ёнидан югуриб ўтган лейтенант жангчиларни қуролланшга буюрди. Жанговар буйруқ чегарачиларни бир зумда оёққа турғазди. Қуролларни кўздан кечириб чиқишга ҳам вақт йўқ эди... Уруш бошланган эди.

Совет кишилари ҳали душманнинг мамлакатимизга ҳужум бошлаганини билишмасди. Еру осмонда лак-лак моторлар гувиллай бошлади. Замбарак отишмасидан кейин, немислар ҳужумга ўтдилар. Офицер Григоренко жангчиларни олға ундади:

— Менинг кетимдан, ол-ға-а!..— Жанг қизиб кетди. Ертўлалардан, уйларнинг деразаларидан, томлардан солдатларимиз душман устига ўқ ёғдира бошладилар. Қандай бўлмасин душманнинг йўлини тўсиш керак. Мамадали Топиболдиев бошлиқ бўлинма немисларнинг учта ҳужумини қайтарди. Аммо ҳар қанча талафот егказилмасин душман мўрмалаҳдай борган сари заставга яқинлашиб келарди. Лекин ҳамон чегарачиларга мадад келишидан дарак йўқ. Урушнинг учинчи куни чегарадан чекиниш тўғрисида қўмондонликнинг буйруғи олинди. Олишувга жон-жаҳди билан киришиб кетган Мамадали бундан беҳабар, бирин-кетин эмаклаб кетаётган ён-беридагиларга қичқиради:

— Қаёққа? Қайт орқангга! Қайт, отиб ташлайман!

— Фашистлар ҳалқадай қисиб келяпти, ахир! Тушунасанми, йўқми!?— кимнингдир русса билан куйиниб қичқиргани эшитилди.— Буйруқ шунақа!

Чегарачилар қисми қуршовга тушиб қолди. Қуршовни ёриб ўтиш зарур. Дарахтлар зич ўсган, тундай қоронғи ўрмон пчида жангчилар тиззадан ботқоқ кечиб борарди. Шу пайт қисм қаршисида зиё кўрингандек бўлди. Ложувард осмон ҳорғин кўзларни қувонтирди. Узоқдан қишлоқ четидаги уйлар, хашак ғарами кўзга ташланди. Ундан нарироқда қуюқ тутун бурқсиб кўкка кўтариларди.

— Фашистлар қишлоққа ўт қўйиб, илдамлаб кетишган,— деди командир ва бир зум ўйланиб қолди.— Қишлоқда тўхтаган бўлишлари ҳам мумкин. Эҳтиёт — ярим ғалаба, деявер... Қишлоқдан хабар олиш керак. Ким боради разведкага?

— Мен, мен!— дея бир неча жангчи баравар жавоб берди. Шунда тажрибали командир бошқа фикрга келди:

— Мамадали Топиболдиев!

Қорачадан келган йигит сафдан чиқди-да, командирга честь берди.

— Иван Рильков!

— Мен!— У ҳам Мамадалининг ёнига бориб турди. Григоренко ён чўнтагидан букланган қоғоз чиқариб, йигитларга кўрсатди. Бу харита эди.

— Секин қишлоққа бориб, аҳволни билиб қайтасизлар,— деди у, кўрсатгич бармоғини қоғоздан кўтармай.— Қишлоқнинг мана бу томонида эски черков бор, эҳтиёт бўлинглар, немислар пистирма қўйган бўлиши мумкин.

Командирнинг тахмини тўғри чиқди. Икки жангчи дарахтларни ~~пона~~лаб чакалакзорларда эмаклаб-пусиб

ҳаракат қилсалар ҳам душман кузатувчилари уларни пайқаб қолиб, ўққа тутди.

Разведкага борган жангчилар қайтиб келгач, ша-роит тақозоси билан майда гуруҳларга бўлиниб, Шарққа йўл олган қисмларини излаб кетишди.

Нима қилиш керак?

Иван йўл-йўлакай она қишлоғига боришни, ҳаракатдаги армия қўшинларига қўшилишни таклиф этди.

Улар йўлга чиқдилар. Фашист постларига рўбарў келиб қолмаслик учун, кундузлари пана пастқам жойларда яшириниб ётиб, фақат тунда юрдилар. Йўл юриш ҳаддан ташқари машаққатли эди. Ҳали ўрманзор, ҳали ботқоқлик, ҳали сув кечиб оч-наҳор йўл босишарди.

Қишлоқлардан ўтганда баҳарнов, егулик нарса топса бўлади. Зим-зиё ўрмонларда-чи, ҳеч вақо йўқ.

— Ташна бўлиб кетяман!— Ётиб қолди Иван тўсатдан.

Ботқоқни ковлаб сув чиқарган Мамадали, уни ички кўйлагининг енгидан йиртиб олинган дастрўмолдан ўтказиб, тиндириб қўйди.

— Сув!— деди ўзига келиб ҳамроҳи. Мамадали сувнинг ярмини олиб қўйиб, қолганини Иванга тутди. Улар илгарилаб кетишди. Ёйишга нарсалари қолмаган эди. Йўлдаги бир қишлоқдан бирон егулик топишга аҳд қилишди.

— Иван, қишлоқда фашистлар юришипти. Сен шу ерда қол.

— Йўқ,— деди Иван Мамадалини сўзини бўлиб.— Кемага тушганнинг жони бир. Бирга борамиз.

Аммо кутилмаганда рўпарадан чиқиб қолган фашистлар тўдасидан қочиб қутулолмадилар.

Уларни тўғри китоб магазинига олиб бордилар. Шу билнони бўшатиш керак, деб буюришди. Улар китобларни қўзлари киймай туришарди.

— Иирт, эшикка олиб чиқиб ёқ!— қичқирди бир немис солдати китобларни кўрсатиб. Мамадали Иванга,

Иван Мамадалига қаради. «Тушунарли, бир амаллаб қочини керак!» Гаплашишга сира қўйишмайди, қуроллар отишга шай. Бир-икки қучоқ китобни ҳовлига олиб чиққан Мамадали, остонада турган фашистни зумда тинчитди. Иван шоша-пиша бир даста китобни қўлтиқлаб ҳовлига отилди.

Ичкаридан кайф билан китобларни титаётган солдатларнинг отишмалари, бақриб-чақиришлари қулоқларига чалнган қочоқлар ўзларини чакалазор орасига урдилар.

Ниҳоят яна қуюқ ўрмон бошланди. Улар бир оз нафасни ростлаб олиш мақсадида шу ерда тўхташди.

— Зап қутулдик-да, Иван. Агар қочмаганимизда, худо ҳаққи бир-иккитасини нариги дунёга жўнатардим!— деди қўлидаги ўлжа автоматни кўздан кечираркан Мамадали.

— Бир-иккисини ўлдирардим, дейсан! Унда ўзимиз соғ қолармидик? Йўқ дўстим, ўлишга шошмайлигу пайтини пойлаб туриб, қирайлик аблаҳларни. Фақат шундагина ота-оналаримиз ҳам, Ватан ҳам, партия ҳам биздан миннатдор бўлади. Тўғрими!

— Ҳақ гап. Ўлиш осон, лекин яшашни билиш қийин... Қани кетдик,— деди ўзбек йигити қўлини дўстининг елкасига ташларкан.— Бўпти!

Мамадали бир нарсадан хурсанд бўлса ёки суҳбатдошининг фикри маъқул тушса, унинг елкасига бир уриб, «бўпти!» деб қўярди.

1939 йилда Совет Армияси сафига олингандан буён бир машинада ишлаб келаётган навбатчисининг феълини Иван яхши биларди.

— Қани, кетдик!

Дўстлар талайгина йўл босиб, қадимпй сермавж Днепр дарёсига дуч келишди. Унинг ҳамма кечиб ўтиш имкони бўлган жойларини душман қўриқлар эди. Кўприкларда қўша-қўша соқчи турар, дарёнинг энсизроқ ерларидаги қиргоққа миналар кўмиб ташланган эди.

Азим дарё қизғиш рангда, ўшқириб, лапанглаб, лиммо-лим оқарди. Иигитлар олдида пайдо бўлган катта сув қийин ғов бўлса, бир ёқдан очлик тинкани қуритарди. Қандай бўлмасин Днепрни кечиб ўтиш, Иван тугилиб ўсган қишлоғига етиб олиш зарур эди.

ЮРТ МЕҲРИ

Қишлоқда уларни қандай кутиб олишганини Анюта хола айтиб берди.

— Сизларни бу ерга келганингизни ҳеч ким кўрмадими?— хавотирланиб сўради ота эртасига.

Иван ҳам, Мамадали ҳам елка қисишди.

— Кўрмаган бўлса керак, тагин ким билади,— деди Иван.

— Сезган бўлганда, шу вақтгача тинч қўйишармиди,— қўшиб қўйди дўсти.

Аслида уларни кўрганлар бор эди. Фашистлар яқинлашиб келаётгани қишлоққа маълум эди. Душман исканжасига олган шаҳар, қишлоқлардан уруш орқасига қўчирилган кишилар, бу ерга келиб, бир кун, ярим кун тўхтаб, ҳамюртлари берган нон-тузни ичиб, еб яна илгарилаб кетишарди. Араваларда ярадорлар, чоллар, ҳомиладор аёллар, қўй, эчки, сигир етаклаган аёллар, қоп, халталарни ортмоқлаб олган ўспиринлар ўтиб туришарди. Улар фашистларнинг бутун кирдикорларини айтиб беришарди:

— Коммунистлар билан комсомолларни, яҳудийларни, қишлоқ советларнинг фаолларини биринчи кунидеҳ отиб ташлашяпти. Қизил аскарларни тўшакда ётганини ҳам соғ қўйишмайди. Иссиқ кийим, дон-дунларни қоқлаб олишяпти.

3 июль куни ҳамма мактаб ёнидаги майдонга тўпланди. Уларни бу ерга И. В. Сталин радио орқали сўзлармиш, деган хабар олиб келганди. У халқни фашист

босқинчиларига қарши умумхалқ қўзғолонига даъват этди.

Унинг синфни тамомлаганларнинг ҳаммаси деярли жангга кетди. Қишлоқда қолган коммунистлар, комсомоллар, билагида куч-қуввати бор кексалар, уй-рўзғор, болалари ташвишидан қутулган аёллар ўрмонга йўл олдилар. Қуйи синф ўқувчиларидан икки бола Коля Цибульский билан Ваня Луговскийлар уларга эргашган эди, қишлоқ советининг секретари қайтарди. Улар қайсарлик қилиб, ўз сўзларида туриб олпшди.

— Мен бу йигитларни танийман,— деди ўқитувчилардан бири.— Интизомли, иродали болалар. Уларга ишонса бўлади.

Уларни район партия Комитетининг секретари қабул қилди.

— Сизларга шундай топшириқ бор!— деди райком секретари.— Қишлоқда қолиб, ҳамма воқеалардан, ким келиб, ким кетаётганидан бизни хабардор қилиб турасиз. Ҳозир бориб, ўрмон ёқасидаги бирон жойни белгилайсизлар. Бир одам ўртада воситачилик қилиб туради. Воситачи боролмаса, ёзиб қўйиб кетасизлар, вақти билан олинади. Лекин эҳтиёт бўласиз, қўлга тушсангиз, қаттиқ қийнашадн, чидайсизми?

— Чидаймиз!— бараварига жавоб беришди йигитчалар.

Орадан кўп ўтмай, қишлоқ ҳувиллаб қолди. Фашистлар катта йўлдан қишлоқни четлаб ўтдилар. Эртасига бўйнига автомат осган тўрт фашист солдат, бир офицер, уларнинг атрофида уч-тўрт шу қишлоқдан чиққан сотқин кеккайиб кириб келди. Улар ҳаммани мактаб биноси ёнига чорлашди. Бир сотқин белорусни оқсоқол қилиб тайинлашди. У шу мактаб биносида иш олиб борадиган бўлди. Дин вакилини кўрсатиб, черковга қатнашни буюришди. Полициячилар гуруҳи, комендант тайинланди. Уша кундан бошлаб, уларнинг ҳукмидан чиқадиган шахсларга нисбатан қаттиқ чора кўрилиши,

бирон бир полициячига зарар етказилса ўнлаб, юзлаб кишилардан хун олиниши уқтирилди.

Ўша куни кечаси икки бола белгиланган соатда ўрмон ёқасига боришди. Қоронғилик қаъридан ўқитувчиларининг таниш овози эшитилди.

— Йигитлар бирон нарса йўқотдиларингми?

— Эчкимиз йўқ!

Болалар хурсанд бўлиб кетишди.

— Энди йўлдан қурол-яроғ ортган машиналар, танклар ўтади, улар қаёққа кетаётганини, сонини хабар қилиб турасизлар!

Иван билан Мамадали келган кунни, болалар навбатдаги хабарни етказгани шошилишарди. Кутилмаганда Рильковлар уйи ёнида бегона одамни кўриб қолишди. Унга эътибор бермай бир-бирларини қувлаб ўтиб кетишди. Ўша заҳоти қўшнининг томига чиқиб, ҳамма воқеани билиб олишди. Партизанлар бу икки кишидан тундаёқ хабар топишди. Қаёқдан келишди, мақсадлари нима — билишни йигитчаларга топширишди.

Қишга тайёргарлик кўриш, далаларда пишиб етилган донни йиғиштириб олиш зарур эди. Ўз ҳолича олишга рухсат йўқ. Ўримга тушилмаса тўкилиб кетяпти. Қишлоқ ҳокимларининг қорни тўқ, бу билан иши йўқ. Ўрмон орасида жойлашган бу қишлоққа фашистлар бир тўпланиб келарди-ю, қўлига илинган, кўзига кўринган нарсани аҳолидан тортиб олиб, жўнаб қоларди. Айни замонда фавқулодда учраб қолиши мумкин бўлган ғазаб кучидан қўрқарди.

Мамадали билан Иван уларнинг кўзига кўринмас, чекиниб бораётган Совет Армияси қисмларига етиб олишни ўйлаб, йўлга ҳозирлик кўришарди. Мамадалининг механизация мактабини тамомлаб, қишлоқ хўжалик машиналарининг устаси бўлиб олганлиги, кейинги вақтда МТСда автомеханиклик қилиб, ҳар қандай машинани тузата олиши қўл келадиган бўлди. У қишлоқдаги ёшу қарининг бирдай фашистларнинг хавфли

«янги тартибларига» қарамай совет жангчиларига ёрдам бераётганини ҳар дамда ҳис этарди.

Иван Рильков Мамадалнинг бу ишга қўл уришини ўйлаб қолди. Қизил Армия сафида бўлганларни овлаб юрган фашистлар, полиция малайлари ўзбек қизил аскарини сезиб қолишса соғ қўйишмайди. Мамадали эса деҳқонлар унинг хизматига муҳтож эканликларини эшитиб, ёрдам беришга аҳд қилди. У бузилиб-ёрилиб кетган комбайнни тузатиб минди. Немис малайлари билан шартнома тузилди. Йиғиштириб олинган ҳосилнинг маълум қисми Толикка «касалванд белорус деҳқонига» бериладиган, қолганини босқинчилар оладиган, ким ўримда қатнашса у ҳам ишга қараб ғалла оладиган бўлди.

«Деҳқонлар еб-ичиши керак. Йўқ десанг, буғдойзорни ёндиради ёки солдатларини олиб келиб ўриб кетади, қишлоқ аҳолиси донсиз қолади. Яхшиси, ҳарна ёрдам, улушни олай» дея кўнглидан ўтказди «касалванд белорус»— Мамадали ишга киришди.

Қишлоқ аҳолиси донни душманга бермасликка, йиғиштириб олинган ҳосилни тезда янчиб, оилаларга тарқатишга, яширишга қарор қилишди. Бу ниятнинг амалга ошиши Мамадалига боғлиқ эди. У донни янчиб, одамларга ошириб бериши керак. Бунини оқсоқол ёки полиция сезиб қолса, у соғ қолмасди. Шунинг учун ҳеч ким бу қалтис қарорни ботиниб айтолмасди. Орқаворатда эшитган Мамадали, юртга ўзининг розилигини билдирди: «Кунда кунда ўлгандан, бир кунда ўлган яхши!»— деди. Мақсад ушалди. Бу гап партизанларга маъқул бўлди.

Бу воқеадан кейин қишлоқ аҳолисининг Мамадали Топиболдиевга бўлган меҳри ортди. Посиревликлар уни душман кўзидан асрай бошлади. Бироқ қилаётган иши Мамадалини қониқтирмасди. Кунлар, ойлар имиллаб бесамар, мазмунсиз ўтаётгандек туюларди. Энди у кечалари қаергадир кетадиган одат чиқарди.

Бир кун и кўприкни қўриқлаб турган икки немис соқчисининг ўлдирилгани ҳақидаги хабар қишлоққа яшин тезлигида тарқалди. Иван ер остидан Мамадалига қаради, у гўё ҳеч нарса билмагандек бамайлихотир овқатланарди.

Демак, шунинг иши,— кўнглидан ўтказди Иван.— Бошқа одам қилган бўлганда қизиқарди. Аммо бундай қилиш хавfli-ку! Бирлашиб ҳаракат қилишга ўтишимиз керак.

Шу пайт Иваннинг онаси Анна Васильевна гап бошлаб қолди.

— Толик, ўғлим бирон нарсадан хафа бўлиб қолдингми! Нега нашъанг паст. Устига-устак, уйга алламаҳалларда келасан. Ёки бизникида туриш сенга ёқмаяптими? Уялма, айланай айтавер, эҳтимол бирон қизга муҳаббатинг тушгандир? Ундай бўлса тортинмай очигини айта қол, уйлантириб қўйлик. Турмушингдан кўнглинг тўлмай юрганига, мени ҳам дил чироғим ёрмаяпти.

— Қизикмисиз, онажон! Нимадан хафа бўламан?.. Эгним бут, ётоғим шай, яна нимадан ҳам ранжийман? Ҳаммаси жойида... Уйланиш — бўлса қочмайди. Уруш тугасин, туғилган қишлоғим Зоҳидонда яхши кўрган қизим бор, насиб этса мен ўшаникиман. Хат олишиб турардик, урушдан аввал... Шу бир ишга киришганман, шунинг учун кечроқ келяпман, холос. Сиз ташвишланаверманг, онажон.

— Толик, маслаҳатли гап бор!— деди Иван. У партизанлар вакили билан учрашганини, уларга қўшилишини айтмоқчи эди.

— Эшитдингми, Москва остонасида фашистлар қақшатқич зарбага учрапти.— У қувончини яширолмади. Сўнг, ёлғиз ҳаракат қилиб узоққа бориб бўлмаслигини тушунтирди. Улар ташкил топаётган партизанлар отрядига бориб қўшилишга аҳд қилдилар. Дон бир кеча-

да ғойиб қилинғач, Мамадали ҳар кимникида яшириниб кун кечирарди.

1942 йилнинг кўкламида Посирево қишлоғини фашист жаллодлари зич қуршаб олишди. Ҳар бир уй, ҳар бир бурчак тинтув қилинди. Мамадали, бир неча киши билан қўлга олиниб, Круглое деган жойдаги гарнизонга жўнатилди. У ерда тиканли сим билан ўралган лагерга тикилди.

Мамадалини сўроққа чақирган фашист-офицер ўзини мусичадек беозор кўрсатишга уриниб, деди:

— Сиз, ўзбек экансиз, мусулмон экансиз, бу ғайридинларни деб ўзингизни қийнаб нима қиласиз. Бизнинг ўзбеклардан гинамиз йўқ. уларга озор ҳам бермаймиз. Келишиб олсак, олий вазифа эгаси бўласиз, янги овоз Ўзбекистонда. Бир оғиз сўзингиз керак, холос. Қаерда, қанча партизан бор?

— Мени маъзур тутгайсиз, ҳамма ишни қилганман, лекин бир ишни қилмаганман, бундан кейин ҳам қилмоқчимасман. У ҳам бўлса — сотқинлик! Кейин...

— Нима кейин, — ўзини бошқа тутолмади фашист.

— Кейин, этни тирноқдан, ажратиб бўлмайди, дейди ўзбек халқи. Биз — русми, украинми, ўзбекми — бир тан, бир жонмиз...

— Бас! — фашист офицери юз-кўзи аралаш мушт туширди. — Олиб чиқинг биз этни тирноқдан ажрата олишимизни кўрсатинг, тирноқларини олиб қўлига беринг!

Бу хабарни эшитиб Анна Васильевнанинг дарди дунёси қоронғи бўлди, юрак-бағри ўртаниб кетди. «Қандай бўлмасин кўришим, гаплашишим керак!» аҳд қилди она. «Бу ёлғиз эмаслигини сезсин, мен — онаси ёнида эканлигимни, ҳис этсин! Бу унга далда бўлади». Анна Васильевна соқчиларнинг ичида иккитаси мол-дунёга ўчлигини суриштириб билди. Бисотидаги қўлга илингудек нимаси бўлса ҳаммасини тугди. «Бу билан рухсат ололмасам нима қиламан?» деб ўйлаб қолди у. Отаси-

дан қолган бирдан-бир совға — олтин ён соат ёдига тушди. Бу соатни у севимли эри янги куёвлигида сўраганида ҳам бермаган эди: «Йўқотиб қўясан! Уни кўрсам дадамни кўргандек бўламан», дерди. Соатни олиб ўпдида, чўнтагига солди. Соқчи бўғчанинг ўзигаёқ кўнди. Она совға-саломини Мамадалига, тиканли сим орқасидан узатди.

— Уғлим бардам бўл, қизиққонлик қилма, сени бу ерда узоқ қолдирмаймиз!

Тутинган онасининг ўз жонидан, боридан кечиб, кўргани келгани Мамадалига қаттиқ таъсир қилди, бир кучига минг куч қўшиб юборди. Анна Васильевна уйга келиб кийимларини алмаштириб ҳам улгурмасидан нафаси бўғзига тиқилган Мамадали останада пайдо бўлди.

— Қочиб келяпман, ойи. Соқчини бўғиб ташладим. Қочдим,— деди у ҳайратдан қотиб қолган Анна Васильевнани қучиб.

— Кейин гапириб берасан, тезроқ ичкарига кир!— Толиннинг қўлидан тортди она.

— Раҳмат, онажон, энди сизникида қололмайман. Мени сизнинг ўғлингизлигимни билишади. Ҳали-замон келиб қолишади. Партизанлар ҳузурига бораман. Иван билан келишганмиз, ўша ерда учрашамиз. Хайр.

Белорус онаси уни дуо қилиб қолди. Чиндан ҳам зум ўтмай фашистлар етиб келишди. Уйни остин-устин қилиб тинтишди. Охири чол-кампирни олиб кетишди.

— Уғлинг, қани?

Отани беаёв қийнашди. Аммо ҳеч нарса билишолмади. Қийноқсиз ҳам хастаҳол чол кўп ўтмай оламдан ўтди. Уйда кампир кичик қизи билан шўппайиб қолди.

ХАЛҚ ҚАСОСКОРЛАРИ

Иван билан Мамадалига ўхшаб ўз жанговар қисмларидан ажралиб қолган, жангга кетиб улгурмаган

коммунист, комсомоллар, активлар ирмоқдек оқиб келиб, халқ қасоскорлари дарёсига айланарди.

Чегара қўшинларида хизмат қилаётганида урушга кирган, аммо Минск остоналарида чекинишга мажбур бўлган, коммунист командир Герасим Алексеевич Кирпич бир группа разведкачилар билан 1941 йил июлидаёқ Головчино қишлоғига келиб қолади. Лекин бу қишлоқда кўп турмай Шклов райони яқинидаги Новобрашченога йўл олади. Бу ерда у маҳаллий активлар билан танишиб, Белоруссия Компартияси Марказий Комитетининг 1 июлда чиқарган, коммунистларнинг яширин иш олиб бориш ва партизанлар ҳаракатини ташкил этиш учун жойларда қолиши зарурлиги тўғрисидаги қарорини эшитади.

Ўз разведкачи группаси билан бу ишга машғул кишиларни излашга тушади. Бу пайтда фронт Днепр дарёси орқасида Шарққа қараб борарди. Ў шерикларидан разведкачи Филипп Шваук, Степан Коняшкинов, Иван Колесников, маҳаллий коммунистлардан Эмиль Антонов ва бошқалар билан бирга Толочин, Орш, Шкловский, Круглое шаҳарларда, Брашчино, Литовский, Чернов, Старо-Селе, Уланово шунга ўхшаш қатор аҳоли яшайдиган пунктларда бўлиб, шартшароитларни ўрганади. 1941 йил кузида Шклов шаҳар яширин ташкилоти билан алоқа ўрнатади. 1941 йил 20 ноябрда кичкинагина партизанлар отряди тузилади. Отряд ЧК нинг 24 йиллиги шарафига «Чекистлар» деб аталади. 1942 йил январда отрядга Круглянский район Волковичи қишлоғидан 17 киши келиб қўшилди. Ғарбий Фронт 4-зарбдор Армиясининг разведка бўлиmidан отрядга десант ташланди. Десантчи Виктор Чистяков орқали разведка бўлимига, биринчи бор Шкловск, Круглянский, Толочин районлари территориясида ҳаракат қилаётган «Чекистлар» отрядининг тузилгани ва фаолияти ҳақида хабар юборилди. Кейинги хабарлар бевосита Белоруссия Компартияси Марказий Комитети-

га жўнатилиб, кўрсатмалар олина бошланди. Шундан сўнг отрядга кичик-кичик партизанлар группалари қўшилиб, «чекистлар»нинг сафи борган сари кенгайди. 1942 йилнинг 17 мартида Г. А. Кирпич бошчилигидаги отряд асосида партизанлар бригадаси тузилади. Бригадани Белоруссия Компартияси Марказий Комитети тасдиқлаб унга «Чекист» номи берилди.

Мамадали Топиболдиев собиқ рота сиёсий раҳбари, мордвин Александр Симдянкин командир бўлган отрядга келиб қўшилди.

— Сен бу ерларга қаердан келиб қолдинг?— сўради Мамадали Александрдан. У ҳам Мамадалига ўхшаб душман ҳалқасидан чиқолмай, орқада қолиб кетган экан. Шу вақтгача белорус қишлоқларда ватанпарварлар ёрдамида яшириниб юрибди. Март келиши билан ўн бир киши бригадага келиб қўшилибди.

Ўрмон жангчилари ҳаракат доирасини тобора кенгайтирадилар, стратегия жиҳатидан жуда муҳим аҳамиятга эга бўлган Могилев — Орша — Толочин йўналиши бўйлаб жанг қила бошладилар. Ғарбдан — Шарққа, Шимолдан — Жанубга хабар етказувчи душман алоқа воситалари шу ердан ўтарди. Партизанлар душманнинг кичи-кичик группаларига ҳужум қилар қурол-аслаҳа омборларини портлатардилар. Партизанларни маҳаллий аҳоли қўллаб-қувватларди. 1942 йилнинг июлида «Чекист» партизанлар бригадаси сафида мингдан ортиқ халқ қасоскори жанг қила бошлади. Штаб Толочинск районининг Воронцевичи қишлоғида жойлашган бўлиб, партизанлар таъбирича «пойтахт» деб аталарди. Партизанлар оғир жанглардан кейин шу ерда дам олишар, шу ердан жангга кетишарди. Александр Симдянкин бошлиқ отряд бригадада алоҳида ҳурмат билан тилга олинарди. Бу отряд энг мушкул топшириқларни бажарарди. Биргина отрядда эмас, балки бутун бригадада Мамадалининг олдида тушадиган разведкачи, дожорак жангчи йўқ эди. У ҳеч нарсадан тап тортмас, ҳар

қандай шароитда идрок билан, мардонавор ҳаракат қиларди. У ўлжа олган пулемётини қўлидан қўймасди. Унинг ботирлигига, ишни кўзини билиб ҳаракат қилишига, ҳамма партизанлар тан беришарди. Кечалари ўн-ўн беш чақиримга кетиб қолар, қимматли маълумотлар олиб келарди. Кўпинча кавказча қора чопонини кийиб, тўриқ отга миниб елиб юрарди. Шу туришда у худди Қазбекка ўхшаб кетарди. Қазбек тоғидек метин иродали, эл-юрт бахти учун кўксини қалқон қилган бу жасур йигитни ҳамма Қазбек деб атаётди.

Отрядда йигирмадан ортиқ миллат вакили жанг қиларди. Партизанларнинг беқиёс ҳурматига сазовор бўлган, катта обрў қозонган отряд командири мордвин Александр Федорович Симдянкин ўз иши, шахсий намунаси билан бу дўстликни мустаҳкамлаб борарди. Отряд комиссари Шклов район Старо—Селе қишлоғида туғилган белорусс Федор Иванович Букштинев эди. Собиқ қирувчи-учувчи рус Виктор Богомолов, украин Николай Опонасенко, қозоқ Мусул Мажитов, татар Султон Мурмаҳмет, удмурт Яков Гусев, асетин Данил Айдаров, чуваш Иван Данилов, марий Иван Христов, қолмиқ Илдерхон Умахонов, яҳудий Муля Ельканович бирга-бирга жанг қилишар, вайрон бўлган шаҳарлар, ҳалок бўлган дўстлари, бевақт тул қолган аёллар, етим гўдаклар учун, топталмоқчи бўлган эрк учун душмандан қасос олишарди.

Мамадали Топиболдиевнинг номини машҳур қилган, унинг катта ишларга ҳам қодир эканлигини исботлаган воқеа партизанлар сафига қўшилганидан кейинги ҳафтадаёқ юз берди. Навбатдаги разведкага борган Мамадали Жукнево қишлоғига жойлашган фашистлар хунрезликни, ёвузликни ҳаддидан ошириб юборишганини, сал шубҳаланган одамни қамаб, қийноққа солаётганини, атрофдаги қишлоқларни талон-тарож қилишаётганини аниқлади.

«Бу қутирган аблаҳларнинг адабини бериб қўйиш керак!» ўшандаёқ кўнглига тугиб қўйди Мамадали. Отрядга келиб ўз режасини айтди.

Эртасига тонг палласи гарнизон жойлашган ердан бир километрча беридаги Максимово қишлоғига уч партизан кириб келди. Улар маст кишилардек чайқалиб, бақириб-чақиривар, деҳқонларнинг уйига кириб, бўлар-бўлмас гаплар айтишарди. Улар гўё бу ерларда «фашистлар ҳокимлик қилишини унутиб қўйишганга ўхшашарди. Қишлоқ оқсоқоли одамларнинг кўзини шамғалат қилиб аравада гарнизонга хабар қилишга жўнади. Унинг ҳам, фашистларнинг ҳам хаёлига гарнизондан сал берида қишлоқ йўлидаги чакалакзорда партизанлар пистирма қўйгани келмади. Гарнизондан чиқиб келган ўн саккиз фашист Максимово қишлоғига шошилинич йўл олди. Чакалакзор ёнидан ўтаётганларида Мамадали Топиболдиев ўрнидан озод турди-да, қўл пулемётини сайратди. Душманлар ҳатто қаршилик кўрсатишга ҳам улгуришмади.

Толочино қишлоғига борган Мамадали ишончли кишилардан фашистлар қишлоқларни талашаётганини дон-дун беришдан бош тортган кишиларни жабрлашаётганини билиб олди. Партизанлар бу қирғинни олдини олишга киришишди. Немислар йўлига пистирма қўйилди. Мамадали Топиболдиев Зайкова тегирмони яқинидаги Толочин—Лаговшина йўлида етти киши билан турарди.

Тонготарда отряд командири А. Симдянкин жойлашган ерлари жанг учун унча қулай эмаслигини англаб, Мамадали Топиболдиевга партизан Сашка Шиток билан йўлни нариги бетига ўтишни буюрди.

Мамадали эндигина катта йўлнинг четига чиққанда, кутилмаганда муюлишдан юк машинаси кўринди. Машинани тўлдириб ўтирган фашистлар Мамадалини кўриб «Партизанлар» деб бақириб қолишди. Мамадали саросимага тушмай кўчани ўртасида тик турганича пу-

лемёт тепкисини босди. Машинага қараб кетма-кет граната ирғитди. Чакалакзорда бекиниб ётган партизанлар ҳам душманга ўқ селини ёғдирдилар. Бир зумда йнгирма етти немис солдати қириб ташланди. Партизанлар машина маторини, қурол-яроғларини, ҳужжатларни олиб, кўздан ғойиб бўлишди.

ЯНГИ ЙИЛГА «СОВҒА»

— Ўртоқ командир,— дея Александр Федоровичга мурожаат қилди Мамадали.— Рухсат берсангиз янги йилни немислар билан кутсак.

Командир ўйланиб қолди. Мамадалининг кўнглида қандай нияти борлигини кўзларидан уқиб олмоқчи бўлгандек синчков боқди. Тиниб-тинчимас йигит. Душманга бир нафас ҳам тинчлик бермаса... қаердан оларкин-а, шунча ғайратни?..

— Ўзи нима гап?

Улар анча гаплашиб ўтирдилар.

—Бўптими!— деди Мамадали режасини лўнда қилиб тушунтириб бераркан.

Мамадали белорус йигити Толя Мачаховский икковлари Орша яқинидаги Хими қишлоғида яшовчи комсомол қизлар билан олдиндан гапни бир жойга қўйиб, режани пухталаб олишганди. Қизлар янги йил кутиш баҳонасида қишлоқ чеккасидаги уйга уч немис офицерини меҳмонга чақиришди.

«Меҳмон»лар бежавотир кайф-сафо қилиб, яйраб ўтирганларида остонада пулемёт ўқталган Мамадали билан Толя пайдо бўлди... Фашист офицерларининг кўзи ола-кула бўлиб кетди. Биттаси юрак ютиб эндигина қўлини биқинидаги тўппончасига узатмоқчи бўлган эди Мамадалининг гурзидай муштидан гурсиллаб ерга қулади. Икковлашиб немисларнинг қўлини боғлаб, янги йилга «совға» қилиб бригадага олиб келишди.

Могилев областининг фашистлар ишғол қилиб турган қишлоқларидан бирига разведкага келган Казбек бозор атрофида немислар бошлиқ ўттиз киши хонадонларни талаб, бор ем-хашакни аравага ортиб олиб кетаётганини эшитиб қолди. Отрядга хабар бергунча вақт бой берилади, улар кетиб қолишади. Ўт очай деса шунча одамга бир ўзи бас келолмаслиги аниқ. Нима қилиш керак? Вазият танг. Тезлик билан аниқ бир қарорга келиш керак. Агар бирор чора тополмаса дарҳол изига қайтгани маъқул. Мамадали ҳали аниқ бир қарорга келмай туриб уйларни паналаб бозор томонга бораверди.

Уйлардан бирининг томига чиқиб душманни кузата бошлайди. Охирги бурда нонидан ажралаётган онанинг ёлбориши, қўндоқ билан уриб йиқитилган чолнинг фарёди, тўсатдан уйга бостириб кирган кишиларнинг ёвуз-лигидан қўрққан гўдакларнинг йиғиси Казбекнинг қулоқларига «Қутқарсанг-чи!» дегандек эшитиларди.

— Режа, режа тузиш керак!— дея бир зум ўйланиб турди. Сўнг,— Бўпти!— деди тиззасига бир муштлаб ўрнидан тураркан.

Дарвоза ёнида турган немис солдати тепадан елкасига тушган кишининг зарбасидан тил тортмай ўлди. Томдан сакраган довярак шартта ўрнидан турди. Жасаднинг устига томдан олиб тушган пичанни ташлаб, қўшини эшикка ўзини урди. Шу лаҳза унинг рўпарасида қорачадан келган бир киши кўринди. Унинг орқасидан чинқприб чиққан кампирнинг сўзларп қулоғига чалинди.

— Шу икки дона тухум билан бари бир тўймайсан, ўтиниб сўрайман, ялинаман лоақал биттасини қолдириб кет! Онасини ўлдирдиларинг, боласини ҳам йўқ қилмоқчимисан! Шу тухум билан тирик, шўрлик... Лоақал биттасини қолдир!..

Шунча ялниниш, шунча илтимос тош юрагини заррача эритмаган киши Қазбекнинг залворли муштидан умбалоқ ошиб тушди.

— Нима? «Худо ёр бўлсин!»—ерда чўзилиб ётган кишининг енидаги, ёқасидаги сўзларни такрор ўқиди:—«Худо ёр бўлсин!»..

Демак, унинг чеҳраси таниш кўринганича бор экан-да. У — мусулмон, ўзбек ёки тожик бўлиши керак...

— Менга қара, ҳой инсон! — Қазбек неча йиллардан бери биринчи марта ўз она тилида гапирди.— Қимсан?

Ерда чўзилиб ётган киши фуфайка, этик кийган одамнинг соф ўзбек тилида гапиришидан таажжубда.. Ўзини ўнглаб олгач, тилга кирди.

— Яширининг, ичкарида фашист бор!— деди у.

— Неча киши?

«Қазбек»нинг саволига у ўнг қўлининг кўрсаткич бармоғини кўрсатиб, «бир» ишорасини қилди. Қазбек «Кетма, остона ёнига яшириниб тур!»— деди-да, яшириниш ўрнига ичкарига яшиндек стилди. У кирди-ю, қаттиқ бир қичқириқ эшитилиб тинди. Шу заҳоти қайтиб чиққан Қазбек, остона ёнидаги кишини ичкарига имлади.

— Қимсан, нима қилиб юрибсан бу ерларда? «Худо ёр бўлсин!» деганинг нимаси? Тез гапир!

— Биз, душман қуршовида қолган ҳарбий асирлармиз. Бизни ҳаммаёқдан йиғиб келиб, бўлажак миллий армиянинг, яъни «Туркистон легиони»нинг командирлари бўласизлар, «Худо ёр бўлсин!» сизнинг шиорингиз, деб қийнаб, ишлатиб юришибди. Йиғирма етти киши-миз, учта немис кўриқлаб келган бизн...

«Демак, немис солдатидан яна бири қолибди-да!»— кўнглидан ўтказди Қазбек.

— Уларга сотилганлар кўпми ораларингда?

— Йўқ, уч-тўрт киши, холос.

— Юр, мен буюрган ишни қил! Ма, буни ол!— у ўл-

дирган фашист солдатининг автоматини узатди. Еқангдаги билан этагингдагини йиртиб ташла!

Улар пешайвонга чиққанда, ҳамма хашак тагидаги ўлган фашист тепасида тўпланиб турарди. Осмонга отилган автомат ўқининг товушини эшитиб, ҳамма ўғирилди.

— Қўлингни кўтар!-

Ўлик тепасида турган фашист солдати асир олинди.

Талаб олинган нарсалар эга-эгасига қайтарилди.

— Сизларни ким деб аташга ҳам ҳайронман,— деди Мамадали қўлини кўтариб турган легиончиларга.— Ҳа, майли, келажак кўрсатади. Ўзингизни оқлайдиган бир йўл бор, у ҳам бўлса, мен билан бирга ўрмонга бориб, душманга қарши курашиш.

— Отиб ташламайсизларми?

— Ундай қиладиган бўлсак, ҳозир тинчитмасмидим. Мақсад — ёрдам бериш. Адашган бўлсангиз — қайтариш, мажбур қилинган бўлсангиз — қутқариш. Бўлди гапни чўзманг...

Улар қароргоҳга етиб келганларида кузатув пунктидагилар тўсатдан жанговар теревога эълон қилдилар. Ҳамма тезда мудофаага ҳозирланди. Ўзоқдан немис солдатлари қуролсиз, хотиржам келишарди. Орқада, аравада тиззасига пулемётини қўйиб олган Мамадали ўтирарди. Воқеа маълум бўлгач, партизанлар анчагача кулиб юришди, легиончилар отрядга қабул қилди. Улар ўзларига билдирилган ишонччи оқладилар.

КИРА ҲАҚИ — УЛИМ

Қутқарилган ҳарбий асирлар билан тўлдирилган партизанлар отряди озиқ-овқатдан қийналиб қолди. Энг яқин аҳоли пункти улар жойлашган ўрмондан 20 километрча узоқда эди.

— Ўртоқ командир! Рухсат этинг, мен қишлоққа

бориб керакли нарсаларни топиб келаман!— деди Мамадали.

Отряд командири А. Ф. Семдянкин унинг уddaбуронлигига ишонарди. Шунинг учун бу таклифга рози бўлди.

Мамадали қишлоқ яқинидаги ўрмонда ўтин қирқиб юрган чол билан учрашди.

— Фашистлар йўқми, отахон?— оҳиста сўради Казбек. Чол улар қаергадир тўпланиб кетишганини айтди. Партизаннинг нима мақсадда келаётганини билгач, қўлидан келганича ёрдам беражагини айтди.

У хонадонларга кириб, ҳоли-қудрат ёрдам қилишни сўрарди. Лекин йиғиб чиққан нарсаси бир бурда қотган нон, тарашадек бир тилиш гўшт парчаси бўларди холос.

— Бўлса жонимизни ҳам аямаймиз! Жуда уятли бўлди-ку!— ҳамма шундай дерди хижолат тортиб.

— Душманлар исканжасида азоб чекаётган қишлоққа берган ёрдaмимизми, бу! Қўйинг ота, уларни уялтирманг. Бошқа бир иш бор, ўшани қиламиз! Бўптимиз? Бўпти!— деб қўлини отанинг елкасига қўймоқчи эди, чолнинг қордек оппоқ соқолига кўзи тушиб, чап қўлига «қарс» этиб урди.

Мамадали отанинг уйида тунаб қолишга қарор қилди. Уйга киришаркан, мезбон олдинроқ даҳлизга ўтди. Чап қўлдаги уйнинг эшигини зичлади-да, қўшни хонага таклиф этди партизанни. Буни дарров англаган йигит чолнинг сирини билгунча ўзини эҳтиёт қилиб ўтиришга аҳд қилди.

Ўтиришгач, нариги уйдан қандайдир бўғиқ овоз эшитилиши билан, уни босиш учун чол йўталарди. Мамадали чол билан жиндай ичгач, яна ҳам сиқилиб кетди. Отанинг «йўтали» борган сари зўрайрди. Нима гап-лигини сўрасаммикин ё сабр қилсаммикин? Сабр қилганим тузук, чолнинг бирон нияти бўлса, сезганимни билдириб қўяман. Бирон киши яширинган бўлса, ғойиб бў-

лишга сабабчи бўламан. Яхшиси... бўпти!— у шу қадар эпчиллик билан қўшни хонага ўзини урдики, «олинг, олинг» қилиб ўтирган мезбон йўлини тўсишга ҳам ул-гиролмай қолди. Қаравот этагида ўтирган муштипар она дарҳол чойшабни ёзиб бир чеккасига чўзилиб ётди. Ичкарига кирган йигит, бу ҳаракатдан гумонсиради: узр сўраб, чойшабни кўтарди. Она яшираман деб, чал-қанча ётмоқчи бўлиб ўгирилган эди, чойшаб ёпиниб ётган кимса оғриққа чидамай инграб юборди.

— Йўқ, йўқ, бермайман! Бу ердан йўқол! Кўзимга кўринма!— она гўё бутун вужуди билан қаравотдаги ки-шини яширарди.

— Ким бу!— деб сўради йигит бўсағада қалтираб турган чолдан.

— Ўғлим, азизим, ўғлим! Кун икки кеча келди. Қўли жаҳоратланган. Бўлмаса, сенга айтардим...

— Айбга буюрмайсизлар, мен бошқа хаёлларга бо-риб, сизларни безовта қилиб қўйдим! Узр, қани, юринг ота,— қўлини кўкрагига қўйиб, таъзим билан чиқди партизан.— Нега, энди очигини айтиб қўя қолмадингиз?

— Энди болам, ҳар хил одам бор, ҳозирги вақтда...

— Очигини айтаверинг, отахон, мен Қазбек бўла-ман!

— Қазбек?!— ўрнидан туриб кетди ота.— Сен-а? Оббо азамат-эй... Кел, бошқатдан кўришайлик! Ҳали юзларча фашист билан олишиб, қишлоғимизни ёнғин-дан сақлаб қолган йигит мен бўламан дегин? Эшелонни ағдариб, озик-овқатини деҳқонларга бўлиб берган ҳо-тамтой мен бўламан, дегин? Нега ўзинг кимлигингни танитмайсан? Сени бошимизга кўтарсак арзийди...

— Бўлди, бўлди! Қалай, қўли тузукми, ўглингиз-нинг?

— Ҳамма гап шунда-да! Дард зўрайяпти! Дори-дармон йўқ. Билганимизча, туркана дори қилиб туриб-миз, бўлмаяпти.

— Қани кўрайлик-чи!— деди-ю, Қазбек ярадорнинг

қўлини кўздан кечиранкан, танишиб ҳам олди. Оила жамул-жам бўлиб дастурхон атрофига ўтиришди.

— Толик, сенга мен ҳақимда келган заҳотинг айтишмаганига ҳафа бўлма. Ҳозир бировга ишонадиган замон эмас. Яқинда бир гапни эшитиб жуда ҳайрон қолдик.

Уруш бошланмасдан олдин, овчилар союзида ишлардим. Овчиликни касб қилиб олган кишилар қатори ишқибозлар ҳам келиб турарди. Уларнинг ичида Толочин станциясига яқин бир нефть базасининг директори, Андрей Дорошков деган одам бўларди. Ўзи коммунист эди, тузуккина кўринарди. Кечагинда эшитсам, Толочин қишлоғига бургомистр бўлиб, фашистларга малайлик қилаётган эмиш!

— Ноилождан мажбур бўлгандир!— луқма ташлади Қазбек.

— Қайдам, ишқилиб душман билан оғиз-бурун ўпишиб юрган эмишда...

— Майли, тузалавер-чи, бир маслаҳатли иш бор. Ушани қиласан. Шунда нималиги маълум бўлади. Бўпти! Эрта-индин врач ҳам келиб қолади... Алламаҳал бўлиб қолди, энди ётсак...

* * *

— Қоп борми?— деб сўради Қазбек нонуштадан кейин чолдан.— Бўлса олиб юринг. Бозорга бориб келамиз. Кетини ўйламаган сотқинлар, ортиқча нарсасини сотгани олиб чиқишади...

— Немислар ҳам келади бозорга. Яна бир фалокат юз бериб ўтирмасин, болам. Кечагидек, оз бўлса ҳам халқдан йига қолайлик...

— Юраверинг отахон...

Бир қоп ҳар хил емишни орқалаб олган йигит Толочин районидан партизанлар отряди турган томонга қараб йўл олди. Эллик-олтмиш қадам чамасида йўл босган эди ҳамки, орқадан автомашина келиб қолди.

Унинг кузовида 15—20 чоғли фашист солдати ўтирибди. Аксига олиб унинг ёнига келганда машинанинг баллони тешилиб қолса бўладими! Шофёр терлаб-пишиб уни тузатиш билан овора, солдатлар эса бир-бирига алла-нарсаларни ҳикоя қилиб, хахолаб кулишарди.

— Тўхта!— деди кабина эшигини очиб турқи совуқ немис офицери. Қазбек қопнинг тагидан кўтармоқчи бўлиб, этигининг қўнжидаги гранатани ушлаб қўйди...

— Қаерга кетяпсан?

— Круглянскийга, уйга — жавоб берди Қазбек.— Бозорга келгандим!

— Гилдиракни қўйишиб юбор! Йўл-йўлакай ташлаб кетамиз.

Хаш-паш дегунча гилдиракни ўрнатишди. Машина йўлда давом этди. «Белорус деҳқони» бора-боргунча солдатларга эрмак бўлди. Бу камситишлар, хўрлашлар, унинг қазабини қайнатар, бирор ножўя гап айтиб юборишдан ўзини баъзўр тийиб ўтирарди. «Деҳқон» қишлоғига буриладиган жойга етганда қопини пастга ташлади-да, машинани тўхтатишларини илтимос қилди. Машина секинлагани ҳамон сакраб тушди-да, қўнжидаги гранатани олиб улоқтирди. Ўзи эса жон ҳолатда сойликка қараб сакради.

ЖОН ШИРИНМИ, ПУЛ!

Қўлидаги жароҳати тузалиб кетган Владимир Завадский ҳам Қазбекнинг тавсияси билан партизанлар отрядига кирди. Бир куни Қазбек Владимирни ёнига чақирди.

— Эсингдами, Володя? Бургомистр Андрей Дорошковни танийман дегандинг.

— Бўлмаса-чи! Қани энди, душманга йўл кўрсатадиган кўзларини ўйиб, уларнинг гапини маъқуллайдиган тилларини суғириб олсам...

— Намунча қизишасан? Шошқалоқлик қоқилтира-

ди, дейдилар бизнинг ўзбеклар. Арқонни узунроқ ташлаш керак, дўстим. Менда бир фикр бор. Шунга сен нима дейсан...

* * *

Ҳар хил ташвиш билан бургомистрнинг қабулига келган кишилар қатори Владимир ҳам навбатга турди. Шу пайт деразадан ташқарига назар ташлаган Андрей Дорошков, эшикда ўтирган фашистга ҳаммани ҳайдаб юбориб, Владимирни чақиришни буюрди.

«Қўлга тушдим,— деб ўйлади у,— гаплашиб, жўна-тадиган бўлса, бошқаларни нега тарқатиб юборди».

— О, кел оғайни! Қандай шамол учирди!— деди бургомистр самийи оҳангда. Владимирнинг нохуш турганини кўриб, қўшиб қўйди.— Расмиятчилик, нола ва фиғон жонимга тегди, оғайни... Кел, бир отамлашайлик.

— Бажонудил, чақир, ановининг ҳам ўтирсин!— Владимир соқчига ишора қилди.

— Йўқ, йўқ... Қўявер уни. Тўғри кулсак ҳам, тушунмай кўнглига келиши мумкин.

Ёлғиз қолишгач, партизан ўзи олиб келган саватни очиб, «шунчаки кўргани келганини» айтди.

«Қиттай-қиттай» қилишиб, бир оз уёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтиришгач, Владимир секин мақсадга кўчди.

— Шу қадаҳни Ватанимизнинг ғалабаси учун кўтарсак!— деди у синамоқчи бўлиб.

— Ундай қалтис гапларни гапирма бу ерда!— бургомистрнинг қовоқ-тумшуғи осилиб кетди.— Акс ҳолда ҳозир тегишли жойга бериб юбораман сени...

— Бошига урсинми мени? Ўнг қўлим ишламаса, партизанлик қилмасам...

— Жим!.. Жиннимисан! «Партизан» сўзини оғзингга олиб нима қиласан?

Анчагина яна бўлар-бўлмас нарсалар ҳақида гаплашиб ўтиришди. Владимир яна гапни муддаога бурди.

— Шу дейман, бизникилар бу урушда ғолиб чиқса ҳолимиз нима кечаркин? Яхшиси, партизанларгами,

яширин ташкилотгами, озми-кўпми қўлимиздан келганча кўмаклашиб турсак... Бунга қандай қарайсан, Андрей?..

— Мен сенга бу ҳақда вайсама дедим-ку! Агар қайта эшитсам, мендан гина қилма, ўзингни жаҳаннамда кўравер!

— Хўп, хўп! Шунчаки айтяпман-да. Станцияга қачон эшелон келиши, Москва-Минск йўлидан қачон ҳарбий қисмлар ўтиши, ҳали ўзинг айтдинг, аввал сенга маълум бўларкан, ҳаммасини бўлмаса ҳам, баъзисини етказиб қўйсанг бас, бошқаси билан сенинг ишинг бўлмасин. Менга барибир-ку, партизанлар ўқидан ҳоли қолармидинг дейман-да! Ҳар қалай буёғини ҳам пишиглаб қўйганинг яхши бўлармиди, дейман-да...

— Бас қил! Хоҳласанг ўзинг бор! Мени тортма бу ишга. Улардан нима фойда? Ботқоқликларда, ўрмонларда, бола-чақадан узоқда қийналиб юрайми? Йўқ, беш кун бўлса ҳам одамдай яшай!

— Одамдай ўлимни ҳам ўйлаш керак эмасми?

— Бас, ҳаддингдан ошяпсан!

— Кечирасан, кўнгил ёзай келсам, зардоб бўлган юрагимни баттар эзадиганга ўхшайсан... Афсус, иложим қанча. Майли, энди, менга жавоб...

— Айтганингдек қилдим,— деди ҳафсаласи пир бўлиб қайтган Владимир Казбекка..— Сира кўнмади, кўкка сапчийди хонин...

— Кўнади,— деди Казбек.— Кўндирамиз!

Улар суҳбатлашиб ўтиришаркан, отряддаги ўртоқлари ҳам даврага қўшилишди. Салга кулиб юборадиган очиқ чехралли йигит қизиқчилик қиларди.

— Хужумга отландик,— деди у ҳаракат билан қилган ишини ифода этиб.— Командиримиз «Олга!» дейиши билан, коптукни қуваётган футболчидек учиб кетибман. Бир пайт қарасам, бўлиномамиздан бир чақирим олдинда боряпман,— у ёнидаги кишига қараб кўзини қисиб, қўйди.— Ҳа бир чақирим. Шу тобда, рўпарам-

дан окоп чиқиб қолди. Энди сакраб ўтаман десам, бир бадбашара фашист автоматини менга ўқталиб турибди. Тепкисини боссам, вассалом, алвидо ёруғ дунё, деявер... Мен бунга қўярмидим? Ҳеч-да! Нима қилдинг, денг! Ўзимни орқага тортиб туриб, бир сакрадим. Қарасам, шундай устига тушибман! Отишга ҳам улгуролмай қолди.

— Йўғ-э!— деди кимдир қизиқсиниб.

— Ҳа, ҳа! Отолмай қолди! Нега десангиз, мендан олдин ўтган жангчи фашистни ўлдириб, жойида қотириб кетган экан!

— Ва-ҳо-ҳо!..

Шу пайт партизанлардан бири Қазбекни командир чақираётганини айтди.

— Бургомистр нима бўлди?— деб сўради командир.

Қазбек Симдянкинга сотқин таклифга кўнмаганини айтди.

— Афсус,— деди командир,— ундан кўп иш чиқарди-да.

— Кўндирамиз,— деди Қазбек ишонч билан.— Яхшиликча рози бўлмадимиз, энди ўзидан кўрсин.

Бургомистрни қандай қилиб ўз таклифларига кўндириш ҳақида турли хил режалар тузиб кўришди. Ниҳоят аниқ бир қарорга келишди. Бу қалтис топшириқни амалга ошириш Қазбекка юклатилди.

— Бўпти!— деди Қазбек ўрнидан тураркан.— Мен кетдим!

— Оқ йўл... Эҳтиёт бўл!

* * *

Қазбекнинг назарида, кеч кириши чўзилиб кетгандай эди. Ниҳоят, кутнлган он келди.

— Тайёрмисан, Володя?— сўради разведкачи.— Командирнинг гапи эсингдами? Ё ўлим, ё галаба! Кетдик!..

Толочин станцияси одатдагидек фашистлар томонидан қаттиқ қўриқланарди.

— Оғайнингнинг уйи қайси?— деб секин сўради Қазбек. Улар деразадан уй ичкарисини кузатишди. Бургомистр ҳали келмабди.

— Соқчини тинчитайми?— сўради Владимир.

— Хўжайин келгандан кейин!— қатъий буюрди Қазбек.

— Итни нима қиламиз?

— Қани ит?

Қазбек уни аллақачон «саранжомлаб, картошка палагига ўраб қўйган эди. «Қачон улгурди экан-а?»— дея кўнглидан кечирди Владимир.

— Келиши билан соқчини тинчитиб, кетма-кет кирман. Хотини, болалари меҳмон билан келганини билишсин, яхши кутишсин! Сен — деразадан автоматни пешонасига тўғрилаб турасан. Меҳмон қурол билан келмайди-ку! Тушунарлими?

— Тушунарли, Толик!

Остонага қадам қўйган хўжайин, соқчининг «Хайл, Гитлер!» деган саломига жавоб бериб ичкарига кирди. Эшик ёпилди-ю, шу заҳоти яна очилди. Даҳлиз чироғини ёққан бургомистр «ҳамроҳи»ни кўриб, қуролига қўл узатди.

— Хотинингиз, меҳмонни ўлдиргани олиб келдингми, деб ўйламасин!— у деразага имлади, у ерда автомат билан тўппончанинг «оғзи» кўринди.— Ҳолироқ гаплашиб олайлик.

— Меҳмон билан таниш! Ётоққа жой тайёрла!— титроқ овоз билан гапирди мезбон.

— Мен, 25 минг рейх марка, 200 килограмм туз, лавозимни оширувчи омад, муҳташам уй-жой — Қазбекман, ушла, сот хўжайинларингга!

Бургомистр ранги ўчиб сапчиб ўрнидан туриб кетди.

— Қазбек?!— Дорошков тўппончасига қўл узатди. Қазбек деразага имлади, автомат ҳалигидек пешонасини мўлжалга олиб турарди.

— Гап бундай, ватанфуруш хоин, эртадан бошлаб

билганларинг ҳақида бизни хабардор этиб турасан. Тушундингми?— Бургомистрдан садо чиқмади.— Тушу нарлими?— такрорлади Мамадали.

Бургомистр ўйланиб қолди. Йўқ десам ҳозир ўламан. Бу аниқ. Қабул қилсаму бажармасам-чи! Исталган бурчакдан отилган ўққа учаман. Фашистлар, сирларини очаётганини сезиб қолишса, нима бўлади! Сезиб қолиш-гунича яшаб турай-чи, у ёғи бир гап бўлар. Қазбекнинг ўзи келибдими, ҳеч қаерга қочиб қутулолмайман!..

— Тушунарлими?— столпи муштлаб такрорлади меҳмон.

Мезбон чўчиб тушди.

— Ҳа, ҳа, тушунарли. Кимга, қаерда айтаман?

Қазбек унга аниқ кўрсатма берди.

Кутилмаган меҳмонлар кетиши биланоқ бургомистр деразага ўқ узиб, бақириб, айюҳаннос солди.

— Кимни овляяпсанлар! Гитлернинг содиқ хизматчисиними? Овора бўласанлар!

Бир зумда кўча одамларга тўлди. Немис солдатлари етиб келишди.

— Партизанлар!— деди бургомистр темир йўлнинг нариги томонидаги ўрмонни кўрсатиб.— Деразадан пешонамни мўлжаллашган экан, кутилмаганда кўриб қолмаганимда, шу пайтда ўлигимни кўрардинглар. Соқчи қани, уни суд қилиш керак!

Шу пайт соқчининг жасадини олиб келишди.

— Ўрмонга қочди улар! Борсанглар-чи...

Бироқ қайси бир «шоввоз» ўрмонга кира олади!

Тонг отди. Штабга чақирилган бургомистр партизанларга бўш келмагани учун мақталди, сергак турмагани учун, ёнига келган душманни сезмагани учун ажалдан беш кун бурун ўлдирилган солдатга эса ўлим мақбул кўрилди.

— Фюрер армиясига сергак, душманни ҳидидан билладиган довярак солдатлар керак!— деб вайсади штаб ходими.— Партизанлар кўпмиди?

— Уч-тўрт киши эди чамамда, қоронгида аниқ кўролмадим.

— Ана, айтмадимми?— деди ходим штаб бошлигига мурожаат этиб.— Қазбек — бу ясама от. Партизанлар доим кўпчилик бўлиб юришади. Улар қўрқмас, жасоратли киши — Қазбек номини ўйлаб чиқариб, бизга даҳшат солишмоқчи, парокандалик туғдирмоқчи бўладилар? Жуда бўлмаганда, ранги, бўйи-баста аён бўлмасмиди? Аслида бу одам йўқ...

Гитлерчилар разведкасининг тажрибали офицерлари ҳам Қазбекнинг кимлигини билишмасди. Унинг қайси миллатга масуб эканлиги ҳам номаълум. Жуда бўлмаганда унинг рус ёки белорус, ўзбек ёки кавказли эканлигини билиш зарур эди.

Ранги қанақа? Оқми, сариқми, қорами? Бу ҳам ноаниқ. Шуларни билганда ҳам топиш мумкин бўлармиди, деб фашистларнинг хуноби ошарди. Бирон кишининг узоқдан бўлса ҳам уни кўрганини ҳеч ким билмайди. Зероки, Қазбек орқасида жонли гувоҳ қолдирмасди. Шунинг учун ҳам немислар уни кўриш — ажал исканжасига тушиш, деб оловдан қўрққан йиртқичдек чўчиб турардилар.

Эшелонларнинг ҳар қанча қўриқланишига қарамай портлатишга эришган, немис офицерларини асирга туширгач, ҳаракатдаги армияга олиб борилаётган яроғаслаҳа, озиқ-овқатлар ортилган юк машиналарини ағдарган Қазбекни фашистлар ҳар қандай қилиб бўлса ҳам қўлга туширишни ўйлардилар.

Шундай ҳаракат қилиб, Қазбекни ушлаш у ёқда турсин, бўйи-бастини, ранг-рўйини ҳам билолмаган фашистлар одамларни пул билан сотиб олмоқчи бўлардилар.

— Ҳа, аслида бу одам йўқ,— такрорлади штаб ходими.

Шу тобда бургомистр «Бор, бор» демоқчи бўлди. Ҳозир борлигини айтиб, кейинчалик алоқачисини қўлга тушириб, чинакамига бундай кишининг борлиги аниқ-

лангач, 25 минг рейх маркасини қуртдек санаб олишни ҳам хаёлидан ўтказди. Жон ширинми, пул?... Сотқин икки ўт ичида ёнарди. Аммо пулдан ҳам кўра жон ширинроқ туюлди. У хўжайинларидан соқчилар сонини кўпайтиришни илтимос қилиб чиқиб кетди.

СЎНГИ УҚҚАЧА

Жулдур энгил-бош, оёққа чипта ковуш кийган уч «деҳқон» шалоғи чиққан, филдираклари ёғсираб қолган аравада Витебск областининг Воронцевич қишлоғи чек-касидаги ўрмонга «ўтин кесгани» боришарди. Ўрмонга киришлари билан чийилдоқ фашист солдати уларни тўхтатди. Лекин, шу пайт аравадан сақраб тушган Қазбекнинг қўллари унинг оғзини ғиппа бекитди, бўйнидаги автоматни тортиб олди. Унинг ёнига югуриб келган шериклари топшириғига мунтазир эдилар.

— Олег, сўраб кўр-чи, нима қилиб юрибди бу ерда?

Разведкачилардан бири — Олег немис тилини салпал биларди. У командирнинг саволини асирга етказди. Тутқин аввалига индамади. Лекин кейин ўлдирмасликка сўз беришса ҳаммасини айтажагини билдирди.

Маълум бўлишича, у билан изма-из 700 га яқин душман солдати қишлоқни ёндиргани келишаётган экан. У эса эҳтиёт шарт қишлоқда партизанлар бор-йўқлигини аниқлаш учун илгарироқ юборилган экан.

— Олег!— деди Қазбек.— Сен тезда бориб отряддагиларга бу гапни етказ. Биз Коля билан иложи борица душманнинг йўлини тўсиб турамиз.

Коля ҳали узоқлаб улгурмасиданоқ ўрмон ичида душман солдатларининг каскалари кўринди.

Ҳалиги фашистдан олинган автомат ҳамда қўл пулемёти икки жойга ўрнатилди. Кутилмаганда ёмғирдек ёғилган ўқ фашистларни дув тўкди, орқадагилар эмаклаб, дарахтни пана қилиб кетига тисарила бошлашди.

Қутилмаганда ўқ тугади. Навбат гранаталарга келди. Қазбекнинг гранатага узатилган ўнг қўли ўзига итоат этмасди. Билагидан қон сизарди.

Қазбекнинг хиралашган кўз ўнгида энди бўйини ростлаб келаётган немислар шарпаси кўринди. У чап қўли билан гранатани маҳкам сиқимлади-да, қулочкаш-лаб отди. Гранатанинг гумбурлаган овозига орқадан етиб келган партизанларнинг «Ура!» си уланиб кетди.

У юз элликдан ортиқ хонадонли қишлоқ аҳолиси, жанговар дўстлари Қазбекка жасорати учун чин юрак-дан миннатдорчилик билдиришди.

КАТТА ЕР¹

Катта ер билан мустаҳкам алоқа ўрнатган партизан-лар бригадаси барча жанговар топшириқларни муваф-фақиятли бажаришарди. 1942 йилнинг кузида тўсатдан Катта ер билан алоқа узилиб қолди. Зудлик билан алоқани тиклаш керак эди. Шунда отряддан бир киши-ни Москвага юборишга қарор қилишди. Бутун отряд бир овоздан бу вазифани разведкачилар группасининг командири Мамадали Топиболдиевга юклади.

— Фронт линиясини ёриб ўтиш, фашистлар чанга-лидан чиқиб кетиш мушкул,— деди солдатлардан би-ри.— Буни фақат идрокли, довюрак Мамадали эплай олади.

Эсон-омон Москвага етиб келган Мамадали Топи-болдиев Белоруссия Компартияси Марказий Комитетига Могилевда фашистларга қарши олиб борилаётган ку-рашнинг тобора кенг қулоч отаётгани ҳақида гапириб берди.

— Қайтишга шошмайсиз,— дейишди эртасига.— Мина қўпориш ишини ўрганиб кетасиз.

¹ Уруш пайтида мамлакатимизнинг душман эгалламаган терри-торияси «К а т т а е р» деб аталарди.

Қазбек 1943 йилнинг баҳорида қадрдон бригадасига қайтиб келди.

— Бугун дам ол,— деди бригада командири.— Иш қочмас.

Қазбек «Қатта ер»дан олган бир топшириқни командирга айтди-да, рухсат берса, йўлга чиқишни сўраб, узоқдан эшитилаётган мотор овозларига ишора қилди.

Ўрмоннинг йўлга уланган жойлари фашистлар томонидан кесилиб, тап-тақир қилиб қўйилган эди. Унинг устига йўл ёқаси кечаси ҳам улкан прожекторлар ёрдамида кундуздагидек ёритилиб, ҳар қадамга соқчи қўйилган. Йўлга яқинлашиш амримаҳол. Топшириқни бажариш учун эса, яқинроқ бориш зарур эди. Ана, машиналар, баҳайбат танклар ўтяпти, айни замонда вақт ҳам кетяпти. Узоқдан соясигина кўринади, дурбин ҳам фойда бермаяпти. Нима қилиш керак? Мамадали у дарахтдан бу дарахт панасига ўтиб, яширинганича, қалин ўрмонда санқиб юрган соқчиларни кузатарди. Соқчилар йўл ёқасига яқинроқ келишдан чўчир, имкони бўлса, ўша машиналар ичида юришни афзал кўришарди.

Солдатлар навбатни алмаштиришди. Бир соқчи тўсатдан гуп этиб йиқилди-да, думалаб кетди. Қазбек унинг оёғидан тортиб судраб борарди. Бақириб-чақиролмас — оғзига латта тиқилган. Қазбек соқчини ечинтириб, энгил бошини ўзи кийди. Ундан зарур маълумотларни ҳам билиб олди.

Бир неча кундан кейин Қатта ердан Қазбекнинг тақдирлангани, партизанлар йўллаган янги маълумотлар аниқ эканлиги хабар қилинди.

Қазбек жанговар топшириқни бажариб қайтганидан кейингина сафар таассуротларини қуролдош дўстларига ҳикоя қилиб берди.

— Москва тинч, осойишта, ғалабини таъминлаш билан банд. Биз партизанлар ҳақида кўп нарса билишаркан. Анчагина совға-салом юборишди.

— Сендан олдин самолёт келиб кетди. Энди, рациямиз бор, Москва — партизанлар штаби билан алоқа ўрнатдик.

— Душман туну кун тинчлик нималигини билмаслиги керак,— деди Қазбек Москвадаги гапни эслаб.— Қўпоров иши нималигини, энди билиб олдим. Эртадан бошлаб дарс ўтамиз, кимки ўрганишни истаса марҳамат.

Эртасиданоқ партизанлар қароргоҳида қўпоров ишлари бўйича машғулотлар қизиб кетди.

Шундан кейин портлашлар илгаригидан ҳам тез-тез содир бўла бошлади. Бугун темир йўл портлатилса, эртаси тош йўлда бораётган душман юк машинаси осмонга учарди, бошқа куни фашистлар аслаҳа омборларидан айрилардилар.

...Саралаб олинган группа лейтенант Кренов бошлилигида темир йўл томон жўнатилди. Улар темир йўлга мина қўйдилар. Кўп ўтмай фронтга ўқ-дори, қурол-аслаҳа ҳам юзлаб солдат олиб кетаётган поезд кўринди. Қўпоровчилар нафасларини ичига ютиб, портлашнинг кута бошладилар. Паравоз мина устига етгач, бирдан кўкка сапчиди. Вагонлар бир-бирининг устига мингашиб, гумбурлаб агдарила бошлади... Коханово — Толочин йўлидаги бу воқеадан душман таҳликага тушиб қолди. Шунча соқчи, тинмай учиб, кузатиб турган самолёт, кўз илғамас қўнғироқ чалувчи симлар партизанларнинг йўлини тўсолмаганидан фашистлар ажабланишарди. Шундан сўнг темир йўл ёқасидаги дарахтлар 100—150 метргача битта қолдирилмай кесилди, ҳаммаёқ текисланди. Темир йўлга олиб борувчи ҳамма йўллар миналаштирилди. Соқчилар ҳаммаша қуролларини отишга шай қилиб сергак турардилар. Бироқ портлашлар давом этаверарди. Биргина Мамадалининг ўзи бешта эшелонни яксон қилди, тўққизтасини группа билан ҳамкорликда портлатди. Александр Симдянкин командир бўлган 5-отряд қўпоровчилари 54 фашист составини

ер билан яксон қилдилар. 3 броневикнинг, 4-ўқ-дори омборнинг кулини кўкка совурдилар.

Разведкачи Қазбек чекинаётган фашистлар мустаҳкам мудофаа иншоотлари қуришга киришганлари ҳақидаги хабарни келтирди. Партизанлар қандай қилиб бўлмасин, душмanning режасини амалга оширишга йўл қўймаслик, уларнинг саросимага тушиб чекинаётганларидан фойдаланиб қақшатгич зарба бериш режасини ишлаб чиқдилар.

1943 йилнинг 4 сентябрида партизанлардан юз нафар кўнгилли саралаб олинди-да, немис формаси кийдирилди. Улар Смоленск полициячилари сифатида Круглое шаҳридан беш километрча жанубдаги Пригань гарнизонига жанг-жадалсиз кириб боришди. Бу группага офицер Севостьянов бош эди. Унга немис тилини яхши билган Совет Армияси офицерлари Кримцев ҳамда Қарпушенко ёрдамчи эдилар. Гарнизонга кираверишда уларни гарнизон комендант, СС оберлейтенанти Ганц кутиб олди ва нонушта тайёрлигини айтди. Демак «ёрдам келаётгани» ҳақидаги овозалар иш берган. Партизанлар вақтни бой бермай ҳамма ўт очиш нуқталарини аниқлаб, эгаллаб олдилар. Ганц партизанларнинг шубҳали ҳаракатларини кўриб шовқин солди. Жанг бошлаиб кетди.

Казармалардан чопиб чиққан фашистлар партизанларнинг ўқиға дуч келарди. Отишма овозини эшитгач, ўрмонда яшириниб турган Қазбек бошлиқ отлиқ партизанлар гарнизонга бостириб кирдилар. Ғоят тезкорлик билан амалга оширилган бу операция Совет Армиясига йўл очиб берди.

Улуғ Ватан урушида партизанлар сафида курашган, немис-фашистлари билан бўлган жангларда мислсиз жасорат кўрсатгани учун СССР Олий Совети Президиумининг 1944 йил 15 августдаги Фармониға мувофиқ Мамадали Топиболдиев — Қазбекка энг олий унвон — Совет Иттифоқи Қаҳрамони унвони берилди.

Мардлик — мангулик, дейди халқимиз. Баҳодир ўзбек йигитининг жондош ва қондош белорус элида, эрксевар белорус халқининг озодлиги йўлидаги қаҳрамонликларини абадийлаштириш мақсадида Белоруссия қишлоқларидан бири унинг шарафига «Топиболдиевка» деб аталди.

Бошига теккан ўқ ҳамда оёғини жароҳатлантирган снаряд парчаси ҳам қаҳрамоннинг гайратини сўндирилмади.

Қизил Армия қўшинлари Могилев областини душмандан озод қилиб, илгарилаб борарди. А. Ф. Семдянкин командирлигидаги отряд партизанлари ҳаракатдаги армияга қўшилишди. Улар ғалаба кунигача жангда қатнашиш ниятида эдилар. Бироқ кунлардан бирида командир Мамадали хизмат қилаётган, собиқ партизанлардан тузилган қисм жангчиларини сафга тизиб:

— Транспортдан хабари бор жангчилар икки қадам олға чиқсин!— деб буюрди.

«Танкчилар бўлинмасига ўтказса керак»,— ўйлади Мамадали. Дадил қадам ташлаб у ҳам сафдан олдинга чиқиб, қуролдош дўстларига юзланиб турди. Командир салмоқлаб гапира бошлади:

— Ёвуз душман бошимизга мислсиз оғир мусибат солди. Лекин ўзингиз шоҳидсиз, ниятига етолмади. Адолат енгди! Энди бундан буён фашизмга нисбатан бўлган қаҳр-ғазабимизни тинч, ижодий меҳнатдаги қаҳрамонликларга қаратишимиз керак. Биз сизни тракторларни бошқаришга даъват этамиз. Қишлоқ хўжалигини кўтариш жангдаги ғалаба сингарп зарур!..

«Халқни ташвишдан холи этиш лозим», ўйларди Мамадали. У Берлинга қизил байроқ қадамай изимга қайтолмайман деб туриб олди. Лекин халқ хўжалигига ёрдам зарурлигидан талаби ўтмади.

Мамадали «оқ олтин» дурдонаси билан дунёга донғи кетган гўзал водийнинг Олтиариқ районидаги, туғилиб ўсган Зоҳидон қишлоғига қайтди.

Хатларни саралаб ўтирган алоқа бўлимнинг ходими ёшгина ўспирин ҳаммани ҳайратга солиб, овозининг борица «Йўғ-э!» деб бақирганча ўрнидан туриб кетди. Туморга ўхшаш уч бурчак хатни олиб қишлоқ Совети бинноси томон югурди.

— Сўрамайсизми, нима гап экан?— деди квитанция ёзаётган киши.

— Улгуrolмадим, чопиб кетди.

Шу пайт кўчадан бояги йигитнинг овози эшитилди:

— Тирик, у тирик, тирик!

Бино ичкарасидан қишлоқ Советининг раиси чиқди.

— Суюнчи беринг, у тирик, тирик. Мамадали ака тирик экан, мана хати...

Раис хатни олиб, у ёққа-бу ёққа айлантириб кўраркан, бола қўшиб қўйди:

— Мен числосини текширдим, янги хат, энди Мамадали акамнинг оналарини олдига ёруғ юз билан борадиган бўлдингиз!— унинг кўзларида ёш филтиллади, томоғига тиқилган нарсани ютиб оҳиста деди:— Дадамдан ҳам келармикан!

— Келади ўғлим, келади. Мана Белоруссия озод этилди, фашистлар тумтарақай бўлиб қочишяпти. Даданг ҳам бирон ерда жанг қилиб юрган бўлиши керак. Партизан бўлиб кетган ўзбеклар озмунчами.

Мамадалининг ҳалок бўлгани ҳақида қора хат келганда, раис бошлиқ бир гуруҳ кишининг унинг уйига бориб, онаси билан гаплашиб, шум хабарни айтишга тиллари бормай қайтиб келишганини қишлоқда кўпчилик биларди. Шундан ҳам Мамадалининг тириклиги ҳаммани қувонтириб юборди.

— Қадрли дўстлар,— деди йиғилганларга мурожаат қилиб раис.— Ҳамқишлоғимиз Мамадали Топиболдиев ҳаёт экан. Бизни кечирिशар, кўпчиликнинг иродаси билан хатни ўқиб бераман:

«Азиз онажон, меҳрибон жигаргўшаларим. Узоқ вақт хат ёзолмаганим учун узр сўрайман. Имконини тополмадим. Партизанлар сафида эдим, Белоруссияда. Яна Совет Армияси сафига қўшилдик. Энди фашистлар билан рўйи-рост олишадиган бўлдик. Бир кунда чегарагача қувиб бордик. Берлинга тақаб олиб бормаи қўймаймиз. Хайр, сиҳат-саломат бўлинглар!»

У хат сараловчи боланинг елкасига қўлини ташлади:

— Хушхабар олиб келганинг учун раҳмат. Суюнчиси сенга бир пуд бугдой берамиз.

Раис бошлпқ икки киши Мамадалининг уйига кетишди.

Одатдагидек эшик ланг очпқ. Она рўпарадаги уйнинг деразасидан йўлга тикилиб ўтирибди. Одам кутилмаган қувончдан ёки ўта хафагарчиликдан оғир аҳволга тушиб қолади, деб эшитган раис хушхабарни дарров айтмасликка қарор қилди.

— Уй-жойлар ҳам анча тўкилиб қопти,— деди раис салом-аликдан кейин. Қампир бу гапни эшитиб, кўнглидан ёрдам беришга, кўришга келишибди-да, деган фикрни ўтказди. Раиснинг кўзи дераза тоқчасининг тахтасига тушди. Онанинг кўча эшигига термилиб, тирсагини тираб ўтирган жойи ейилиб, чуқурча бўлиб қолибди.

— Хафа бўлманг ая, Мамадалининг уйланишига яхшилаб созлаб берамиз.

— Айтганингиз келсин,— деди кўзлари жпққа ёшга тўлиб она. Сўнг дастурхонга ишора қилди.— Боримиз шу, айбга буюрмайсиз,— у дастурхондаги катта пиёланпнг оғзидек иккита зоғора нон билан, бир сиқим туршакка ишора қилди.

— Маъқулми, онажон,— деди раис гапни уламоқчи бўлиб.

— Оғзингизга шакар, маъқул ҳам гапми, олдин эсон-омон келишини айтсангиз-чи. Хат-хабар ҳам йўқ-ку!

— Бу уруш-да, ая. Баъзан хатлар вақтида етиб

келмайди. Ҳали почтальон бола Мамадали акамдан хат келди, деган эди. .

— А-а?!— она каловланиб қолди.

— Бизнинг шу ёққа келаётганимизни билиб мендан бериб юборган эди.

— Ростданми?— она ўрнидан туриб кетди.— Қани, қани ўша хат, ростдан боламданми?.. Билардим, тушларимда аён эди, тириклиги. Нима гуноҳ қилибдики, душман ўқиға учиб кетади.

У хатни олиб ўқий олмаса ҳам, ҳарфма-ҳарф кўздан кечирди. Сўнг ҳидлай туриб ўпди. Ўғлининг хати! Бўйи келиб турибди. Болагинаси...— Кампир беҳуш йиқилди.

Мамадали Топиболдиевнинг қайтиши ҳақидаги ҳабар бутун қишлоқни тўйхонага айлантириб юборди. Область, район партия, совет ташкилотлари Зоҳидондан чиққан қаҳрамонни муносиб кутиб олиш тараддудига тушишди. Уни қаршилаш учун Тошкентга вакиллар юборилди.

Анчадан буён чалинмай, занглашга келиб қолган карнай, териси тоб ташлаб қолган ногора ҳам топиб келтирилди. Духовой оркестр созандалари энг қувноқ, тантанавор музика ёзувларини топиб қўйишди. Музика раҳбари хурсанд: илгари минг илтимос, қанча шарт билан зўрға келадиган ижрочилар машқларга бажонидил келишарди. У кейинчалик ўша вақтдаги ижрочилардан бирининг «Келиш машқини чаладиган кун ҳам бор экан-ку!» деб йиглаб юборганини айтиб бергани эсимда.

Ахир, бўлажак осуда дамлардан дарак бериб, тўрт мучаси бут паҳлавон, паҳлавон бўлганда ҳам мингминглаб ботир партизанлар, қўрқмас жангчилар, довюрақ халқ қасоскорлари тан берган, партия ва ҳукуматимиз хизматларини юқори баҳолаган — Совет Иттифоқи Қаҳрамони қайтарди.

Вокзалда бир пайтларда тутилган, кейинчалик эҳтиёт қилиб асралаётган, бир оз оҳари кетган қизил алвон-

лар, ҳар хил ҳарфлар билан ёзилган катта-кичик шиорлар кўзга ташланади. Вокзал биносининг шаҳарга чиқаверишига минбар қўйилган. Электр қуввати камлигиданми, одат бўлмаганиданми, ўша вақтда керакли асбоб-анжомларнинг йўқлигиданми, ҳарҳолда микрофон ўрнатилмаган. Тантанали митингдан сўнг, Мамадали ўтирган машина Риштонга қараб йўл олди. Йўл-йўлак кексалар, аёллар, болалар уни кузатиб боришди.

Қаҳрамоннинг келиши қуёш тафтини оширгандек эди. У қалблардаги зафар, дийдор, вафо умиди қўрини янада алангалатди.

Мамадалиларнинг ҳовлисига кичикроқ кўчадан кириб боришарди. Ботирни кўрган, қутлагани келганлар на кўчага, на уйга сиғарди. Мамадали катта кўчада машинани тўхтатиб, пиёда юрди. Остонада она кўринди. Она қувончдан ҳўнграб йиғлар, фарзандини ширин сўзлар билан эркалаб, қайта-қайта бағрига босаркан, Мамадалининг кўзлари она елкалари оша, бир четда қимтиниб турган қизга тушди. У на йиғлашни, на кулишни, на кўришишни ва на олислаб кетишни билмай турарди. Кимдир, қишлоқ оқсоқолларидан Мамадалини она бағридан узиб қучоқлашиб кетди. Йигитнинг кўзлари яна ўша оҳанрабоси бор қизни излади. Бу ўша, аҳду паймонида маҳкам турган вафодор қиз. У шунчалар очилиб, гўзаллашиб кетибдики, йигит беихтиёр толедан қувониб кетди. Одамлар товсилиб, кўришишлар тугади. Икки ёш беихтиёр бир-бирларига интилдилар. Қизнинг орқасидан аёл кишининг «Уят-а!» дегани эшитилди. Қиз лабларини тишлаб, жойида тўхтади. Ерга қараб, эшитилар-эшитилмас «Ассалому алайкум», дедю орқасига қайтди. Йигит ҳам одоб сақлаб саломлашди. Йигитлар уни тўрдаги уйга бошлашди. У беихтиёр орқасига қараб қўйди...

Хўжаликда тузукроқ бино йўқлигидан колхозчиларнинг умумий йиғилиши Катта Фарғона канали ёқасидаги чойхонада ўтди. Кишилар суналардаги қуроқ на-

матларга, шолчаларга, қолганлари қоқ ернинг ўзига ўтиришди.

Ийғилишга жуда кўп одам тўпланган, шов-шув, ғовур-ғувур авжида.

— Янги раисни бир кўриб қўяйлик,— деди колхозчилардан бири.

— Қуруқ савлатдан қуруқ сават яхши. Иш берсин, қорнимизни тўйғазсин! Оғзимиз тўлиб нон есак деймизда, ахир,— луқма ташлади бошқаси.

— Мамадалими? Ҳали кўрасиз, ҳаммаёқни гуллатворади...

Халқ Мамадалини раисликка унча ишонқирамай сайлади.

Ишни нимадан бошлаш керак? У турли хил режа тузиб тонг оттирди. Бироқ аниқ бир қарорга келолмади. Аввал қишлоқни айланиб, хўжаликни ўрганиб чиқишга аҳд қилди. У ёлғиз ўзи қишлоқ оралаб бораркан, уруш қолдирган изларни тугатиш ҳақида ўйларди.

Бехос чап томондаги уйдан аёл кишининг йиғи овози эшитилди. Мамадали шу ҳовлига бурилди. У ойна ўрнига тутиб қўйилган чипта пардани кўтариб, ичкарига қаради. Синган тўсинларга тираб қўйилган устуннинг орқасида икки аёл беҳуш ётган бир хотинни елпиб ўтиришарди.

— Янга!— оҳиста чақирди раис.

— Эрининг вафоти тўғрисидаги шум хабарни эшитиб ҳушидан кетиб қолди,— дея жавоб берди аёллардан бири.

— Қасалхонада ўликни беришмабдими?— шу тобда орқасидан етиб келган чолдан сўради Мамадали.

— Беришган, олиб келайлик дейишса йўл кирага пул топишолмабди.

— Аравани қўшинг, ота.

— Бисотида ҳеч нимаси йўқ, болам...

— Ортиқча харажатнинг кераги йўқ. Мана бу пулни олинг-да, одам юборинг, сурп бўлса ҳам майли...

Биринчи кун шундай кўнгилсизлик билан бошланди-я, алам билан хаёлидан кечирди раис.

Эрта билан яна қишлоқни айланиб кетди. Аммо бугунги кун кечагидан ҳам оғир ўтди. Кўчалар тор, билқ-билқ тупроқ тиззага чиқади. На тош, на асфальт ётқизилган. Чор атрофи пахса, усти лой билан сувалган уйларнинг таги нураб, ағанай деб турибди. Баъзи уйлар қаровсизликдан йиқилнб, эгалари бошпанасиз қолишган.

Ойна ўрнига биров газета, биров латта ёпиштириб қўйибди. Молхоналарнинг ичига кириб бўлмайди. Томи илма-тешик, деворлари тарс-тарс ёрилиб кетган.

Кеч кириши билан қишлоқ ютиб юборгудай ҳувуллаб қолади. Аҳён-аҳёнда йиғи овози эшитилади. Милитлаган шам ёруғи кўринади. Чироқ йўқ, керосин анқонинг уруғи.

Қаердадир бойўгли бир текисда ув тортади.

Тонгга яқин раис кишиларнинг бақириб-чақирishiдан уйғониб кетди.

— Нима шовқин?

— Магазинга ёғ келган экан, одамлар навбат олгани чиқишган...

Уруш йилларида бутун хўжалик издан чиқиб кетган эди. Ҳамма ишни қайтадан бошлаш зарур эди.

ҚАЛОВИНИ ТОПСАНГ ҚОР ЁНАДИ

Мамадали Топиболдиевга эски раисдан чок-чокидан сўкилган хўжалик, йиллаб кетмон юзини кўрмаган ариқзовурлар, териси суягига ёпишган чорва моллари, колхозда ишлашдан бутунлай совиган кишилар, қолаверса қуп-қуруқ омбор билан бўм-бўш касса «мерос» қолган эди.

Колхозчилар йил бўйи пешана тери тўкиб, меҳнат қилишаркану галвир сувдан кўтариладиган пайтга келиб, бармоқ тишлаб қолаверар экан. Олинадиган даро-

мад сарф-харажатларни зўр-базўр қоплашга етаркан. Бунинг устига колхоз машина-трактор станцияси ва бошқа ташкилотлардан қарздор.

«Ишни қандай йўлга қўйиш керак?— Юрганда ҳам, турганда ҳам ана шу ҳақда ўйларди Мамадали.— Партизанликни нимадан бошлаган эдик? Одамлардан, ишончли, довюрак кишиларни танлаб олиб, ҳужумга ўтган эдик,— ўзига ўзи уқтирарди у.— Бўпти! Эртага правление билан партия ташкилотн бюросининг қўшма йиғилишини чақирамиз».

Мажлисга ҳамма йиғилганда, раис сўз бошлади.

— Ҳаммангизга маълум, уруш туфайли издан чиққан ҳўжалигимизни, қишлоғимизни тиклаб олишимиз керак. Уруш охирида қолди, йигитларимиз бирин-кетин қайтиб келишяпти. Тўла ғалаба қозонгач яна кўпайишамиз. Лекин ҳозирги вазифа — бор куч, имкониятлардан тўла фойдаланиш. Шундай экан, кадрларни яна бир синчиклаб кўриб чиқсак, қўлидан иш келадиган кишиларни танлаб, жой-жойинга қўйсак. Шу масалада маслаҳатларингиз зарур.

Колхозчилар бирин-кетин кўнглидаги гапларни айта бошладилар.

— Менга сўз беринг!— энди мўйлови сабза урган ёш йигит ўрнидан турди.

— Чиндан ҳам, айтганингиздек кадрларни танлаб, ўрни-ўрнига қўйиш керак. Тунов кун бригадиримизга гектаридан 14—15 центнер пахта олиш ҳам ҳосил етиштириш бўптими? десам: «Нега менга гапирасан, ҳавога, дўлга гапир», дедилар. Рост, табиатнинг қаҳри қаттиқ. Лекин биз уни енгсак бўлади. Бригадиримизнинг гапига қулоқ солиб юраверадиган бўлсак, сира юқори ҳосил ололмаймиз.

— Биз ҳам оз-моз биламиз, акаси,— деди олдинда ўтирган шоп мўйловли, басавлат киши ўрнидан тураркан.— Мўл ҳосил олиш учун аввало машина, қолаверса илм керак. Қани машина, қани бундай куч?

Раис ўрнидан турди.

— Гапигиз тўғри... Аммо «у йўқ, бу йўқ» деб суд-ралиб юраверамизми? Уруш томдан тараша тушгандек ногаҳон бошланди. Қаршилиқ кўрсатишга етарли тай-ёргарлигимиз йўқ, деб қўл қовуштириб қараб ўтирмадик-ку! Йўл-йўлакай ҳамма ишни битказиб, ғалаба қозона бошладик. Бу бизга яхши ибрат эмасми!? Астойдил меҳнат қилсак, интизомни мустаҳкамласак, ҳосилдорлик ҳам ошадн, қишлоғимиз ҳам яшнайди.

Раис билан бригадирнинг суҳбати, ўтирганларга хўжалиқ нима учун шу қадар бўшашиб кетганини яхши англашга ёрдам берди. Одатдагидек ишлаш ҳозирги талабларни қондиролмаслигини, меҳнат унумдорлигини ошириш лозимлигини ҳамма англади.

Янги раҳбар даставвал юмушдан қўнгли совиб, кам-ҳафсала бўлиб қолганлар билан гаплашди. Уларнинг қалбида меҳнатга муҳаббат уйғотиш лозим эди.

Раис биринчи галда молиявий ишларни тўғри йўлга солди. Давлат хўжаликка ёрдам қўлини чўзди: узоқ муддатли қарз берди. Қорни тўқ, эғни бут бўлган кол-хозчиларнинг меҳнатга муносабати тубдан ўзгарди. Партия ташкилоти янги раиснинг тўғри бошлаган ишини қўллаб-қувватлади.

ЖУШҚИН КУНЛАР, БЕДОР ТУНЛАР

Мамадали правление ва партия ташкилоти билан маслаҳатлашиб ишбилармон, қобилиятли ва истеъдодли кадрларни танлашга алоҳида эътибор берди. Майда бригадалар қўшилиб, йириклаштирилди, уларга деҳқончиликда суяғи қотган, тажрибали пахтакорлар билан бир қаторда агрономия ва агротехникадан хабардор ёшлар раҳбар қилиб тайинланди.

Хўжалиқ экономикасини юксалтириш, ерлар унумдорлигини ошириш учун кураш қизиб кетди. Мамадали

ўғит тўплаш, ер ҳайдаш, баҳорги экин кампаниясига шайланишга катта аҳамият берди.

Кейинги йилнинг баҳори ҳам яхши келди. Об-тобида шудгор қилиб қўйилган ерлар сифатли молаланди. Чигит барвақт ерга ташланиб, вақтида ундириб олинди.

«Иш чакки эмас, аммо бўш қоп тик турмайди, ша-роитсиз иш юришмайди», ўйларди раис.

У район партия комитетига йўл олдн.

— Қўлимиздан келадиган ҳаракатни қиляпмиз. Ҳосилдорликни оширамиз, бу — тайин. Шунгача колхозчиларга дон керак. Хотин-қизларимиз боғча-ясли йўқлигидан ишга чиқишолмаяпти. Яширадиган жойи йўқ. Ҳозир кучимиз — шулар! Кўп уй-жойлар босиб қолай деяпти. Қурилишга маблағ, материал зарур. Ёрдамингиз керак!

— Ёрдам берамиз. Лекин яна давлатдан қарзга ботасизлар-да.

— Керак бўлса бпр-икки йилда қайтарамиз,— ҳарбийчасига гапирди Мамадали Топиболдиев.

Колхоз раисининг ишлари, кишиларга қилаётан ғамхўрлиги, баҳаво боғча, янги уй-жойлар қуришга киришгани одамларга манзур бўлди.

Навойй ғазалида: «Одами эрсанг, демагил одами, они ким йўқ халқ ғамидан ғами» деганидай, раис халқ ғамини кўзлаб иш тутгани учун халқ уни мақтаб, ҳурмат қиларди.

Аммо ҳали хўжалик камқувват, ҳамма ишлар кўнгилдагидек эмасди. Биров колхознинг қаддини ростлаб олишига ишонса, биров шубҳа билан қарарди. Техника йўқ, колхоз илмлп мутахассисларга муҳтож эди.

— Шу кетмон, арава билан иш битадими?— идорага хуноб бўлиб кирди, тунов кун мажлисда гапирган комсомол йнгит бир кунн.— Иложн йўқми, тракторларни кўпайтирсак?

— Бўлмай турибди-да, ука!— деди раис столни айланиб ўтиб унинг ёнига келар экан.— Бу ҳам урушнинг

касофати. Аммо руҳингни туширма, уриниб тур. Ҳаракат қиялпмиз...

У чиқиб кетиши билан яна эшик очилди.

— Бўлди, ўша Азимбойвачча ишлайверсин! Менга тегманг!

— Ассаломалайкум!— келиб қўл чўзди Мамадали. Келган киши истар-истамас кўришди.— Ўтиринг. Тинчликми?

— Кўрмайсизми, сув келди, деб ҳамма кишиларнинг томорқасига бўлиб берибди.

— Хафа бўлманг, ҳаммасини бафуржа гаплашамиз...

Ўзалар кўкка бўй чўзиб ўзини кўрсатганда, уларга ҳашарот тушганлиги ҳақидаги хабар ҳаммани оёққа тургазди.

— Сиз биринчи, иккинчи бригадаларга борсангиз,— партия ташкилотининг секретари билан маслаҳатлашди раис.— Мен қолган бригадаларни айланаман!

Тун. Соат уч. Ҳозиргина даладан қайтиб келган Мамадали энди хонага кирган эди, телефон жиринглаб қолди.

— Эшитаман...

— Райкомдан безовта қиялпмиз. Ишлар қалай?

— Ёмон эмас. Ҳозир даладан қайтдим... Мана, секретаримиз ҳам келдилар. Ҳамма ерга машғала ёқиб қўйдик, капалак ёруққа келиб урилиб, қириляпти. Каттадан-кичик қўлида идиш, кўзга кўринганини теряпти.

— Жуда соз, бўшаштирманглар. Ухлашни унутдингизми, дейман?

— Ухлашми, бир гап бўлар! Хўп, хайр.— У партком секретарига юзланди.— Хўш, у ёқларда ишлар қалай?

— Тузук. Лекин машғалага керосинми, бошқа ёғми бермасак, қўлларида қолмабди.

Мамадали телефонни олиб омбор мудирини чақиришга чоғланган эди, секретарь унинг қўлини тутди.

— Уч кундан бери ухлаганингиз йўқ. Мизгиб олинг. Мен ўзим гаплашаман.

— Ҳечқиси йўқ. Урушда бундан оғирини кўрганмиз. Эрта билан барвақт раисни қидириб келган кишиларга қоровул тушунтирарди:

— Кун чиқмасдан далага кетганлар...

Оппоқ тонг отганда бешинчи бригадага етиб келган раис ғўзаларнинг авжини кўриб, таъби хира бўлди. «Нега бунчалик паст!»

— Ҳорманглар!— тонг қоронгисида ишга тушиб, нонуштага ўтирган колхозчиларнинг ёнига келди у.— Чопиқ қалай кетяпти?

— Раҳмат, уриняпмиз. Қуртга ҳам бўш келмаяпмиз,— жавоб берди бригада бошлиғи.

— Авжи пастроқми ғўзаларни?— сўради раис.

— Қайдам, энди гўнг солдик, вақтида парвариш қилиб турибмиз.

— Лекин қиёмига етказолмаяпмиз шекилли,— қўшиб қўйди колхозчилардан бири.

— Ҳаммасининг отаси меҳнат,— деди раис,— ҳозиргидай ишлаб турсаларингиз гуркираб кетади... Мен агроном билан маслаҳатлашиб кўрай-чи, нима деркин...

Қишлоқдаги ҳамма уйларда чироқлар ўчган. Фақат идорада лампа липиллайди. Мамадали даста-даста китобларни столга териб қўйиб, навбатма-навбат ўқирди. У ҳалиги колхозчининг «қиёмига етказолмаяпмиз шекилли», деган гапига аниқ, илмий жавоб беролмай, меҳнатга тақабанидан, бошқалар ҳам бунга ожизлигидан хижолатда эди. Тўғри-да, фақат тажрибага қараб иш кўряпмиз. Илм-фанни қўшсак, балки янада яхшироқ бўлар, дерди. Қилган сарфимиз, меҳнатимиз мутлақо тўғрилигини ҳаммамиз ҳам аниқ, илмий асосда билолмаймиз. Колхозда агротехника ўқувини ташкил этиш лозим.

Район ижроия комитети орқали қишлоқ хўжалик

мутахассисларидан бир неча киши колхозга биркирилди. Бригада, звено бошлиқлари агротехника фанини, илғор тажрибаларни ўргана бошладилар. Раис кундузлари хўжалик ишлари билан шуғулланиб, кечаларни бедор ўтказиб, китоб титарди.

Бир кун у мутахассисни ҳалиги ғўзасининг авжи паст бригадага олиб бориб, сабабини сўради. Бригадир ҳар галгидай:

— Вақтида суғоряпмиз, етарли гўнг солганмиз... — деб гап бошлаган эди, мутахассис сўраб қолди:

— Гўнгни далага қайси вақтда чиқаргансиз?

— Кузда, қишда.

— Қандай уюм қилгансиз?

— Тахминан шунча,— у ерни доира қилиб кўрсатди.

— Гўнгни катта, зич уюм қилиш керак эди,— деди мутахассис.— Сиз кичкина қилиб қўйгансиз, натижада гўнг баҳоргача озиқлик моддасини йўқотган.

Қишлоқ хўжалик билими жуда зарур эканлигига яна бир марта амин бўлган Мамадали Топиболдиев кадрларнинг ўқишига эътиборни кучайтирди, шу билан бирга деҳқончилик бригадаларида агротехникага хилоф биронта камчилик бўлмаслигини, агротехниканинг тўғри амалга оширилишини қаттиқ талаб қилди.

— Правление мажлисида битта масала,— деди раис.— Сувдан фойдаланиш!

Правлениеда томорқа ҳамда колхоз ерларида сувдан қандай фойдаланиш кераклиги масаласи ишлаб чиқилди...

* * *

Колхоз раиси механизациянинг, илғор тажрибаларнинг ишқибози, тарғиботчиси эди. У колхозчиларга машинани авайлашни, қадрлашни, кўпроқ ишлатишни ўргатарди. 1945 йилда бузуқ тракторни берганларида кўзига суртиб, неча кун ремонт қилиб ишга туширгани сира эсидан чиқмайди.

Ҳосилдорликни ошириш учун колхозда куч, техника етишмасди... МТСда бир бурчакда темир-терсак қаторига қўшиб қўйилган иккита трактор ётарди.

— Шундан бошқа қўшимча «бойлигимиз» йўқ,— деди МТС директори.

— Майли, шуни беринг!— олтимос қилди Мамадали Толиболдиев.

Директор «эси жойидами», дегандек унга тикилиб елкасини қисиб деди:

— Темир-ку, қуруқ темир! Нима қиласиз!

— Майли бир амаллаб тузатамиз...

Тракторни беш бармоғидай билган Мамадали, Фарғона областида кўп МТСларда бўлди. Бирида йўқ эҳтиёт қисми, иккинчисида топди, унда йўғини учинчисида олди... Хуллас тракторни ишга туширди... Колхозда иш анча илгарй силжиди...

Йиллар ўтди. Урушнинг яралари бита бошлади. Давлат колхозга янги-янги машина, тракторларни бера бошлади. Тадбирли раис қўл меҳнатини қисқартириш, ишнинг оғирини иложи борица техникага юклаш йўлидан юрди. Колхозга 120 тадан ортиқ турли маркали трактор, 26 та терим машинаси, 30 та автомашина, яна қанчадан-қанча турли механизмлар сотиб олинди.

Агротехника талабларига тўла амал қилган, техникадан унумли фойдаланган колхоз ҳам арзон, ҳам мўл, ҳам сифатли ҳосил етиштиришга эришди.

Биргина машина терими ва пахтани қоп-қанорсиз ташиш натижасида колхоз механизациядан қандай манфаат кўраётганини тасаввур этиш мумкин.

Йигим-терим вақтида 10 механик-ҳайдовчи ўз агрегати билан ҳар кун и ўртача 200 теримчинини оғир меҳнатдан халос қилди. Хўжалик йили якунланганда аниқ бўлдики, машина терими туфайли 17 минг 500 сўмдан ортиқ, ҳосилни қоп-қанорсиз ташиш натижасида 49 минг сўмга яқин маблағни иқтисод қилинди.

Ишбошликка синалган кадрларни қўйиш, илгор

тажрибаларга, механизацияга таяниш, ютуқларни омалаштириш сабабли деҳқончилик маданияти юксалди.

Бунинг устига, раис колхозчиларни моддий рағбатлантиришга айниқса катта эътибор берарди. Терим илғорларига мотоцикл, атлас, духоба каби кийимликлар, тикув машинаси мукофотга бериларди. Белгиланган нормани бажарган ҳар бир теримчи меҳнат қунига қўшимча ҳақ оларди. Мавсум нормасини бажарган теримчиларга 50 процент миқдорда қўшимча ҳақ-мукофот бериларди.

Шу тариқа одамлар яна тўкин-сочин яшай бошладилар. Орзу ҳаваслар ҳам шунга яраша каттайди.

МАМАДАЛИОБОД

«Коммунизм» колхози қўп тармоқли хўжалик. Пахтачиликдан олинадиган даромаднинг ўзи бир неча миллион сўмдан ошади. Аммо қишлоқнинг қиёфаси хароб.

Зодиён (илгариги Зоҳидон) ўтмишда бутун Қўқон атрофига харобалиги билан машҳур эди.

Муқимий:

Маъюс бордим Зоҳидон,
Бир кўча кетгунча дўкон.
Йигитлари ичмай пиён,
Маст, отаси безор экан,

деган эди ўз «Саёҳатнома»сида.

Мамадали Топиболдиев активлар билан маслаҳатлашиб, қишлоқни бутунлай қайтадан қуришга қарор қилди. Уч йил давомида қурилиш ишлари жадал суръатда олиб борилди. Колхоз одамларни зарур қурилиш материаллари — ёғоч, шифер ва бошқа нарсалар билан таъминлаб турди. Ҳамманинг фикру ҳаёли пахта, чорва билан бир қаторда қурилишда ҳам бўлди. Мана шу уч йил мобайнида умумий майдони 52300 квадрат метрдан иборат бўлган 1100 уй қурилиб фойдаланишга топши-

рилди. Шу давр ичида қишлоқнинг қарийб бутун аҳолиси янги уйларга кўчиб кирди.

Энди бу ерга келган киши «бир кўча кетгунча дўкон»ни эмас, кенг ва равон кўчаларни, шинам уйларни, ҳашаматли клуб ва мактаб-интернат, магазин, шифохона ва бошқа биноларни кўради. Илгариги қинғир-қий-шинқ, ёзда чангу, қишда лой аримайдиган кўчалар, лой томли пастак уйлар ўрнида янги, замонавий типдаги посёлка қад кўтарди. Ҳозирги Зодиён унча-мунча шаҳарча билан бемалол баҳс бойлаша олади.

Колхозда турар жойлар билан бирга ишлаб чиқариш бинолари ҳам қад кўтармоқда. Қисқа вақт ичида қишлоқда тугруқхона, клуб, иккита чойхона, тўртта болалар боғчаси ва яслилари, кутубхона, дорихона, рентген кабинети, ўн саккизта дала шийпони, шу жумладан тўртта икки қаватли дала шийпони, ўқитувчилар уйи, майший комбинат, ҳаммом, юз машинага мўлжалланган авто-трактор гаражи, сутчилик фермасининг типовой биноси қурилди.

Аҳолини тоза сув билан таъминлаш учун қишлоқнинг жуда кўп жойларида артезиан қудуқлари қазилди. Қудаш ГЭСидан электр симлари тортилди.

«Кўз қўрқоқ, қўл ботир» деганларидек, «Коммунизм»чилар колхоз қишлоғини қайта қуришда зўр ғайрат кўрсатишди, бутунлай янги, чароғон қишлоқ барпо этишди. Аммо улар шу билан ободончилик ишларини тўхтатиб қўйганлари йўқ. Шу кунларда қишлоққа «Шимолӣ Сўх» нефть конидан магистрал йўли ўтказиш тугалланди. Фабрика-ошхона ҳам қуриб тугалланди. Унда ҳар кун ич ярим минг кишига етарли овқат тайёрланади. Янги ўрта мактаб биноси фойдаланишга топширилди ва ҳоказо... Бу рўйхатни яна давом эттириш мумкин. Қишлоқдаги барча хонадонларни газлаштириш, водопровод суви билан таъминлаш кун тартибидagi муҳим масала. Шунингдек аҳолига қулайлик яратиш мақсадида марказий иситиш системасини ишга туши-

риш, қишлоқни канализациялаштириш мўлжалланяпти. Келгусидаги режалар янада катта. Колхозда ҳар йили 3 миллион 500 минг дона гишт чиқарадиган гишт заводи мунтазам ишлаб турибди. Лекин бу ишларни амалга ошириш осон бўлмади. Баъзи кишилар қишлоқни қайта қуриш планига «Шунчаки гап», «Қачон битарди», деб ишонқирамай қаради. Ҳатто, «Ўрганиб қолган уйимни буздирмайман, деразаси кўчага қараган уй қурдирмайман барака қочади», деб оёқ тираб туриб олганлар ҳам бўлди.

Янгича уйларга янгича одат, янгича тўйлар ярашади. Колхоз партия ташкилоти қишлоқда тўй ва бошқа маросимларнинг янгича, замонавий ўтишига бош-қош бўляпти. Эндиликда илгари учраб турадиган «Бир ҳафта юртга ош бермасам хуморимдан чиқмайман» деган гаплар, чиранишлар йўқ. Тўйлар кўнгилли, содда, шодон ўтказиляпти.

Зодиёнлик отахонлардан бири, кекса коммунист Жабборқул ота Тожиев билан қишлоқнинг тарихи-ю, ҳозир ҳақида суҳбатлашиб қолдик. У кўпгина қизиқарли фактларни ҳикоя қилиб берди. Жонажон қишлоғи, унинг кундан-кунга яшнаётган ҳусн-жамоли оқсоқолни тўлқинлантириб юборди шекилли, унинг сўзлари шеър бўлиб қуйилди:

Асли номинг Зоҳидон,
Тарихингдир бир дoston.
Энди чаманзор, бўстон,
Гўзал бўлдинг, Зодиён.

Қушлар учиб сайрайди,
Кўрсам кўнглим яйрайди.
Халқинг меҳнаткаш, танти,
Нурга тўлдинг, Зодиён...

«Коммунизм» колхози меҳнаткашларининг қишлоқни бош план асосида қайта қурганликлари Фарғона область партия комитетида кенг ўрганилиб, муҳокама қилинди. Область раҳбарлари бу ажойиб ташаббусни

маъқуллади ва уни кенг ёйишни тавсия этди. Ҳозир биргина Бағдодда эмас, бутун Фарғонада колхоз қишлоқларини обод шаҳарчаларга айлантиришда зодиёнликлар ташаббуси ибрат бўлмоқда.

Қишлоқ марказида турмуш маданияти университети ишлайди. Бу қишлоқда ҳам шаҳардаги каби турмуш маданияти ўсиб бораётганлигини кўрсатади. Университетда колхозчи аёллар, ўқувчи қизлар уй-рўзғор тутиш қондаларини, меҳмоннавозликни, бичиш-тикишни ўрганадилар.

«Коммунизм» колхози ҳуснига-ҳусн қўшган, унинг юксалишини таъминлаган меҳнатдир. Меҳнатсевар раис партия ташкилотига, коллектив даҳосига таяниб иш тутиши қувончли натижалар беришини кўрдик.

Об-ҳавонинг ноқулай келишига қарамай, мўл ҳосил олнганлиги Мамадали Топиболдиев бошчилик қилаётган хўжалик кишиларининг қаҳрамонона меҳнатларининг натижасидир.

1964 йилнинг олтин кузи одатдагидек тўкин-сочин келди. Гўзал Фарғона яна ҳам сўлим, яна ҳам файзли кўрилади. Катта Фарғона каналининг икки соҳилида ястаниб ётган колхоз ерларига қарасангиз оппоқ пахтазорлар, тилла ранг узумлар солланиб турган тоқзорлар, меваларининг кўплигидан шохлари эгилиб тушган дарахтлар, олмазорлар кўзни қувонтиради.

Колхозчилар қалбида қувонч, кўзларида нур жиллалади. Колхоз пахта ва бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етказиб бериш планларини муваффақиятли адо этди. 1900 гектар пахта майдонининг ҳар гектаридан 27 центнерга етказиб ҳосил кўтарилган. Қувонса арзийдиган муваффақият.

Қаҳрамон раисдан юқори ҳосил олпш сирийни сўраймиз. У одатдагича қисқа жавоб беради:

— Бунинг сири — меҳнат.

Хўжаликнинг юксалиши, истиқбол режаларини бево-сита колхозчилар билан гаплашиб билдик.

— Еганимиз олдимизда, емаганимиз орқамизда,— деди кекса пахтакор Аҳмаджон ота Обилов.— Рўзгоримиз бут, буларнинг ҳаммаси раиснинг, коммунистларнинг ишбилармонлигидан!..

Коммунистлар сардори раис партия йиғилишларининг социалистик мажбуриятларни бажаришга, колхоз экономикаси ва маданиятини юксалтиришга қаратилган қарорларини барча колхозчилар зўр эътибор билан кутиб олиши ва уни бажариш учун жонбозлик кўрсатишлари тўғрисида гапирди. Коммунистлардан Хайрулла Тожибоев, Ҳасанбой Ҳусанов сингари илғор бригада бошлиқлари, Абдурахим Умаров каби машъал механик-ҳайдовчилар ҳақида завқ-шавқ билан ҳикоя қилди.

Моҳир ташкилотчи, меҳнатда чиниққан деҳқоннинг кўкрагида Ленин ордени, Олтин Юлдуз ёнида тинч, ижодий меҳнати учун олган Қизил Байроқ, Ҳурмат белгиси ордени ва медаллар порлаб турибди.

СССР Олий Совети Президиуми Ўзбекистон ССРнинг халқ хўжалигини ривожлантиришда эришилган муваффақиятлари учун 1965 йил 1 мартда чиққан Фармони билан Мамадали Топиболдиевни яна Ленин ордени билан мукофотлади.

Мамадали ака бу мукофотларни колхозчиларнинг қизғин меҳнати самаралари деб билди ва бор куч ғайратини уларнинг фаровонлигини ошириш йўлига сарфлади.

* * *

Афсуски 1969 йилнинг 6 май куни жасур партизан, моҳир ташкилотчи Мамадали Топиболдиев фожиона ҳалок бўлди. Унинг дилида ҳали куртак ёзиб улгурмаган қанчадан-қанча орзулар, одамларнинг фаровонлиги йўлида тузилган талай эзгу режалар қолди. У одамларнинг турмуши фаровон, чеҳрасини гулгун кўришни истарди. Бу ниятини рўёбга чиқариш учун у бутун куч-ғайратини, ҳаётини бахш этди. Шунинг учун унинг порлоқ хотираси одамларнинг қалбида ўчмас бўлиб қолажак.

ЧИНОР

Эрта баҳор.

Баҳаво жойга қурилган колхоз меҳмонхонасининг ҳовлисидаги бир илдиждан чиққан олтига расмона чинор соясида Боботоғнинг кумуш ранг чўққисига боқиб, ҳар ким ўзича ўйларди. Унинг жозибасида мен: қуёш нурида зарга чулганган гўзалликни, салобатида тенгсиз бир қудратни, қаърида жавоҳир тўла хазинани, ён бағрида сўлим боғларни, шўх ирмоқларни кўрардим. Тоғ гулларн шабада қанотида тортиқ этаётган муаттар бўйдан роҳатланардим.

— Чиройлик-а?— сўрайман мезбонни суҳбатга тортиб.

— Таърифл йўқ,— деди у жилмайиб.— Шундай жойлари борки, пастда, бизнинг Сариосиёда иссиқ 40 даражага чиққанида, у ерда этингиз жунжикади.— Суҳбатдошим сочини гардани аралаш силаб, яна жилмайиб қўйди. Бу ҳаракат унинг гап жиловини тортганидан нишона эди. Ҳадеб савол ташлайверишга истиҳола қилардим. Ахир, қаршимда турган киши ҳазилакам одам эмас, бутун юрт танийди, кўпни кўрган. Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, Ўзбекистон ССР Олий Советининг депутати, республикада хизмат кўрсатган пахтакор. Сурхондарёлик коммунистлар партия XXIII, XXIV съездларига вакил қилиб юборган раислардан.

Индамасам индамайдиган:— Бу ерларнинг ипидан игнасигача қадрдон-а сизга? дедим.

Сочини ҳали чап қўли билан силаган бўлса, энди ўн-гини ишга солиб, унсиз тасдиқлади. Унинг вазминлигига ўзимча қиёс этдим: Олтин ҳам оғир бўлади!

Раис шу районда, Умрқишлоқда туғилиб ўсган. Киндик қони томган жойлар ёди ҳамиша, ҳар қандай одамни тилга киритади. Болаликдаги воқеа, ҳодисалар ҳар қалбда муттасил жўш уради. Уларни эслаш ҳам мароқли, ҳам кўнгилли. Ёшликнинг ширин онлари ёди суҳбатга файз киритади. Ҳамроҳим ҳам тўлқинланиб, энди гапга оғиз жуфтлаган эди, қуёш юзига булутдан парда тортиди. Раиснинг чеҳраси тундлашди. Шамолга қўлини чўзиб, уни тўхтатмоқчи бўлгандек бир ҳаракат қилди.

— Бу шамол, ҳозир чорвага завол, пода сурган чўпондек, булутни ҳайдайди. Бизга ёмғир бу йил жуда зарур. Қўйларни яйловга олиб чиқиш керак, ўт авж олмапти. Ерда нам кам. Қорни кўринг,— деди у Боботоғга имо қилиб,— жуда оз.

Ҳар бир касбнинг ўз ташвиши бор экан. Ҳамроҳимнинг ҳалиги фикри-зикри энди аёл эди.

— Ёмғир, қор чорвага — озиқ, пахтага — жон, боғга — қон,— деди у.

Чинор шамол билан олишиб гувиллайди. Орқасига тисарилиб туриб, овига ташланган шердек инграйди, қандайдир бир қушнинг инини юлиб олиб, оёғимиз тагига отади.

— Шу-да шамолнинг иши,— деди раис уяга қараб ғазабланиб.— Бари бир ёмғир ёғади. Булутнинг кўриниши оғир.

Шамол чарчаб тинди, ёмғир томчилай бошлади.

— Марҳамат, ичкарига,— деди ёмғирни кўрган мезбон очилиб.— Бу чинорнинг ажойиб тарихи бор, айтиб бераман...

— Ҳозиргисининг ўрнида, 1933 йилгача бир туп қулочга сиғмайдиган адл чинор бўлган. Деҳқон ерга со-

чишга уруғ тополмаган вақт. Район идоралари жойлашган манзилни биласиз. Узун дейишади. Қадимда узоқлигидан, бир чеккага жойлашганлигидан, шундай аташган. Бу ёғи — Душанба, салкам етмиш километр, бошқа ёғи — Термиз, ундан ҳам олс. Хуллас, бу ерларга четдан нарс келтириш амримаҳол бўлган. Шунда маърифатнинг мададига ишонган оталаримиз, ҳалиги чинорни кесиб, янги мактаб қуришган. Уша маърифат шаъми ҳали ҳам бор. Бу чинорлар ўшанинг илдизидан чиққан. Ёнидаги арчани кейин ўтқазганмиз. Иккови бир-бирига туташиб кетган, тангадек офтобни ерга туширмайди, таги ғир-ғир шабада, баҳри-дилигиз очилади...

Яхши одамникига қўшалоқ меҳмон келади, дейишади. Область партия комитетининг секретари кириб келди.

— Табриклаймиз, Бобомурод оға,— секретарь ранси кутлади.— Тўйга тайёргарлик кўраверинг.

Тўй бўлса эшитармиз, деб қутлов боисини сурништирмадик.

Ранс секретарнинг одатдагидан бошқачароқ ташрифидан хижолат эди: келишидан хабардор этмайдими, бўсағага чиқиб кутиб олмаймизми. Ранс тортинибгина қўл узатса, унинг қулоч ёзиб, қадрдонлардек бағрига босиб муборакбод этганини айтмайсизми.

Обком секретари бунни пайқадн шекилли, дилидагини айтиб қўйди:

— Сизларни ишдан қўймай дедим. Биламанки, шу ердасиз, топиб оламан деб, тўғри келавердим.

Шу гапдан ранс бир оз таскин топди.

Тун. Атроф сокин. Тракторларнинг янги ҳужумга нафас ростлаб тургани, пахта пунктига қатнаб тинмайдиган машиналарнинг дам олаётгани сезиладн... Мишжа қоқмай ётаман. Адл чинор, маърифат шаъми, яшил арча, тоғ, сув борасидаги гаплар қулоғим тагида такрорланади. Елкамга тўнни ташлаб, эшпкка чиқаман. Назаримда чинор билан арча гаплашаётгандек. Чинор бу кун

тарих бўлиб қолган ўтган йиллар ҳикоясини сўзлаётгандай. Бири кўм-кўк, ёшликни эслатади, иккинчиси ой шуъласида нуроний, узоқ умр соҳибидек вазмин. Бу манзара ҳаёлимда оҳиста жонланиб, уч авлодни кўрган «Коммунизм» колхозининг ҳаётини эслайман. Унинг ажойиб халқи, сардорлари, қарвонбошиси Бобомурод Омонов кўз ўнгимга келади.

Ўрта бўй, манглайи кенг, бугдойранг, элликдан ошганига қарамай сочининг чеккасигина оқарган Бобомурод оға сермазмун умри, катта меҳнати билан чинордек улугвор, арчадек навқирон бўлиб гавдаланади. Унинг ҳаётида — колхоз йўли, колхоз ҳаётида — унинг умр йўли мужассам. Чинор билан арча тағин эътиборимни тортади. Бир илдиздан чиққан, тобора кўпайиб, бораётган чинордек, маърифат шаъмидан ўт олиб машъалга айланган — янги зайлда қурилган мактабларни кўраман. Минг кишилик Маданият саройида, бешта қишқи, саккизта ёнги клубда концертга, донгдор кишилар билан учрашувга, хўжалик фаолиятидан, партия ва ҳукуматимиз сиёсатидан хабар топгани, кўнгил розини айтгани тўпланган колхозчиларнинг кулган чехралари намоён бўлади. Кишин-ёзин деҳқон фарзандлари яйраб-яшнаган боғчада болаларнинг шўх кулгисини эшитаман. Колхоз қишлоғидаги шифохонадан, майший комбинатдан, маданият ва истироҳат боғидан, ҳаммомдан, магазинлардан мамнун чиқиб келаётган кишилар билан гаплашаман. Ойнавандли, қўша-қўша хонали, газли, водопроводли уйларда яйраб-яшнаётган деҳқонларнинг тўкин дастурхонига, бут рўзғорига боқаман. Кенг, равон асфальт йўллар, савлат тўкиб, далалар файзига файз қўшиб турган шийпонлар, жамоат биноларига қараб шаҳарни эслайман. Колхознинг шер одимида ер қулфини очган, тадбиркор деҳқонларнинг, сарбон Бобомурод Омоновнинг қишлоқ аҳолисининг бахтига пояма-поя осмонлаб борган ҳалол пешона тери самарасини кўраман. Бу яратувчи меҳнатнинг кўзини очган, фан-

техниканинг яратувчи кучидан баҳраманд этган кўпчиликнинг маслаҳатига таянишга, ижодий изланишга ўрганган, ер қулфининг олтин калитини тутқазган соҳиб—Улуғ Октябрга такрор таъзим этаман.

«Ўғил, десам оғзим тўлади, қиз, десам тилим қисилди», деб юрган отанинг кўнглидаги бўлди. Янги меҳмоннинг омонлигини тилаб, исмини Омон қўйишди. Отанинг оғзи тўлгани билан орзуси ушалмади. Омон «олтин калит»сиз бахт қулфини очолмади, отанинг кунини кулди-ролмади, армонини аритолмади. Омон саккиз ёшида отадан етим қолди. Юмишсиз, емишсиз, уст-бошсиз қолган она, нима қилсин, бошқа турмуш қурди, жон сақлади. Ўғай отаникига икки жон кўплик қилди. Омон остонада, мўлтираб қолди. Омон ит кунига тушишга ҳам рози бўлди: чўпонлар ёнида қўй-қўзиларни қўриқлаб ўсди. Уйланиб, ўғил кўрди. Боланинг исмини, бобосининг муродини ҳосил этишга қодир, бахтли йигит бўлсин, деб Бобомурод қўйди. Бобомурод дунёга келган йили Ленин ота юрт қатори Умрқишлоқ деҳқонларига ҳам истиқболнинг «олтин калит»ини берди.

Бобомуроднинг тақдири энди ўз қўлида эди. Ўтмишнинг лойқа гирдобидан чиқолмаган, боболаридек ночор, ноилож эмасди. Биринчи маслаҳатчиси, революциянинг дастлабки кунлариданоқ янги тузум курашчисига ҳам жарчисига айланган отаси Омон ака эди. Омон ака Бобомуроднинг ўқишини, илм олишини истади. Пишиқ-пухта, тиришқоқ бола қишлоқ мактабини тамомлаб, Телпакчинор қишлоқ Советида котиб, айни вақтда бухгалтер бўлиб ишлай бошлади. Шу пайтда оддий деҳқон Иброҳим Раҳматовнинг доврўғи эл оғзига тушди. «Ҳар ишда ҳам ўзини кўрсатиш, элга манфаат келтириш мумкин экан-ку! Боболаримиз гардига зор ўтган ер бизга гектар-гектари билан наспб этади-ку, меҳнатидан қочамизми!» ўзича ўйлади у. Далага чиқди. Звенога бошчилиқ қилди. Унинг намунаси кўп ёшларни далага чорлади.

Бобомурод юрт зарур деган ишни, ўз манфаати, ўз хоҳишидан юқори кўради, юрт даъватининг оммавий тус олишига жон куйдиради. 1939 йилда Совет Армияси сафига жўнар экан катта сайлда сўзга чиққанини, ёшларни бу шарафли бурчни бажаришга тантанали кузатиш анъанасини бошлаб берганини, одамлар, ҳали-ҳали эслашади.

«Наҳотки, бобом орзу қилган бахт менинг чекимга ҳам кемтик бўлиб тушган бўлса. Йўқ, чучварани хом санабсанлар, фашист босқинчилар!» Осойишта ҳарбий хизмат, қонли жангга уланиб кетди. Ленинград, Украина, Берлин учун бўлган жанглар, жонфидаликка берилган жанговар орден, медаллар Бобомурод умр дафтари-нинг янги саҳифаларини очди.

Инсон ҳаётида содир бўлган ҳодисаларнинг баъзилари ёддан сира чиқмайди, эл оғзига тушиб кетади. Бобомурод ака ҳаётида Улуғ Ватан урушидан қайтиб келгач юз берган бир баҳс ҳамон кишилар хотирасида.

Урушдан қайтган Бобомурод Омонов район маданият бўлими мудирлигига тайинланди. Озода иш, маош яхши, колхоздагига қараганда имкониятлар катта... Ота-онаси билан қишлоқда турар, машина, от-улов йўқлигидан ишга колхоз далалари оралаб пиёда қатнарди. Экин экилиб келинган кўп ерлар ишчи кучи етишмаганлигидан ўт-янтоқ босиб, қамиш ўсиб чакалакзор бўлиб кетган. Асосий куч ҳали ҳам бола-бақра аёллар, кексалар. Уларнинг меҳнати ҳам тузукроқ уюштирилмаган. Одамлар колхоздан кўчиб кетса кетяптики, келмаяпти. У-бу ерда ҳар ким ўзича, кучи етганча тиклаб олган уйлар. Буларни кўриб, у яна колхозда ишлашни ихтиёр этди. «Ер нафаси димоғига уриб турмаса бўлмас экан. Кейин, уят эмасми, болаларни, аёлларни, кексаларни ишлатиб қўйиб, куч-қуввати бор, мендай азаматлар четда турсак! Мудирнинг бу қарорини эшитган район партия, ижроия комитетларининг, область маданият бошқармасининг раҳбарлари кўнмади. Аввалига, бажараётган хизмати

ҳам муҳимлигини, намунали ишлар қилаётганини айтишиб, жойидан силжитгани қўйишмади. У қарориди туриб олгач, бу ишнинг истиқболи катталигини, район, область партия, совет раҳбар ишларига ўсиш мумкинлигини уқтириб, қизиқтириб, фикридан қайтаришмоқчи бўлишди. «Шунча жангда юрдим, бирон кишининг мукофот, мартабани ўйлаганини, ҳатто ҳаёлига ҳам келтирганини кўрганм йўқ. Мақсад: юрт озодлиги, ободонлиги эди. Чин инсон, мукофотни, лавозимни ўйлаб иш қилмайди. Сидқидилдан, кучни аямай қилинган меҳнат ҳеч қачон ерда қолмайди. Мен илгаридан ер ишига ишқибозман, деб гапиди туриб олди.

— Қийналасиз. Қолхозда кечаси-ю кундузи ишлашга тўғри келади. Жароҳатларингиз бор, азоб бермасин, деймиз. Ҳали ҳам бўлса тинчроқ шу ишингиз тузук.

— Кечирасизлару менга раҳмингиз келмай қўя қолсин.— Бу гапдан кейин, унинг илтимосини қондиришдан бошқа илож йўқлигини ҳамма тушунди.

130 гектар ерга пахта экадиган кам қувват Чкалов номли колхозда ҳосилот советининг раиси бўлиб иш бошлади. Ишчан, талабчан, ташкилотчи Бобомурод акани коммунистлар партия ташкилоти секретарлигига сайлашди. Хўжалик олдида турган катта-катта вазифаларни ечиш — ундан яна кўп нарсани билишни талаб қиларди. У Самарқанддаги олти ойлик раҳбар ходимларнинг малакасини ошириш курсига ўқишга жўнади. 1949 йилнинг май ойида уни Чкалов номли колхоз аъзолари хўжаликка раис этиб сайладилар.

Раис ҳақида ҳозирча билганларим шу эди. Қишлоқ томонда хўроз қичқирди. Чинорда шнакка кетган қандайдир қуш қанот қоқиб қўйди. Ичкари кирдим.

Секретарь айтган тўй Бобомурод Омонов раислик қилиб келаётган колхознинг тақдирланиши боисидан эди. Қолхозчилар сайлга тўпландилар. Мингдан ортиқ кишининг диққати минбарда, улар область партия ко-

митетининг биринчи секретари Нуриддин Муродовнинг сўзларини жон қулоғи билан тинглайдилар:

«СССР Олий Совети Президиумининг Фармони.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ривожлантиришда ва давлатга пахта сотиш беш йиллик планини бажаришда эришган катта муваффақиятлари учун, Сурхондарё область Сарийосиё районидаги «Коммунизм» колхозини «Октябрь революцияси» ордени билан мукофотлансин».

Қарсақлар зарбидан еру осмон ларзага келгудек бўлди. Сўзга чиққан — оддий колхозчидан тортиб, қишлоқ зиёлисигача, қўшни колхоздан келган меҳмонларгача, юз қўшчига бир бошчи, деганларидек раис бувага раҳмат айтишди. Раис хикоятдан ёниб ўтирарди. У бу қувончли дақиқаларга етгунча, ўз атрофидаги фаоллар билан озмунча ишларни бошидан кечирмади.

Раисликни нимадан бошлашни ўйлаб, бир ҳафтача ундан на томоқ ўтди, на кўзига уйқу келди. Урушда қулоғига ўрнашиб қолган бир шнорини маҳкам ушлаб олди: «Интизом — ғалаба гарови!»

Фаол деб қақириб келишгани тўрт киши эди: икки аёл, бир мўйсафид — бригада бошлиқлари, бир ўспирин — ҳисобчи. «Ишонган тоғларимиз шулар бўлса, ишимиз нима бўларкин,— кўнглидан ўтди раиснинг.— Жангчиларсиз командир бўлиб шармандам чиқмаса ҳали!»

— Сизларни қақирайдан мақсад, колхоздаги ишга яроқли кишиларни, бор имкониятларни аниқ билиб, бир хомчўт қилиб чиқсак.

Ўтирганлар бир-бирларига қараб қўйдилару аммо чурқ этишмади.

— Нега индамайсизлар?

— Индамаганимиз,— деди оғир тин олиб мўйсафид бригадир Ғофир ака Норбоев,— ўрганадиган, аниқ билиб оладиган имкониятнинг ўзи йўқ. МТС да битта чў-

лоқ трактор бор, янглишмасам, тўрт-беш колхозга навбатма-навбат хизмат қилади у ҳам. Ишга яроқли одамларимиз ҳам бармоқ билан санарли. Ҳаммасп тайин! Хоҳласангиз ҳозир айтиб берамиз...

Раис хўжаликни айланиб, одамлар билан бир-бир суҳбатлашиб чиқди. Колхозчилар орасида даромад қилиш ўрнига қарздор бўлиб қолганлари кўп экан. Хонадонларда чорва йўқ, борида боқишга озуқа йўқ. Уй-жойлар қаровсиз... Колхоз плани озу лекин уни бажаришга ҳам имконият йўқ.

«Нима қилиш керак? Юқори ташкилотлар ҳам ҳозирча ёрдам беролмайдн. Сопини ўзидан чиқариш керак, бошқа илож йўқ!»

Раис колхозчиларнинг имкониятларига қараб иш топширар, токи у ўша ишни бажармас экан, бошқа иш бермас эди. Зарур бўлса, ўзи ҳам колхозчилар билан баб-баробар меҳнат қиларди. Қишиларнинг меҳнатига қараб имконияти борица рағбатлантиришни ҳам унутмади. Пухта уюштирилган меҳнат биринчи йилиёқ ўз самарасини кўрсатди: пахта ҳосилдорлиги 13 центнердан 20 центнерга кўтарилди. 1950 йилда «Янги боғ», Сталин номли колхозлар қўшилиб, Чкалов номли колхознинг ери 400 гектардан ошди.

«Ер бор, энди чорванинг ҳам ғамини есак бўлади,— ўйлади раис.— 150 қўй, 6 қорамол колхозга нима беради, кўпайтириш керак». Колхоз экономикаси мустаҳкамланиб, пахта ва бошқа қишлоқ хўжалик экпнларидан олинадиган ҳосил ошиб борди, чорва кўпайди. Буни кўрган қўшни колхоз аъзолари район партия комитетига ариза беришди: бизнинг хўжаликни Бобомурод Омонов ранслик қилаётган Чкалов номли колхозга бирлаштиришингизни сўраймиз! 1956 йилда колхоз областдагина эмас, республикада юқори ҳосил олди: давлатга ҳар гектар ердан 41 центнердан «оқ олтин» топширди. Азамат деҳқонларнинг меҳнатини давлатимиз юқори баҳолади, орден, медалларнинг сафи кенгайди, раиснинг

кўксиди Социалистик Меҳнат Қаҳрамони «Олтин юлдуз»и порлади.

Йиллар ўтиши билан 54 кичик коллектив хўжаликни ўз атрофига бирлаштирган йирик, кўп тармоқли колхозга «Коммунизм» номи берилди.

— Бу кун «Коммунизм» колхози,— деди тўй — митингда Нуриддин Муродов,— ҳосилдорлик жиҳатидан ҳам, даромад олишда ҳам, қишлоқ маданиятида ҳам областда пешқадамдир.

Бир маҳаллардаги 130 гектар ер, ҳозир 4360 гектарга етган. 3630 гектар ерда пахта ўстирилади.

— Халқнинг қувватига, фан-техниканинг қудратига, коллектив раҳбарликнинг кучига тасанно,— дейди раис бобо.— Бошқа соҳаларни айтмайман, пахтанинг ўзи ўтган беш йилликда 65 минг тоннадан ошиб кетди...

Сайлнинг эртасига раис колхоз партия ташкилотининг секретари Холиқул Мусурмоновни, бош инженер Тўлқин Рамазоновни, бош зоотехник Мусирмон Жўраевни, бош агроном Низомжон Турсуновни, бригада бошлиқларидан Ленин орденли Ханифа Орзиқуловани, механизаторлардан Шодмон Қаюмовни, Турсун Жўраевни, Абдусаттор Рўзиқуловни чақириб маслаҳатлашди: орден келажакда ҳозиргидан ҳам яхшироқ ишлашимизга иллониб берилган. Яхшироқ ишлаш учун ҳали кўп масалаларни ечишимиз зарур.

Раис ўзи мўлжаллаган вазифаларни айтиб, уларнинг фикрини эшитгач, энг муҳим участкаларга коммунистлар бириктирилди.

Сайил баҳона учрашиб қолганимиздан фойдаланиб район партия комитетининг секретарларидан раис ҳақидаги фикрларини билишга қизиқдик.

— Ажойиб раҳбар,— дейишди улар.— Ҳар бир ишга ташқидий кўз билан қарайди, ўз фикрини кўпчилиكنинг

ўртасига ташлаб, пиштиб олади, кейин бажаришга киришади.

Бобомурод Омонов колхозга раис бўлганларида, жамоат бинолари у ёқда турсин, биронта хўжаликнинг тузукроқ уйи йўқ эди, асфальт, тош йўл қаёқда, кўчаларга шағал ҳам тўкилмаган эди. Ҳозир уч ерда шаҳарга ўхшайдиган қишлоқ қурилган, 650 хўжалик газлаштирилган. Одамлар водопровод сувини ичишади. Раиснинг шунда ҳам кўнгли тўлмайди. Янги уйга кўчмаган биронта хўжалик қолар экан, колхоз маданиятда, қурилишда бошқаларга намуна бўлолмайди, дейди.

Бундай раис билан бирга ишлашга ишқибозлар кўп. Ўтган йилнинг ўзида колхоз 31 хўжаликка кўнайди. Ҳозир хўжаликлар сони 2933 тага етди.

— Ҳамма иш одамларга боглиқ,— дейди раис,— биз шу ерда туғилиб ўсган, ер-сувини яхши биладиган кишилардан олий маълумотли, ўз ҳунарини аъло биладиган мутахассислар етишиб чиқишига алоҳида эътибор беряпмиз. Олий маълумотли 4 инженеримиз, 12 агрономимиз, 4 ветврачимиз, 3 экономистимиз, 13 бухгалтеримиз бор. Врач, ўқитувчилар ҳам етарли. Ҳозир турли олий ўқув юртларида колхозчиларнинг 310 дан ортиқ фарзанди билим олмоқда. Лекин ишимиз кўп.

Раиснинг жонкуярлигини, изланишнини, илгор тажрибаларга, юксак ютуқларга суянишини кўриб, бу колхоз келажакда яна ҳам гуркираб ўсади, деган ишонч билан қайтдик.

Ўтган сафар учрашганимизда Бобомурод Омоновнинг меҳнатсеварлигидан, билимдонлигидан, ташкилотчилигидан хурсанд бўлган эдик. Бу гал учрашганимизда яна бир истеъдодини кўриб қувондик. У керагида шундай гапга кириб кетар эканки, асти қўяверасиз. Сўзлаганда ҳам ўз фикрини чиройли қилиб, мақоллар билан тасдиқлаб, мошгуруч қилмай ифодалар экан. Эшикларини очиб қўйилган клубдан кимнингдир овози эшитилди.

ларди. Кейинроқ келиб остонада қолган киши фахрланиб деди:

— Раис бобо съезддан гапириб беряптилар.

— Юрагимда қолган энг ёрқин, энг муҳим таассурот шуки, партиямизнинг пўлатдан ҳам мустаҳкам бирлигини, буюк кучини яна бир карра ўз кўзим билан кўриб, ҳис этдим.

Съезднинг ҳужжатлари бизга дастуруламал бўлади. Сўзимнинг мухтасарида янги беш йиллик планининг фақат иккита муҳим томонини уқтириб ўтмоқчиман. У ҳам бўлса, биринчидан, партия ўзининг олий мақсади қилиб, халқ фаровонлигини янада оширишни, совет кишилари ҳаёти ва меҳнат шароитини яхшилашни қўяди. Иккинчидан, бу мақсадга бутун соҳани тез, соз ривожлантириш билан эришилади. Демак, сиз билан биз ўз соҳамизда, ўз хўжалигимизда яхшилаб, илмийроқ қилиб айтганда ижодий меҳнат қилишимиз даркор!

Раис бува хўжалик, бригадалар, звенолар олдида турган топшириқларни бир-бир тушунтирди, ҳар бир колхозчи қачон қанчадан иш бажарса мурод ҳосил бўлишини рақамларда ифодалаб берди.

Унинг таҳлили, гап уқдиришлари олимнинг худди ўзи эди. Шунда унинг мутахассислар, колхозчилар олдида қўядиган ўринли талаби магзига тушундим: «Давр қўяётган вазифаларни бажаришга қодир бўламан деган одам, ким, қаерда ишламасин ҳужжатсиз олим даражасида ўқиб, ўрганиб, уқиб юриши шарт!»

Колхоздан қайтар эканмиз, тоғлар масканини эсладим: чуққилар орқасидан чуққилар кўтарилгандек, Бомурод аканинг фазилатлари ҳам бирин-кетин очиларди. Ёшларга мерос бўлиб ўтарди.

ЖАВОҲИР

Шухрат қолдирмоққа Геростратдек
Диана маъбадин ёқмоқ шарт эмас,
Кўпларнинг бахтига ўзликни жамлаб,
Шу улуғ бинога бир гишт қўймоқ бас.

Ғафур Ғулом.

— Қани, онаси, қўлпнгизни очинг,— деди Мамазокир ака нонуштадан кейин, негадир кўзларини яшириб, Санталат опа дастурхонга фотиҳа ўқишлар экан-да, деб ўйлади. Ота кеча поёнига етмаган тортишувни шартта кесди:

— Қаерда бўлсанг ҳам омон бўл! Оқ йўл, ўғлим!

Санталат опа қўлини кўтарган жойда юзига тортишни ҳам, пастга туширишни ҳам билмади. Кўзига милт-милт еш сизиб чпқди.

— Хафа бўлманг, онажон, Олмалиқ қочиб кетгани йўқ, ораси яқин, келиб тураман.— Расул онасига эркаланди.

— Менинг ниятим, бу эмас эди, ўғлим,— деди Санталат опа тахмонга тахлаб қўйилган духоба, шоҳи, беқасам кўрпа-тўшакларга қараб олгач.— Орзу-ҳавасингни кўрсам дегандим. Ҳалн ҳам бўлса, яна бир ўйлаб кўр. Тошкентдек шаҳри азимда беш йил ўқидинг. Соғинганман, ҳали дийдорингга ҳам тўймасдан яна кетаман, деяпсан.

— Онажон, йпғламанг! Дадамни қаранг ҳеч ҳам хафа бўлмаептилар.

— Отанг эски дайдилар-да,— деди Санталат опа эридан ўпкалаб.— Кўч кўтариб ўрганиб қолганлар.

Расул онаси нимага шама қилаётганини дарҳол тушунди. Отасининг ҳикояси эсига тушди.

— Ўғлим Расулжон, қандай қилиб, киндик қонимиз тўкилган Андижондан Бекободга келиб қолганимизни сўраб қолдингиз, деганди ўшанда Мамазокир ака.— Ях-

ши сўрадингиз, сўрамаганингизда ҳам мавриди келганда ўзим айтиб беришни ният қилиб қўйгандим.

Бунга анча йил бўлди. Сиз унда гўдак эдингиз. Фарҳод ГЭС қурилатган эмиш, усталар зарурмиш, деган овоза эшитилиб қолди. Ўша вақтда мен Андижон области бўйича қурувчилар штабида ишлардим. Бошлиғимиз, Фарҳод ГЭС қурилишига одам ажратсак, яхши бўларди, деб ўртага гап ташлади. Ҳамма жим. У яна сўзлади. Ҳеч кимдан садо чиқмади. «Бу ерда қиладиган ишимиз ҳам зарур. Илло, ГЭС қурилиши бундан ҳам зарур бўлса керакки, биздан кўмак даркор бўлиб қолипти», деган фикр кўнглимдан ўтди. Шу маҳал сардор ўрнидан туриб, овозини кўтариброқ мурожаат қилиб қолди:

— Бўлмаса, штабимиздан қурилишга борадиган азамат чиқмади, деб айтаминиз-да, шундайми?

— Бола-чақани ҳам ўйлаш керак-да,— деди ўрта-роқда ўтирган гавдали бир йигит дўриллаб.

— Нима, республикамизнинг бошқа жойларидан келаётган кишиларнинг бола-чақаси йўқми? Тўғри. У ерда дастлаб шарт-шароит бу ердагидек тўла-тўқис бўлмайди. Аммо, ҳукуматимиз болаларнинг ҳам, катталарнинг ҳам ғамини еб қўйган. Озгина қийинчиликдан чўчилмаса бас...

— Мени ёзинг, мен бораман,— дедим мен ўшанда.— Давлатимиз бир иш қилса, кўпнинг ғамини еб қўл уради. Шу қурилиш кўпга зарурдирки, бирон фойдаси бордирки, киришган.

Менга бошқалар ҳам эргашди. Ўйлаб, режа билан иш тутувчи эрининг феълини билган Санталат пошша чурқ этмай, Бекободга кўчиб келди.

Она «эски дайдилар-да» деб шунга шама қиладиган экан.

Расулжон Тошкент Политехника институтининг қурилиш факультетини тамомлаб, энди қанот ёзаётган ёш Олмалиқ шаҳрига бориб ишлашга аҳд қилганда, бу во-

қеа хаёлига ҳам келмаган экан. У эл-юрт учун энг керакли, мутахассисларга ташна бўлган қурилиш маскани деб Олмалиқни танлаган эди. Йигит ота йўлидан бораётганидан хурсанд бўлиб қўйди. Отаси эса, фарзанди ўзига ўхшаганидан қувониб, шукрона ўқиди.

Расулнинг кетишига ота-она рози, дўстлари рози бўлишди-ю, фақат бир киши рўйхушлик бермади. У — район қурилиш ташкилотида ишлайди, ўзларига қариндош бўлади. Шундай бир йўл топилсаки, у киши ҳам тушунса, фотиҳа берса. Йигит алламаҳалгача шуни ўйлаб, уйқуси келмай ётди. У ёш бўлса ҳам отасидек охирини ўйлаб иш тутишга ўрганган. «Сизни шу умидда ўқитганимдик. Олий маълумотли қурувчи бўлганингизга беҳуда қувонган эканмизда. Инженер ўзимиздан чиқиб қолди, иморатларимиз навбат кутиб ётмайдиган бўлди, деб юргандик...» Қариндошининг куйиб-пишиб сўзлаган гаплари қулоғи тагида такрор-такрор жаранглайди. «Қатта қурилишга одам ҳавадек зарур экан», деса. «Қишлоққачи? Юртчилик, сен бормасанг бошқаси бора», дейди.

Нафсиламрини айтганда, унинг куйганича ҳам бор. Қолхоз бақувватлашган сари, деҳқоннинг орзу-ҳаваси кўпайиб борапти. Қишлоқда бинокорлар қўлма-қўл. Инженер шуларни кўнглидан ўтказди. Бир қоладиган бўлди. Кейин яна ўйлади. «Бу қурилишлар ҳаминиша бор. Қайтиб келгандан кейин давом эттирсам ҳам бўлади». Кетадиган бўлди. Дилига яна бошқа фикр келди. «Бу киши районда обрўли одам. Фалончининг боласи мана, эл-юртни назар-писанд қилмай, кетиб қолди», деса нима деган одам бўламан, ота-онам қандай қилиб бош кўтариб юради. Ҳамма заруратдан кетаётганимни билмайди-ку». У яна қоладиган бўлди. «Йўқ, Расул,— деди у ўзига-ўзи,— энди кўпчилик олдида сўздан қайтган бўласан! Яхшиси эртага, яна гаплаш, тушунтир!»

Эрта билан қариндошлариникига келган Расулжон унга куйиб-пишиб фикрини ўтказишга ҳаракат қилди:

— Авваламбор, илгари ҳам айтгандим у ерда биринчи навбатда битказилиши зарур бўлган қурилишлар бўлгани учун кетяпман. Кейин у ерда шу пайтгача қурилмаган мураккаб бинолар, жуда қисқа муддатда қуриляпти. Бундай қурилишлар қурувчи-инженернинг мустақил, атрофлича фикр юритиб ишлаши учун кенг имкониятлар беради. Кейин кутилмаган муаммолар чиқиб қолади, уларни ҳам тез ва сифатли қилиб ечиш керак. Мен шунинг учун ҳам Олмалиққа бормоқчиман. Иш ўрганиб келмоқчиман. Тайёр, кўриниб турган ишни ҳамма ҳам қилса бўлаверади.

— Мен бунчалигини ўйламаган эканман, фойдаси бор экан, мен ҳам рози,— деди қариндоши.

...Куппа-кундуз куни адашиладиган кимсасиз яйловлардан, даралардан ўтиб, Олмалиқ шаҳрига кириб борган Расул, ҳаммадан олдин, истиқболга қўлини чўзиб турган баҳайбат кўтарма машиналарнинг кўплигини кўриб, ҳайратда қолди. У кўп шаҳарларда бўлган, лекин бунчалик кўп машинани кўрмаган эди.

Расул енг шимариб ишга тушиб кетди. Йирик Олтинтопган кон-металлургия комбинати қурилишининг бошидан-охиригача тер тўқиб меҳнат қилди. Капитал қурилиш бўлимида катта инженер бўлиб ишлади. Кейинчалик Олмалиқ кечки қурилиш техникумига директорлик қилди. Бир қанча вақт Олмалиқ рух заводи қурилиши трести партия комитетининг секретарининг ўринбосари бўлди. У қаерда бўлмасин зиммасига юклатилган вазифаларни сидқидилдан адо этарди-ю, лекин ҳавозанинг хумори тутарди, қурилишга интиларди.

1968 йилнинг 17 ноябрида матбуотда Ўзбекистон КП Марказий Комитети ва Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг «Олмалиқ химия заводи қурилишини жадаллаштириш тўғрисида»ги қарори эълон қилинди. Олмалиқда йилига бир неча юз минг тонна юқори сифатли концентратлашган ўғит ишлаб чиқарадиган қудратли химия заводи қурилиши бошланажаги, бу жуда қисқа

муддатда — 1969 йилнинг IV кварталда фойдаланншга топширплажаги таъкидланган эди.

Расул пешонасини снлаб, ўйлаб қолди. У одатда биронта муаммони ечмоқчи бўлиб шундай қиларди. Бир оз шу тариқа ўтиргач, қоғоз билан қалам олди:

«Олмалиқ химия заводи қурилишининг бош пудратчи ташкилоти, Меҳнат Қизил Байроқ ордени «Алмалик-свиннстрой» трестининг бошлиғига...»

Шу пайт эшик қўнғироғи жиринглаб қолди.

Расул чиқиб қараса, икки укаси — Алишер билан Райнмжон туришнпти. Улар қучоқлашиб кўришишди.

— Қалай, отамлар, оймлар, ҳаммангиз саломатмисизлар? Хўп келибсизлар-да.

— Газетада: «Олмалиққа келинг, дўстлар» деган мана бу чақириқни ўқиб келавердик.

— Жуда саз бўпти-да. Онам хафа бўлмадиларми?

— Йўқ, ака! Сизнинг ибратингиз хўп яхши бўлди-да. Аканг кетаётганда, юрагим ачишган эди. Бориб кам бўлгани йўқ. Майли, бора қол, дедилар.

— Яхши ўйлабсизлар,— деди Расул.— Мен ҳам шу қурилишга ўтказишларини сўрамоқчи бўлиб юрибман. Биргалашиб ишлаймиз. Сизлар эшитиларингизми йўқми, ўзи ҳам шу вақтгача Иттифоқда ҳеч бир кўрилмаган катта қурилиш бўлар экан. Энг қисқа муддатда барпо этиларкан.

Тунов кун қурилиш штабида йиғилиш бўлди, уни бунёд қиладиган ҳамма ташкилот, ҳамма министрликларнинг фикри эшитилди. Бу қурилиш битгач, Қозоғистоннинг Қоратовидан чиқадиған фосфоритдан мамлакатда биринчи марта экстракция усулида фосфор ўғити ишлаб чиқарилади. Завод қурилиши эса қисқа муддатда тугатилиши — тўрт юз эллик кунлик иш 300 кунда ба-жарилиши керак.

Алишер билан Райнмжон Олмалиққа эсон-омон келганларини ота-онага хабар қилиб қўйишмоқчи бўлишди.

— Юринглар — деди Расул,— телеграмма жўнатиб

бўлиб қурилиш бўлаётган жойни кўриб келамиз. Ҳозирча автобус йўқ, пиёда боришга тўғри келади.

— Яхши, томоша қилиб кетамиз,— деди Алишер.

Олмалиқ шаҳридаги кенг асфальт йўлларни, кўп қаватли уйларни, жамоат биноларини кўрган киши унинг яқинда қурила бошлаганлигига сира ишонмайди. Қисқа вақтда дунё харитасидан ўрин олган бу шаҳар халқимиз қудратининг мужассам бир ҳайкали!

Улар шаҳар четига чиқишди. Рўпарада Қурама тизма тоғлари шундоққина кўриниб турарди.

— Мана бу — Олмалиқ мис эритиш заводи,— деди тушунтириб Расул.— Унинг нариги ёғи химия заводи.

Тоғ этагига туташиб кетган кенг майдонда ҳар хил бинокорлик материаллари, пойдевор учун қазилган чуқурлар, тупроқ уюмлари кўзга ташланарди. Қурилиш майдонининг этаги каналга бориб тақаларди.

— Ёзда ҳам салқин бўлса керак,— деди Райимжон қизиқсиниб.— Бир ёқда қорли тоғ, арчазор, иккинчи ёқда канал...

— Шабада эсиб туради. Суви муздек, ичган сари ичгинг келади. Фақат чўмилишга эҳтиёт бўласан, кўришдан сокин бўлса ҳам, оёғинг тушди, ўраб олиб кетади. Тоғдан, баланддан оқиб келади-да.

Телеграммани жўнатиб, уйга қайтишди.

Эртасига Расулжон укаларини бошлаб штабга борди. У ерда ака-укаларни мамнун кутиб олишди.

Расулжон иккинчи қурилиш участкасига бошлиқ қилиб тайинланди. Укалари ҳунар ўрганадиган бўлишди.

Расулжоннинг бешта комплекс қурилиш бригадadan иборат қарийб 200 кишилик участкаси — Олмалиқнинг об-ҳавосини билиб олган турли ихтисосдаги тажрибали қурувчилар, монтажчилар билан янги келган кишилар қўшилиб ташкил этилган коллектив енг шимариб, ишга тушди.

Қиш кутилмаганда жуда совуқ келди. Кексаларнинг

айтишича, кейинги тўқсон йил давомида бунақа қалин қор ёлмаган экан — икки метрдан ошди. Темирни ушла-санг оҳанрабодек чиппа ёпишади. Изғирин кўз очишга қўймайди.

Шундай кунларнинг бирида Расулжон Зокиров бри-гада бошлиқларини идорага тўплади.

— Азизлар, ташқари совуқ, биров бизни ишла, деб мажбур қилмайди. Лекин гап бўйнимиздаги вазифамиз-да. Бекор ўтиргунча, бекор ишласак, эрта-индинга ўзи-мизга осон бўлади. Қимирлаган қир ошади, дейдилар. Бир уриниб кўрмаймизми?

— Ер яхлаб ётибди, уни қимирлатиб бўлармикин?— деди пучуқ йигит.

— Уни қўй, қор аралаш совуқ бўрон бурнимизни учириб кетмасмикан дегин?— деди ўрта яшар, кўзи ку-либ турган киши аския қилиб.

Бошлиқни баъзилар қўллаб-қувватласа, баъзилар, жуда бўлмаса шамол бир оз секинласин, бир-икки кун сабр қилайлик дейишди.

Эртаси кун тонгда Олмалиқ кўчаларидан бир киши дадил юриб борарди. Қор бўралаб ёғар, изғирин игна санчарди.

— Нурматов, бу ёққа келинг,— деди дераза ойнаси-дан кўчага қараб турган аёл.— Анови Расул эмасми!

— Ҳа, ўша! Кеча айтсам ҳеч ким ишонмаган эди. Бари бир бориб ишлайди. Қани, коржомамни олиб бер, ёлғизлатмай!

Бетончи Нурматов унинг кетидан эргашди. Оппоқ қорда олдинма-кетин бораётган икки кишининг қомати яққол кўринарди.

— Ие, Расул билан Нурматов-ку,— деди дераза ёни-да соқол олаётган пайвандчи Оллаёров.— Ахир, айтга-нини қилибдида.— У ҳам апил-тапил коржомасини кия бошлади.

— Меҳмондорчиллик нима бўлади?— кўзларини кат-та-катта очиб сўради рафиқаси.

— Меҳмондорчилик қочмас,— у кўчага имо қилди.— Уларни ишлатиб, биз иссиқ уйда ўтирсак, номардлик бўлмайдими?

Тизза бўйи қордан уч киши ҳеч нарсани писанд қилмай, йўл очиб борарди. Кейин уларга арматурачи Жалолов, дурадгор Маматов ва яна бошқа кишилар қўшилди.

Заводни ишга туширувчи комплекснинг бошлиғи В. Ким қурилиш тарафга юрса, машина йўли теп-текис босилиб ётибди. «Қайси азаматлар ишга чиқишибди?— дея кўнглидан кечирди у ва тезроқ бориб кўришга шошилди.— Бу бўрон, бу совуқда ишлашга тоғдек юрак керак. Меҳнатнинг оғиридан қўрқмайдиган, ҳормас одамлар ким экан?».

В. Ким завод қурилишига яқинлашар экан, узоқдан ғуж-ғуж бўлиб ўтирган одамларнинг қораси кўринди. Ўртада тик турган Расул қўлларини силкитиб гапирарди:

— Дўстлар, ишимиз кўп. Бунинг устига табиат дам ўчакишяпти. Бу шароитда, одатдагидек, кўз кўрган ишни қилиб кетолмаймиз. Ҳар бир бажариладиган ишни ипидан-игнасиғача пухта ўйлашимиз, материаллар, ускуналарни эҳтиёт қилишимиз лозим. Менимча ишни икки-уч сменада ташкил этиш керак. Шунга нима дейсизлар?

Кеча бир-икки кун сабр қилиб туришни таклиф қилиб турган киши олдинга чиқди.

— Кўз қўрқоқ, қўл ботир деганлар. Бир уриниб кўрайлик...

Участқада иш қизиб кетди. Машиналарнинг ҳайқириги тинмайди, пайвандчилар учқун сачратиб қаватма-қават кўтарилиб боришади. Одамлар бўлакча бир ғайрат билан меҳнат қилишар, совуқни писанд қилишмас, руҳлари тетик эди.

Қурилиш участкаси идорасига келган иккинчи қурилиш бошқармасининг бошлиғи Рем Сергеевич Даль

Расул Зокировни сўраган эди, унинг ҳеч идорада ўтир-маслигини, қурилиш майдонида бўлишини айтишди.

У Расулнинг бошлиқман деб бир жойда ўтирмай, ҳамма ишга қўл уриб кетаверишини эслаб, «олов» дея жнлмайиб қўйди. Қурувчилардан бири бошлиқни, Зуфар Гимаев бошчилик қилаётган коммунистик меҳнат бригадасида кўрганни айтди.

Расулнинг Зуфар ака бригадасида эканларини эшитиб, Рем Сергеевич қувониб кетди. Бу кишидан кўп нарсани ўрганиш мумкин. Ўзи ҳам ёшлардан тажрибасини аямайдиган одам.

Қор майдалаб ёғяпти. Шамол аралаш юз-кўзларга игнадек қадалади.

Эрта билан қурилиш майдонига келган Расул Зокиров икки кишининг кечаси жуфтакни ростлаб қолганини эшитди. Шу кунгача ҳам бўлмаган воқеа, биров хафа қилдими, бирон нарсадан кўнгли тўлмай қолдими ёки иш оғирлик қилдими, нега кетади? Ўзи ишчи кучи зарур бўлиб турган пайтда, бугун иккиси, эртага яна бошқаси кетиб қолса, бу ёғи нима бўлади? Улар билан яхши шуғулланмаяпманми, ишлолмаяпманми, нега кетади? У кишилардан сўраб-суриштирди. Ҳеч ким тайинли бир гап айтолмади. Кеча ҳамма қатори ишлаб баравар қайтишган экан. Ётоқхонада ҳам ҳеч қандай кўнгилсиз воқеа юз бермабди. Расул йигирма йилдан буён йирик фабрика ва заводлар қурилишида ишлаб келаётган, кўпни кўрган Зуфар акага маслаҳатга борди. Зуфар ака 1951 йилда Олмалиқдаги рух заводида, кейинроқ мис бойитиш фабрикаси, мис эритиш заводи қурилишида қатнашган. Ҳозир химия заводи қурилишида бригадир.

Зуфар ака ўғли Ринат билан бу ерга келишганда атроф ҳувиллаб ётарди. Химия заводи тикланаётган жойга олиб борадиган йўлкалар, корхона майдонини ўраб турган бетон плиталар Зуфар ака бошлиқ бригадининг қўлидан чиққан. Расулнинг таклифи билан бў-

лажак корхона учун жойни ҳозирлаган ҳам шу бригада.

У Зуфар акани иккинчи қурилиш участкасининг пробаи Сафар Мамасолиев билан суҳбатлашиб турган ҳолда учратди.

Сафар ака кеча идорада, қурувчилар йиғилишида бўлган гапларни сўзлаб берарди.

— Йиғилишда, тайёр маҳсулотлар омборига пойдеворни вақтида қўяётганимиз, тўрт юз эллик тонна металл-конструкция қўйиш учун жой тайёрлаб берганимиз, узун пролетлик ферманинг монтажи учун жабҳа ҳозирлаб қўйганимиз ҳақида гапиришди. Сизни, Расул акани, бригада аъзоларидан Яша Никоноровни, Николай Куцни, Анатолий Кузнецовни роса мақташди, социалистик мусобақа ташкил этишни, графикни бажаришни ўшалардан ўрганинглар, дейишди.

— Ўрганса арзийди,— деди шу маҳал етиб келган Рем Сергеевич.— Иш майдонини озода, саранжом-саришта тутишни ҳам ўрганишса бўларкан. Ҳа, айтгандек, табриклайман, трест Қизил Байроқни яна сизларга қолдиришга қарор қилди.

Рем Сергеевич, Зуфар, Сафар акалар қувонч билан бир-бирларини қутлашди.

Расул жим.

— Ҳа, Расул, бу гапларнинг сенга даҳли йўқми?— деди Рем Сергеевич шодлиги ичига сиғмай.

— Нега энди...

— Нега бўлмаса, қувонмайсан?

— Бугун кечаси икки ёш ишчимиз қочиб кетипти.

— Ҳали шунга хафа бўляпсанми, ундай «қуён»лар учраб туради. Уйда ўтириб олиб, шон-шухрат жарақ-жарақ пулни кўз олдиларига келтириб довдираб келиб қоладиганлар ҳам бўлади шунақа. Келиб қарасакп ҳамма ёқда меҳнат, меҳнат, меҳнат... Бунга чидаган чидайдн, чидамаган қочиб қолади. Нима дедингиз, Зуфар ака?— деди у бригадирга мурожаат қилиб.

— Кўпинча шундай бўлади. Лекин баъзи янги жой, янги иш, кўникмаган шароитдан зеркиб, кетиб қоладиганлар ҳам бўлади. Шунда бир меҳрибон қўл, устоз бўлса, илдиз олиб кетади.

— Мен шу ёғини айтмоқчи эдим. Агар рози бўлсаларингиз, бир вақтни тайин қилсак-да ўтириб гаплашиб олсак.

Улар кечқурун учрашадиган бўлишди.

Расул бригадadan қайтишда укаси Райимжонни кўриб қолди.

— Ишдан бўш вақтингда идорага кирсанг бўлмайди-ми?— ўпкалади у укасидан.

— Идорада бўлсангиз экан! Бугун уч кун бўлди, уйдан хат келган, бераман, деб сизни ҳеч тополмайман.

— Алишер ўқидими?

— Ўқиди. Майли, ака, мен кетдим, дастгоҳ тўхтаб қолди.

Расул хатни юрган йўлида ўқимоқчи бўлди-ю, ўқий олмади, ёғиб турган қор халақит берди. Йўл ёқасига ўтиб тахлаб қўйилган темир-бетон плиталарнинг панасида хатни очди.

«Жигарбандларимиз, болаларимиз! Хатингизни олиб тинч-омон ишлаб юрганларингизни эшитиб, беҳад мамнун бўлдик.

Ўғлим Расулжон, уканг Алишернинг ҳам, бетончилик, ҳам монтажчилик қилаётганини, ҳам трактор миниб бетон ташиётганини эшитиб жуда хурсанд бўлдик. Ингит кишига қирқ ҳунар оз. Ўргатавер, болам. Райимжон ҳам бинойидек дурадгор бўлиб қолипти. Эсимда, ҳунаримиз йўқ, қийналиб қолмасмиканмиз, деб кўп ташвиш қилишган эди. Интилганга толе ёр, деб шуни айтди-лар-да. Омон бўлинглар.

Ҳа, айтгандек, укаларингдан хабар олиб тур. Фаҳмлашимча, бир оз қийналишаётганга ўхшайди».

Расулнинг иссиғи чиқиб кетди. Нега қийналади, бу гапни қаердан олди, отам? Ё Алишер, ё Райимжон бир

нарса деб ёзиб юборишган! «Булар ҳам қочиб қолишмасайди», деган фикр миясини зирқиратиб юборди. Қани билай-чи? У укаларини қидириб кетаётган эди, қурувчилардан бирп автовокзалда қочоқларни кўрганини айтиб қолди.

...Участка бошлиғини кўрган қочоқлар саросимага тушиб қолишди. «Ялиниб-ёлвориб орқамизга қайтариб олиб кетади», деб ўзларини панага олмоқчи бўлишди. Лекин Расул тепаларига келиб қолди. Унинг ранги ўчиб, сезилар-сезилмас титраётган қўлларини бир-бирига ишқай бошлади. Совуқдан увишган қўлларини бир оз жонлатиб олгач, Расул қўйин чўнтагидан қоғоз олиб, улардан бирига узатди:

— Ма ол, йўлланмани қолдириб кетибсан. Олиб қўй, ёшлигингдан эсдалик бўлади.

У жуда босиқ гапирди. Сўнг орқасига ўгирилиб кетаётган жойида тўхтаб, қочоқларга қаради:

— Ҳаво бузуқ, автобус кетмай қолса, совуқ еб, бу ерда қолиб кетманглар, ётоққа бориб, дам олиб, эртага жўнасангиз ҳам бўлади.

«Нега уришмади, нега ялинмади? Ҳа, биз кетган билан қурилиш тўхтаб қолмайди. Биз икки киши кетсак, ўнлаб одам келяпти-да. Нима, ишлаётганлардан бизнинг кам жойимиз борми, нега бесабрлик қилиб қочяпмиз? Кўпчиликка нима деймиз? Мана бу ёшликдан фахрли эсдалик эмас, хунук ёдгорлик бўлиб қолди-ку!» Улар тахминан шундай деб ўйлаб, Расул билан қорама-қора қурилишга қайтдилар. Расул уларни кўрмаса ҳам, қорнинг фарчғурчидан эргашиб келаётганларини сезиб борарди.

Бориб Зуфар ака билан Рем Сергеевпчга бўлган воқеани айтиб, кечқурун овора бўлиб юрманглар, деб атайлаб келганини билдириб, жўнашга тутинди. Рем Сергеевич уни тўхтатди. Эрталаб, авзойини кўриб сўрамаганини, участкадаги ишлар қандай бораётганлигини суриштирди.

— Кўкка бўй чўзиб қолган тайёр маҳсулотлар омбо-

рини, экстракция ва аммофос цехларини, ускуналар озиқланидиган павильонни кўриб хурсанд бўлдим,— деди бошқарма бошлиғи.— Одамларнинг гайрати ҳам зўр. Қишнинг забтини писанд қилмай ишлашяпти. Энди вагонларни тепловозсиз жилдирадиган воситалар ўрнатиладиган бетон полни бошласангиз ҳам бўлар.

— Хотиржам бўлинг,— деди Расул.— Бошлаб юборганмиз.

— Қойил. Иш деган мана бундоқ бўпти.

Улар мамнун хайрлашншди.

Расул укаларини қидириб бораркан, йўлкалар четидаги қатор яшикларга кўзи тушди. Мана бу Пензадан келган компрессор экан, унис Свердловскдан келибди — вакуум фильтрлари... «Яшасин-эй!» деди қувончи тошиб Расул. Шу пайт улкан яшикнинг орқасидан ўрта яшар киши чиқиб келди.

— Ҳа, Расулжон, жуда кайфингиз чоғ.

— Ўзим шунчаки... Қаранг, завод Олмалиқда қуриляпти-ю, Иттифоқимиздаги ҳамма шаҳарлар унинг ғамини еб ётишяпти.

— Ун етита йирик корхонадан машина, ускуна келяпти-я, тағин ҳаммаси ўз вақтида келяпти. Илгари уларни олпиш кварталма-кварталга белгиланар эди, энди ойма-ойига тақсимланган.— У кўзларини муғомбирона қисиб, қўшиб қўйди:— Ҳозир буюртмаларимизнинг кўпи келиб қолди. Энди ўзимизнинг қурувчиларимиз уялтиришмаса бас.

— Йўғ-э... уялтиришмас,— деди Расул.— Одамлар астойдил ишлашяпти.

«Укаларим билан кечқурун гаплашарман», деди-да, арматурачилар ёнига кетди. «Кеча оддий арматура билан темир-бетон буюмлари етмай анча ташвишлангирган эди. Бугун ҳам тағин қурувчиларнинг вақти бекор ўтмасин». Йўқ, трестнинг у хонасидан бу хонасига чопиб қилган ҳаракатлари беҳуда кетмабди. Қурувчиларнинг қўли-қўлига тегмай ишлашяпти.

— Бугун овқатни мўлроқ қил,— деди Расул уйга келгач, рафиқаси Альбинага. — Гап бор, қайнилариңгни айтиб келдим.

— Жоним билан. Лекин дарсингиз нима бўладн? (Расул техникумда саноат корхоналари ва уй-жой қурилиши бўйича дарс ҳам беради.)

— Бугун дарсим йўқ-ку!

— Ҳа, ростдан-а... Мен суюқроқ бирор нарса қилмоқчи эдим. Ошга айлантириб қўя қолайми?

— Ўзинг биласан.

Укалари айтилган муддатда етиб келишди.

— Қани, очигини айтинглар, қайси бирингиз нима деб ёзган эдингиз? Отамиз жуда безовта бўлиб қолиптилар-ку! Оқиқ айтинглар, ўшанга яраша жавоб ёзма-сак, эрта-индин кўнгиллари тинчимай, совуқда овора бўлиб келиб қоладилар.

— Мен бунчалик бўлишини билмай баъзи бир гапларни ёзиб юборган эдим,— деди Райимжон.

— Қанақа гапларни?— сўради Расул.

— Газетада ҳам ёзишди-ку, маданий-маиший хизмат кўрсатиш талабга жавоб бермайди, шаҳар билан қурилиш объекти оралиғида автобус қатнамайди, ишчилар овқатланиш учун узоқ йўл босиб юришга мажбур бўлишяпти, деб мен ҳам шуларни ёзгандим.

— Бу камчиликлар бартараф этилди-ку?!

— Бу энди бўлди-да. У пайтда...

— Э, ука, ёшсан-да. Уларни ташвишга солиб нима қилардинг!— Учаламиз бирга жавоб ёзиб уларни тинчитайлик,— боядан бери гапга аралашмай ўтирган Алишер.

Расул қоғоз билан ручка олиб, Алишернинг олдига қўйди.

— Мен айтиб тураман, сен ёзаверасан, хоҳлаган жойиңгизга қўшимчангизни айтасизлар, қўшиб қўямиз. Ёз!

«Ассалому алайкум ҳурматли отажон, мўътабар онажон!

Биз соғ-саломатмиз, Ишларимиз яхши. Гўзал Олма-лиқда гашт қилиб, пшлаб юрибмиз. Бу шаҳарда гашт қилгудек нимаси бор дерсиз? Томоша қиладиган жойлар кўп. Ҳозир бу ерда ўн минглаб киши яшайди. Шунча аҳолиси бор шаҳар кичик бўладими. Сиз устасиз, бу қанчалик катта пшлигини биласиз. Қанчадан-қанча жамоат бинолари бор. Биргина мактабнинг ўзидан 27 та. Боғча ва ясли, магазин ва ошхона, шифохона ва клуб, театр ва кино-театр дейсизми — ҳаммаси бизнинг хизматимизда. Ҳатто техникум, институтнинг филиаллари ҳам бор.

Бизнинг завод қурилишида ҳам пшчи-хизматчиларга зарур нарсаларнинг ҳаммаси аста-секин бут қилиб берилмоқда. Бу ёғидан хотиржам бўлинг.

Бош планга кўра, шаҳар аҳолиси яқин йилларда 180 минг кишига етаркан. Олмалиқ билан Оҳангарон шаҳарлари бир-бирига тутшиб кетаркан.

Биз қурилаётган заводимиз ишга тушиши билан кончилар, металлурглар, бинокорлар шаҳри бўлиб келган Олмалиқ кимёгарлар шаҳри ҳам бўлиб қолади.

Икки оғиз, заводимиз ҳақида. У бу йил ишга туширилади. У ернинг хамиртириши бўлган аммофос деб аталадиган аъло навли ўғит ишлаб чиқаради. Бу жуда зўр ўғит. Бир тонна аммонийлаштирилган суперфосфат ўғитининг ўрнини босади. Бу демак, ташиш, ортиш, ерга солиш ишларини уч ярим марта камайтиради. Ҳосилдорликни оширишдаги таъсир кучини айтмайсизми. Хуллас, деҳқоннинг жонини киритади. Пахтамиз тез, мўл етиладиган бўлади.

Шундай, ота, катта ишга қўл урган халқимизнинг қаторидаги нори бўлиб турибмиз. Биздан кўнглингиз тўқ бўлсин.

Сўраганларга биздан кўпдан-кўп салом айтинг. Агар хоҳловчилар бўлса, марҳамат, келишсин, ўзларига ҳам,

юртга ҳам фойда, умрларида сира эсдан чиқмайдиган катта бир воқеа бўлиб қолади.

Хайр, соғ бўлинглар!»

Эрта билан уч оғайни ботирлар завод қурилишига бирга йўл олишди.

АХДУ ПАЙМОН

Андижон сафарида қаерга бормайлик Хайрихон Эргашеванинг номини такрор-такрор эшитдик. Қизиқиб, кўришишга ошиқдик.

— Марҳамат танишинг, Хайрихон Эргашева!— деди ҳамроҳимиз. Балиқчи район партия комитетининг биринчи секретари Абдурашид Тожибоев.

Қаршимизда уч аёл турарди. Учови ҳам оддий кийинган, оёқларида этик, бошларида сочларига қўшиб танғилган дурра. Учовлон ҳам ширин жилмайишиб туришарди. Мен уларнинг орасидан йўқлаб келганимиз — раисани саралаб, аввал кўришмоқчи бўлдим. Уларнинг на кийинишларидан, на туришларидан ва на қарашларидан фарқ тополмай, бир чеккадан сўрашдим. Сўрашдим у гапнинг очиги, кўнглимдан ўтказдим: раиса деган, ажралиб турарди... Райком секретари ҳазиллашдимикан? Ялт этиб унга қарадим. У ҳам халқ билан муомала қилиб юрган зийрак ходим эмасми, фикримни уқди:

— Кечирасиз, ҳамма таниганига, сиз ҳам биласиз, деб ўйлабман. Хайрихон,— деди у ўнг томонда турган аёлни кўрсатиб.— Бу сингилларимиз дугоналари — турсунойчилар.

— Нима фарқи бор, ҳаммамиз бир одам-да,— деди раиса.— Қани ичкарига марҳамат.

У суҳбатдошлари билан хайрлашиб, бизни эшигига «Правда» колхози деб ёзилган бинога бошлади. Биз ўйланиб қолдик.

— Бошқа маслаҳат борми?— сўради у.

Аввал кўкламда сув тошган ерларни кўриб келсак!— дсдим.

— Қорадарёнинг бўйларинини? Майли,— деди опа босиқ оҳангда, худди ҳеч нарса бўлмаганидск.

Раисанинг бу гапи, менга унинг ҳалиги «...ҳаммамиз бир одамда», деган камтарона сўзларини эслатди. Бу сўз унинг кўринишдан майин-мулойим, содда, шпринсухан, аммо ўз ишига пухта, аҳдига вафолли, андижонликларга хос қиёфасини кўз ўнгимга келтирди.

Биз колхоз қишлоғини пиёда томоша қилиб кетишни афзал кўрдик. Кенг асфальт йўлдан борардик.

— Бундан бир оз илгари шу ерлардан юрганингизда ковушингиз у ёқда турсин, этигингизни ҳам ечиб олиб қоларди,— деди Абдурашид ака.— Лой тиззага чиқарди. Ёўзапоя борми, қамини борми, шох-шабба борми ерга ёйиб, устидан амаллаб ўтиларди.

— Мана бу қуриляётган катта бино нима?— сўрадим, гумбаз шаклли деразалар ўрнатилган, чиройли иморатни кўрсатиб.

— Ҳаммом,— деди раиса,— алоҳида-алоҳида хоналари ҳам бўлади. Колхозники. Бунақаси район марказида ҳам йўқ.

— Шундай-ку-я,— деди райком секретари.— Гап келганда айтай, биргина бизнинг районда эмас, бошқа жойларда ҳам район марказларини обод қилиш қамчи талаб иш. Ўрни келганда, сиз қаламқашлар ёзиб, шу масалага эътиборни жалб этсаларингиз яхши бўларди,— менга мурожаат қилди у. Мен маъқул ишорасини қилиб, раисадан сўрадим.

— Уй-жойларни пишиқ гиштдан қурибсизларми?

— Еримизни қаранг, шўр. Шундан илгарилари деҳқон лой чангаллагани чангаллаган эди. Бу йил қуларди, келаси йил шўралаб ағанайверарди — уйи ҳам, девори ҳам. Биз шунини ҳисобга олиб, бир оз қиммат бўлса ҳам, уй-жойини ҳам, жамоат биноларини ҳам пишиқ гиштдан қуришни маъқул кўрдик. Ҳозир колхознинг,

колхозчининг даромадн яхши, бунга қурбн стади. Ўтган йили ҳар бир меҳнат кунига уч сўм ўттиз бир тийиндан тўладик. Бир қуриб олса, ҳар йили ремонт қилиб юрмайди, бу ёғдан ютади. Ҳозир юзга яқин хўжалик шундай уйга кўчиб кирди. Ҳадемай қолган оилаларни ҳам кўчирамыз.

— «Правда»ликларнинг бу ташаббусини Балиқчи район партия ва ижроия комитети маъқуллаб, бошқа ҳамма хўжаликларга тавсия этди.

Эсимга тушди, областнинг бошқа хўжаликларидаги, пишиқ гиштан қурилган сонсиз-саноксиз биноларни кўрганимизда Хайрхоннинг номини кўп эшитгандик. Бу бежиз эмас экан-да.

Шу маҳал қушнинг қанот қоққани эшитилди. Ҳаммамиз бирдай товуш келган томонга, тепага қарадик. Икки ёни мезанага ўхшаб ишланган дарвоза устунининг тепасида юк машинасининг гилдирагидек келадиган уя узра лайлак парвозга чоғланарди.

Лайлак кўкка кўтарилди. Хайрхон опа унинг учинини сокин кузатса ҳам, ўйида ўтган йилга тошқин, унинг ташвишлари жонланиб, чуқурлашиб борарди.

— Мозор,— деди Абдурашид ака, дарвозага, гир айланган тўрт пахса девор томонга ишора қилиб.— Бу колхозда ота-боболар ҳам яхши эъозланади. Донгдор кишиларга, Совет ҳокимиятини мустақкамлашда, колхоз тузишда, Улуғ Ватан урушида қатнашган, алоҳида хизмат кўрсатган кишиларга сағаналар қилинади...

Сўқмоққа бурилдик. Лайлак йўлнинг боши уланиб кетган майдонга қўнди.

— Ҳув, ўша, лайлак қўнган жойлар ҳам пахтазор эди ўтган йили,— деди опа. Бу маҳал биз чеккалари осмон билан туташиб кетган сайҳон ерга чиққан эдик. Ер паст-баланд, ҳамма ёқда катта-кичик тошлар сочиллиб ётибди.

— Бари Қорадарёнинг ишн,— деди раиса уларни кўрсатиб.— Ўшанда қишлоқни сув босишига сал қолди.

Абдурашид Тожибоев колхоздаги тошқинни айтиб берди.

...1966 йилнинг 7 майдан 8 майга ўтар кечаси эди. Ёўза биринчи ишловдан чиқарилиб, етарли миқдорда ўғитланиб, иккинчи парваршига тайёргарлик кўриларди.

«Правда» колхози правленчесининг бошлаган ташаббуси кўп раисларни ҳайратга солиб, областдан ошиб, республикага ёйилиб борарди. Қандай ташаббус денг?

Бир кун идорада ўтирсам, Хайрихон кириб келди. Айлантириб ўтирмасдан тўғриси шартта бебўёқ айтиб қўядиган одати бор эмасми, ўтирмасданоқ деди:

— Колхозимизнинг планини ошириб берсангиз! Шунга келдим.

— Планини?— тушунолмай қайтариб сўрадим. Шу пайтгача, ҳеч қайси раис, маррага тезроқ етишни ўйлаб, буни камайтириб беришни сўраб келган бўлса борки, оширишни хаёлига ҳам келтирган эмас. Звено, бригадалар орасида бўлгану колхозда асло. Қани, аниқлай-чи, деб сўрадим:

— Қанақа плани?

— Пахта планини-да, ҳар гектардан олдинчи планлаштирилган 22 центнерни 25 центнердан қилиб беринг!

— Планлар тасдиқланиб бўлинган — бир. Шароитларингиз, имкониятларингиз чуқур ўрганилиб, план реал тузилган — икки. Мумкин эмас. Ортиқча ҳосил берсангиз, нур устига аъло нур, ҳеч ким қўлпингизни тутмайди, бераверасиз.

— Абдурашид ака, колхозчини ишнинг бошидан бошлаб, юқори плани мўлжаллаб меҳнатга чорласак, яқун шунга қараб яхши бўлади. Бундоқроқ план тўғри, шўҳрат келтиради-ю, кишини дангаси ҳам қилиб қўяди, бу давлатга ҳам, ҳамёнга ҳам зарар. Биз правленнеда шунини ўйлаб шўҳрат учун эмас, эл-юрт, юқори даромад учун ишлашга аҳду наймон қилдик.

Область партия комитетига бордим. У ерда бўлган гапини айтдим:

— Ҳизматининг областда хотин-қизларни бригада, колхоз раҳбарлигига дадил кўтариш ташаббускорни бўлиб чиққан Хайрихонми?— сўрашди.— Дарров, планин ўзгартиринг, бу аёлни биласиз-ку, сўзини ерда қолдирадиганлардан эмас, ўзгартирибгина қолманг, бошқаларга ҳам ёйинг, биз ҳам бу ташаббусни область миқёсида амалга оширамиз.

Кечаси соат уч эди. Чўлдаги колхоздан келардим. Узоқдан радиода гапирётган аёлининг овози эшитилди. Соат нотўғри эканда, ҳали радио тинмабди, деб ўйладим. Қулоқ солдим.

— Диққат-диққат! Муҳтарам ҳамқишлоқлар! Қорадарёнинг суви тобора кўтариляпти. Тайёр турнинг, машиналар шай, лозим бўлиб қолса, бир зумда бошқа жойга кўчирамиз. Тайёр турнинг...

Бу Хайрихон эди, колхоз радиоузелидан гапирарди.

— Тўғри, ўша ерга ҳайда,— дедим шофёрга.

— Хайрихон қани?

— Колхозчилар билан сой қирғоғига хашак босиш-япти...

Сойнинг бошига ўтиб бўлмасди. Ҳамма ёқ сув. У томондан кишиларнинг «ҳа, бўл»и эшитиларди.

Ўша томонга сузиб кетдик. Қоронғида, Хайрихоннинг одамларга далда бергувчи хитоблари эшитиларди. У эл қатори жон-жаҳди билан ишларди. Улар сойга сув тушадиган жойда сунъий тўғон ясаб, сув ҳамласини қайтаришарди. Тўсатдан кўзим тушиб қолди, тўғоннинг ёнини сув ўпириб ишлаётганларнинг устига босиб кела бошлади.

— Қочинглар, ўширилди!— деб юборганимни ўзим сезмай қолдим. Кейин ўша томонга отилиб, дуч келган биринчи кишини, қаршилигига қарамай қирғоққа судрадим, қолганлар тўлқин урмасдаи бизга эргашишди.

— Хайрихон!

Сузиб келаётган киши жавоб берди:

— Мен бу ердман!

Биз турган жой сўқмоқ эди, сув тиззадан келарди. Қўлидан тортиб олди раисани.

— Одамларни кўчириш керак!

Биринчи гани шу бўлди. Қишлоққа юзланган эдик, «ҳозир» деб, яна дарё томонга қайрилиб кетди.

— Хайрихон, борманг!

У қулоқ солмади. Кетидан эргашдик. У тўғри бориб қирғоқдаги уйнинг деворига қаради.

— Хайрият!— дедим-ю, шалоп этиб сувга ўтириб қолди. Югуриб бориб кўтариб олди. У энди хотиржам гапирди:— Улчовимизга қаранг, сув пастлабди. Тезда қишлоққа хабар қилинг, жуда безовта бўлиб кетишди, сув қайтди дег, бемалол ором олишсин!

У ўрнидан тураркан, атрофдагиларга қаради: ҳамма сўхат-саломатми, дегандек эди.

— Э, кечирасиз, Абдурашид ака, келганингизни сезмай қолганимиз, гўзалар нима бўлади?

«Одамлар ва гўзалар,— кўнглимдан ўтказдим,— қандай ажойиб, меҳнатсевар кишиларимиз бор! Пахта ва ҳаёт ёнма-ён. Бу ўзбек халқининг ўзига хос фазилати эмасми!»

— Бош омон бўлса, дўпин топилади,— дедим тўппиқа тушиб қолган сувга боқиб.

Идора ёнида тумонат одам. Улар орасида қўшни «Ленинград», «Қизил юлдуз», «Пахтакор» ва Ленин номи колхозларнинг аъзолари ҳам бор эди. Ёрдамга келишипти.

Илгари марзанинг ўрнини талашган, сув учун бир-бирини пичоқлаган, қўшни эканига ўт кетса сув сепиш ўрнига, пуфлаган катта ерилар ўрнида, бир тан, бир жон деҳқонлар, янги одамлар туришарди.

— 150 гектар ердаги ҳосил ювилиб кетган бўлса, план нима бўлди?

— Азаматлар, бўли келишмади Қадимги эртаклардаги паҳлавонларга ўхшаб, табиатнинг ҳамма инжиқликларини егиб, аҳду паймонга содиқ қолишди. Ҳар

гектар ердан ўртача 26 центнердан ҳосил кўта-ришди.

— Бу йил хавфнинг олди олингандир..

— Унчалик эмас,— деб гапимни илиб кетди рапса... Биласизми, биз қўлимиздап келганча, эҳтиёт шартларини кўрамиз: сепоя қўйяймиз, шагал уйяймиз. Бу оз. Қол-хознинг асосий ери Қорадарёнинг қирғоғида, дарё ёқа-сига темир-бетондан девор қилинмаса, у тинчимайди.— У куюниб сўзларди.— Баъзи ҳисобдон режакорларга қўшилолмаيمان: нимадан фойда кўп, қайси ишнинг за-рари ортиқча — ҳисоблаб чиқиб, иш кўрмайдиганга ўх-шайдилар. Дарё-ку, бир йил эмас, неча вақтдан буён экинларни ювиб кетади. Катта зарар келтиради. Келинг дарёни танобини тартиб қўяйлик, десак тайсаллашадн.

Хайрихон Эргашева. Биз бу муборак ном билан бог-лиқ айрим ташаббус, намунали меҳнат саҳифаларинин-гина варақладик. Унинг жасорати, журъати бу йилги тошқин оқибатларини енгишда намуна бўлмоқда. Унинг ҳаёти Совет ҳокимияти оддий деҳқонга нималар берга-нини кўрсатувчи кўзгудир. Унинг турмушида, ишида, обрўсида, камолида чинакам ўзбек халқи донишмандли-ги, камтарлиги, фаровон ҳаёти, меҳри дарё қалби бал-қиб турибди.

НУРЛИ МАНЗИЛЛАР

Муҳтарама хонада ёлғиз қолди. У аста юриб, ланг очиқ дераза ёнига борди. Гуллаган дарахтлар атрини олиб келаётган шабадага юзларини тутиб, узоқларга тикилди. Шу тариқа бир оз туриб, яна стол ёнига қайт-ди. Қолхоз раиси, партия ташкилотининг секретари, фермадаги дугоналарн кун бўйи қўлдан-қўлга ўтказган эстониялик Пейс Лейда Аугустовнадан келган хатни олиб, қайтадан ўқиди.

«Хўрматли Муҳтарама!

Сизнинг очиқ хатингизни олдим. Менинг меҳнатимга

коллективингизнинг юксак эътибор берганлиги қалбим-
ни тўлқинлантириб юборди.

...Ҳа, сиз билан биз, турли шароитларда меҳнат қи-
лаётирмиз, хўжаликларимизни ҳам бир-биридан узоқ
масофа ажратиб турибди. Лекин ҳар иккаламиз ҳам
бир мақсад йўлида жавлон уряпмиз. Мен ўзбек халқи-
нинг «Манзил узоқ, кўнғил яқин» деган доно мақолини
чин юракдан сезиб турибман. Мен ҳеч қачон кўрмаган
кишилар ўз хурсандчиликлари ва ташвишларини мен
билан ўртоқлашмоқдалар, меҳмонга таклиф қилмоқда-
лар, ўз навбатида кўп вакиллар муваффақиятларимиз-
нинг «сири»ни ўрганиш учун совхозимизга таширф
буюрмоқдалар...

Муҳтарама, мен қўлга киритаётган муваффақият-
ларнинг «сири» сизни ҳам қизиқтирса керак. Назарим-
да, у иккаламизда ҳам бир хил — топирилган ишга
виждонан, катта масъулият ҳисси билан муносабатда
 бўлишдан иборат. Бу талаблар биз сут соғувчиларга
 ҳам, чорвани озукча билан таъминловчи молбоқарларга
 ҳам, ишлаб чиқаришда меҳнатни ташкил қилиб, меҳнат
 ва турмуш шароитимиз тўғрисида ғамхўрлик қилаётган
 хўжалик раҳбарларига ҳам тааллуқлидир.

Юз бош сигирли подани парвариш қилиш ва ҳар
бош сигирдан 5300 килограммдан сут соғиб олиш осон
иш эмас. Бу тўғрида сиз мени тушунасиз. Мен шу юк-
сак маррага интиляпман.

Ҳурматли Муҳтарама!

Мен сизнинг ўзаро мусобақаланиш тўғрисидаги ча-
қириғингизни бажону дил қабул этаман ва сизни совхо-
зимизга келишга таклиф қиламан. Учрашувимиздан,
тажриба алмашувимиздан ва шу баҳонада дўст-қадрдон
 бўлишимиздан чин кўнғилдан хурсанд бўламан.

Ишларингизга катта омад, барака тилайман.

Ҳурмат билан:

Лейда ПЕЙПС.
1975 йил».

Муҳтарама эстон қизининг камтарлигига, ҳурмат-эътиборига қойил қолди. КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари ўртоқ Леонид Ильич Брежневга ўз ишлари ҳақида ҳисоб бериб, ўртоқ Л. И. Брежневнинг шахсан табригига сазовор бўлган, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони бахтли аёлининг жавобидан беҳад қувонди. «Бутун мамлакатга донғи кетган сут соғувчи мусобақалашишга рози. Энди берган ваъдангини уддасидан чиқа олсанг бас. Марра сеники!»

Лейда Пейнс мамлакатимиздагина эмас, чет элларда ҳам машҳур сут соғувчи. У ўз хўжалигига биринчи бўлиб 110 бошдан иборат бир группа сигирни соғишни бошлаб берган. Биринчи бўлиш ҳам фахрли, ҳам қийин. Болгариялик Василька Бойчева, молдавиялик Нина Бурдужа, грузиялик Заира Алханишвили, ўзбекистонлик Анастасия Чудная сингари моҳир сут соғувчилар у билан азалдан мусобақадош. Сигирни қўлда соғишдан бошлаб, группа усулида соғишгача бўлган ҳамма ишларни муваффақиятли амалга ошириб келаётган Лейда Пейнс юқори меҳнат унумдорлигига эришди. Эстониядаги «Вильянди» совхозининг сут соғувчиси Лейда Пейнс КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари Л. И. Брежневга ёзган хатида ўз зиммасига яна қўшимча катта мажбурият олди:

«Леонид Ильич! Мен 15 минг центнер сут соғаман, деб тўққизинчи беш йилликда олган социалистик мажбуриятимни 1974 йил иккинчи июнда бажардим. Утган йилнинг охиригача 17384 центнер сут соғиб олдим. Мен ўзимнинг қарамоғимдаги 100 бош сигирнинг ҳар биридан 5200 килограммдан, хўжалигимиз бўйича соғиб олинган ўртача миқдордан 1000 килограммдан кўп сут соғиб олдим.

Ўз имкониятларимни чамалаб кўриб, беш йилликнинг якунловчи йилида ўз қарамоғимдаги сигирлардан 4800 центнер, ҳар бир бош сигирдан 5300 килограммдан сут соғиб олиш мажбуриятини оламан».

Донгдор сут соғувчилар Социалистик Меҳнат Қаҳрамонлари Мунаввар Исоқова, Анастасия Чудная сифидан муносиб ўрин олган Муҳтарама Лейда Аугустовнанинг бу хатини газетада ўқиб унга мурожаат қилишни, тажрибаларини ўрганиб, у эгаллаган юксак маррага етиб олишни орзу қилди. У сирдан уятчан, тортинчоқроқ бўлиб кўринса-да, иродали, айтганини қиладиган аёл эди.

Уша кундан бошлаб бор имкониятларини чамалашга тушди. Босиб ўтган йўлини кўз ўнгига келтирди. Нимага интилган, нимани орзу қилган бўлса ҳаммаси рўёбга чиқиб келаётганини ўйлаб, анча дадиллашди. Биринчи дадил одим ташлаган, ташаббус билан чиққан йилини эслади. 1969 йилнинг бошида колхоз аъзоларининг умумий йиғилиши бўлди. Маърузага чиққанлар нахта, маккажўхори, сабзовот ва бошқа хил қишлоқ хўжалик экинларидан юқори ҳосил етиштиришни айтиб, ўз зиммаларига юқори мажбуриятлар олишди. Бригадалар билан бригадалар, механизаторлар билан механизаторлар ўртасида ўзаро социалистик мусобақа ташкил қилинди. Чорвадорлар номидан Муҳтарама сўз олди. Минбарга чиқишга чиқди-ю, ўйлаб қўйган гапларини йўқотиб қўйди. Индамаса яна бўлмайди. Бир оз жим туриб, ўзини босиб олди-да, тўсатдан: 1969 йилда боқувимдаги сигирларнинг ҳар бошидан 4 минг 200 килограммдан сут соғиб оламан, сут соғувчи билан сут соғувчи ўртасида ҳам мусобақа бўлишини таклиф қиламан, деди. Сут-товар фермаси коллективининг топшириғига мувофиқ мажлис аҳлига боқимдаги сигирларидан икки минг 700 килограммдан кам сут соғиб оладиган бирорта соғувчи бўлмаслигини айтди. Уша вақтда бу рақамлар ҳали амалда кўрилмаган эди. Қизчанинг ўз зиммасига олган юксак мажбурияти ҳақидаги хабар тезда районга, Бухоро областига тарқалди. Бир йилда ҳар бир соғин сигирининг сутини ўртача 300 килограммга кўпайтириш осон иш эмасди.

Муҳтарама берган сўзининг устидан чиқиш, сут оқини ошириш йўллари йўлаганда, қишнинг қаттиқ келишини кутмаган эди. Тўсатдан совуқ қаҳрига олди. Қаттиқ қишга мўлжалланмаган молхона, бузоқхоналарда ишлаш мушкуллашди. Суғориш агрегатларидаги сув музлаб қолди. Сигир, бузоқларга ем-хашак бериш, оғилхоналарни тозалаш ишлари қўлда бажарила бошланди. Сигирларнинг сут кўпайиш ўрнига, мўлжалдагидан ҳам камайиб кетди.

Нима қилиш керак? Қандай бўлмасин берган сўзнинг уддасидан чиқиш шарт. Зоотехник, ферма мудирин Ҳамид ака Норпўлатов билан ҳамкорликда қишлик озуқа рационига ўзгариш ва қўшимча киритди. Ҳаво совуқлигини ҳисобга олиб, соғин сигирларга берилаётган кунлик концентратни 400 грамм, бўғоз сигирларга берилаетган емни 300 грамм кўпайтирди. Ёш бузоқларни арпа унidan тайёрланган атала билан боқа бошлади. Сигирхоналар ва бузоқхоналарга печкалар қурдирди.

1968 йилда маккажўхоридан юқори ҳосил етиштириб, ҳар бош сигир ҳисобига 15 тоннадан силос бостирилган эди. Беда, пичан, турли дағал ва майин хашакдан эҳтиёт фонди жамғариб қўйилганди. Бу фонд ўша совуқ кучайган кунлари жуда асқотди. Сигирларнинг сутини камайтириб қўймаслик учун бир кеча-кундузлик силос миқдорини 10—12 килограммга кўпайтирдилар. Аммо совуқ борган сари кучаяр, ширали хашак камайиб борарди. Муҳтараманинг ташвиши ортарди. Унинг илтимосига биноан майин ва дағал хашакдан қоршма тайёрлашга киришдилар. Бу қоршмани сигирлар иштаҳа билан ейишди, нушхўрд чиқмайдиган бўлди.

Бир куни у деразадан ҳовлига боқиб ўтираркан, тарновдан ослиб турган сумалакни кўриб ажойиб бир фикр эсига келди. Сув — сигирлар сутини кўпайтириш омили-ку. Сут таркибдаги мойни оширишда ҳам сувнинг аҳамияти катта. Сигирлар ем-хашакка тўйса-ю,

сувга қонмаса мўлжалдаги сутни бермайди. Қарийб икки ой давомида сигирлар ва бузоқларни плитилган сув билан суғордилар. Маҳсулот миқдори кўпайиб, сифати яхшиланаверди. У йилнинг биринчи кварталда сут тайёрлаш планини ошириб бажарди, совуқ бошланган паллада камайиб кетган сутнинг ўрнини тўлдирди.

Муҳтарама шуларни эсларкан, бепхтиёр жилмайди. Шкафдан сарғайиб қолган газета олди. Унда дастлабки муваффақиятни қўлга киритган сут соғувчининг «Сут — барака дарёси» сарлавҳали мақоласи босилган эди. Шундан кейин, кутилмаган қувончли воқеалар содир бўлди. Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети бу мақолани маъқуллаб қарор қабул қилди. Қарорда ҳар бош сигирдан 4 минг 200 килограммдан сут соғиб олиш мажбуриятини қабул қилган Муҳтараманинг ташаббуси маъқулланиб, унинг тажрибасини кенг ёйиш айтилган эди. Бундан руҳланган қиз ўша йили доҳий В. И. Ленин туғилган куннинг 100 йиллиги шарафига бошланган мусобақага қўшилиб, юбилей кунгача ҳар бош сигирдан 4 минг 200 килограммдан сут соғиб олиб, социалистик мажбуриятни шараф билан бажарди. Йил охиригача яна 1000 килограммдан ортиқ сут соғиб берди. У ўшандаёқ бир нарсaga ишонч ҳосил қилган эдики, сигирлар яхши парвариш қилинса, вақтида кўрикдан ўтказилиб турилса, сутини кўпайтираверади. Чунки боқимидаги сигирлар тўққиз йил олдин қандай бўлса, ўшанда ҳам шундай эди. Фақат уларга бўлган муносабати ўзгарди. Меҳнат илмий асосда ташкил қилинди. Фан-техника ютуқлари, илғорлар тажрибаси, ҳаётга татбиқ этилди. Сигирларни боқиш, соғиш ва озуқа рационини алмаштиришда қаттиқ тартиб ўриатилди. Энг муҳими, сигирларнинг миқдорини яхши ўрганиб олди, очиқтирмай ёқтирган озуқасини берди, чанқатмай суғорди. 1960 йилда ҳар бош сигирдан 1800 килограммдан сут олинган бўлса, 1969 йилда унга 2500 килограммдан сут қўшилди,

мой миқдори 4 процент ортди. Муҳтараманинг юзи ёруғ бўлди.

Шу йилдан бошлаб у илғор тажрибаларни янада чуқурроқ ўргана бошлади. У меҳнатнинг кечаги усули, бугун қўлланмаслигини, ўзгартириш, такомиллаштириш кераклигини яхши англади. Анастасия Чуднаянинг энг арзон сут етиштирганини эшитиб, унга эргашди. Бунинг ҳам уддасидан чиқди. 1971 йили Муҳтарама бир центнер сутнинг таннархини 30 тийинга арзонлаштирди. Яъни ҳар бир центнер сут олиш учун пландаги 8 сўм 10 тийин ўрнига 7 сўм 80 тийин сарфланди. Ёки йил давомида колхозга 33 минг 133 сўм фойда келтирди. 1972 — 74 йилларда ҳам ҳар бир центнер сут таннархини 30 тийинга арзонлаштирди. Бир центнер сут олиш учун етти ярим сўм сарфлаб, колхозга ҳар йили 31 минг 70 сўмдан соф фойда келтирди. Бу — ибратли кўрсаткич эди.

Муҳтарама ферманинг аҳил коллективи эришган ютуқларни ҳам бир-бир ёдидан ўтказди.

Инсон умрида ҳам, коллектив ҳаётида ҳам унутилмас кунлар, воқеалар бўлади. Шундай воқеалардан бири 1965 йилда КПСС Марказий Комитетининг март Пленуми бўлди. Пленумда чорвачиликни ривожлантиришнинг ойдин йўллари белгилаб берилди. Ферма ходимлари март Пленуми қарорларини қўнт билан ўрганишди. Сиёсий мактаб машғулотида қарорнинг мақсади кенг тушунтирилди. Фан ютуқларини, илғор тажрибаларни амалда қўллашга астойдил киришдилар. Сигирларнинг насли яхшиланди, сут етиштиришда механизациядан кенг фойдаланишга ўтилди. Шу асосида ферма ҳамма кўрсаткичлар бўйича ўсишга эришди. Саккизинчи беш йиллик муваффақиятли якунланди. Ферманинг районга, областга донғи кетди. Аммо ем-хашак базасини мустаҳкамламай туриб, янги муваффақиятларга эришиши мушкул эди. Фермага қарашли алоҳида бедачилик, маккажўхорикорлик бригадалари

ташкил этилди. Интилганга толе ёр дейдилар. Чорвадорлар сут етиштириш ва давлатга сотиш тўққизинчи беш йиллик режаларини тўрт йилда ошириб бажардилар. Давлатга беш йиллик планда белгиланган 2622 тонна ўрнига 2882 тонна серқаймоқ сут топирилди. Ўзбекистон ССР ва Ўзбекистон Компартиясининг ярим асрлик юбилейига муносиб тўёна ҳозирлашди. Фермадаги 400 бош сигирнинг ҳар бирдан 2120 килограмм ўрнига 3295 килограммдан сут соғиб олинди. Бузоқ олишда ва уларни сақлаб қолишда ҳам намуна кўрсатдилар. Ҳар юз бош сигирдан салкам 90 бош соғлом бузоқ олинди.

Энди ферма коллективи гўшти кўпайтиришга киришди. Молларни бўрдоқни қилиб боқишга эътибор берилди. Гўштга ажратилган моллар алоҳида рацион билан парвариш этилди. Гўштга топширилган ҳар бир қорамолнинг тирик вазни 412 килограммдан ошиб кетди. Давлатга гўшт сотиш юзасидан олинган мажбуриятлар ортиғи билан бажарилди.

Фермага — «Коммунистик меҳнат коллективи» деган фахрли ном берилди. Шу орада ферма колхозлар учун зотдор сигирлар етказиб беришга ихтисослаштирилди. Чорвадорлар бу соҳада ҳам намуна кўрсатишди. Тўққизинчи беш йилликнинг тўрт йилда кўшни колхозлар учун икки юздан ортиқ насли гунажин берди. Колхоз катта иқтисодий фойда олди.

Ҳозирги пайтда фермадаги асосий ишлар тўла механизациялаштирилган. Бу — кам меҳнат сарфлаб, кўп маҳсулот етиштиришни таъминламоқда. Техника туфайли фермада иш маданияти ҳам юксалди.

У шуларни эсларкан, Лейда Пейс билан бемалол беллашиши мумкинлигига яна бир бор ишонди. Ферма коллективига, колхоз раҳбарларига ўз ниятини айтди. Улар маъқуллашиб, ёрдамга тайёр эканликларини билдиришди. Шу тариқа Лейда Пейсга очиқ хат билан муурожаат қилди.

Хатдан парчалар ўқиймиз:

«...Хурматли Лейда Аугустовна!

Мен 16 йилдан буён сут соғувчи бўлиб ишлайман ва сизнинг меҳнат муваффақиятларингиз тўғрисидаги ҳикоянгиз, хатда кўрсатилган рақамлар, бу йилги планларингиз мени ҳам ҳаяжонлантирди.

Бизда пахтачилик билан бир қаторда жамоат чорвачилиги асосий тармоқлардан ҳисобланади. Колхозимиз тўрт йил ичида беш йиллик топириқни гўшт тайёрлаш бўйича—133 процент, тухум бўйича—135 процент ва сут бўйича—101,2 процент бажарди. Утган йили комсомол-ёшлар сут товар фермаси коллективи катта муваффақиятларга эришди ва социалистик мусобақа якунлари бўйича областда биринчи ўринни эгаллади.

...Мен ҳозир мураббий ҳисобланаман. Машина билан сут соғиш сирларини 10 нафар соғувчига ўргатдим. Улардан Эргашой Болтаева, Руқия Эргашева, Хидоят Шодмонова, Саломат Болтаева, Муҳаббат Латиповалар ҳозирнинг ўзида областимиздаги илғор сут соғувчилардан ҳисобланишади.

КПСС Марказий Комитетининг партиёга, совет халқига Мурожаати ҳар биримиздан олдимизда турган вазифаларга диққат-эътибор билан қарашни, имкониятларни чуқур таҳлил этишни, мавжуд резервлардан фойдаланишга ишчанлик билан киришишни талаб этди. Лейда Аугустовна мен ҳам сиз каби партиямиз чақириғига зарбдор меҳнат билан, сут соғишни кўпайтириш билан жавоб беришга қарор қилдим. Менинг мажбуриятим ҳар бир сизгидан 4500 килограммдан сут соғиб олиб, ўнинчи беш йиллик ҳисобига яна 360 тонна сут етиштиришдан иборатдир. Менинг дугоналарим ҳам беш йилликнинг якунловчи йилида юксак мажбурият қабул қилдилар.

...Мен сизга мурожаат этиб, келинг мусобақалашайлик, дейман. Биз беш йилликнинг якунловчи йили ва бутун беш йиллик топириқларини бажаришга ўзимизнинг ҳиссамизни қўшамиз, жонажон Коммунистик пар-

тиямизнинг XXV съездини муносиб меҳнат совғалари билан кутиб оламиз.

Ҳурмат билан: М. ҒАҒҒОРОВА».

Мана бугун хатига жавоб келипти. Эстония республикасида чиқадиган «Рахва Хяэль» («Халқ овози») ва «Советская Эстония» газеталарида икки дугонанинг бири-бирига ёзган очиқ хатлари эълон этилди.

* * *

Бухоро шаҳридан Ғиждувон районига қараб борардик. Пахтазорлар кўм-кўк бедазор билан алмашди.

— Муҳтарама Ғаффорованинг далалари!— деди ҳамроҳим Абдулла ака Музаффаров.

У ям-яшил дарахтлар орасидан мўралаб турган оппоқ ферма биноларига боқиб ўйга чўмди. Мен Абдулла Азимовичнинг одатини билардим. Узоқ йиллардан буён маориф, маданият, партия ишларида хизмат қилаётган, ҳозир Бухоро область партия комитети пропаганда ва агитация бўлиминин бошқараётган Абдулла ака сермулоҳаза, етти ўлчаб бир кесадиған одам.

— Одамни қобилиятини, келажакда нималарга қодир эканлигини кўра билиш ҳам бир санъат экан. Тасаввур қилинг, эрта кўклам, қордан бўшаган қуп-қуруқ ер. Бугун қарайсиз гиеҳ йўқ, орадан кўп ўтмай дастлаб битта нозик ниҳол шамоллардан қўрқмай, қаттиқ ерни ёриб чиқади. Ерга жон, файз киритади. Кўзларни қувонтиради, кўнгилларни хушнуд этади. Сўнгра сезмай қоласиз, ер қўша-қўша ниҳоллар билан қопланади. Биринчи бўлиб, ерни ёриб, чиққан ниҳол улар орасида йўқолади. Уни ажратолмайди, киши. Чунки, бошида эътибор қилинмайди-да. Ҳамма соҳанинг ҳам, касб-ҳунарнинг ҳам худди шундай биринчиси бўлади. Уни вақтида пайқаб, авайлаб, асраб, ўстирсангиз бошқаларни унга қараб чумак уради, меваси зўр бўлади. Муҳтарама ҳам саккиз ёшида сут соғишга киришган. Жажжи

бармоқларининг кучи етмай, икки кафти билан соғган. Унинг сут соғишга иштиёқини биринчи марта онаси сезиб, ардоқлаган.

Қизчанинг таржимаи холи Улуғ Ватан уруши йилларида қишлоқларда туғилиб-ўсган кишиларники каби. У 1942 йилда Бухоро областининг Ғиждувон районидаги Зарангари қишлоғида «Коммунизм» колхозида колхозчи-деҳқон оиласида таваллуд топган. 1959 йилда ўрта мактабни тамомлаган.

Эртакларда-ю, аниқ учта йўл айтилган: «Тўғрига борсанг... ўнгга юрсанг... чапга отлансанг...» деб. Асрий орзулар рўёбга чиққан бахтли даврда ўнинчи синфни битириб, мустақил ҳаёт бўсағасида турган йигит-қизнинг йўли кўп. Муҳтараманинг ёдига онасининг сут соғишга бўлган рағбати, фермага боргани, Мусаллама опанинг «шогирдликка оламан» деган илиқ сўзлари, тажрибали ўқитувчисининг хайрлашув кечасидаги содда, аммо чуқур маъноли гапи келди: «...Ёшлар ғайритабiiй ишларни қидиришади, узоқлардаги улкан иншоотларга интилишади. Имкон бўлса, бу яхши. Лекин, унутмангки, ҳар бир хўжаликнинг ҳам ўз қўриқ ери, темир йўли бор. Кишини юзага чиқарадиган ҳалол меҳнат. Қайси соҳада, қайси касбда ишланг меҳнаткаш бўлинг. Юрагингиз жиз этган йўлни танланг. Касбни ҳунарга, санъатга айлантиришга интилинг.

Муҳтарам етуклик аттестатни олгач, тўғри фермага келди.

Унга фермадаги кўп нарса таниш бўлса-да, сўраб-суриштирадигани, ўрганадигани кўп эди. Кўпчилик унинг саволларига бажону дил жағоб берардилар. Бир куни Мусаллама Муқимова фермага келса, Муҳтараманинг кўзлари қизарган, қўли ишга бормай турибди. Мурабий шогирдининг бу ҳолатини дарров сезиб, сабабини аниқлашга киришди. Қизнинг ўзи айтмаслигини англаб, эшитган гапларини ундан тасдиқлаб олди.

— Савол берсанг, бу ер сенга болалар боғчаси эмас,

сендайларни кўшни кўрганмиз, дейишдими? Бу гапнинг жони бор. Мактабни неча киши битирдиларингиз-у, фермага қанчангиз келдингиз. Озчилик. Шундайми? Нега? Баъзилар фермага ҳурматсизлик билан қарашади. Бу — бир. Иккинчиси, сенгача ҳам фермада ишлайман, деб келиб, савол-жавобни кўнайтириб, хайр-хўшни насия қилиб қочиб қолганлар бўлган. Лекин сендан умидимиз катта. Сўраб ўрганган олим, орланиб сўрамаган ўзига золим. Тағин молбоқар амакингни гапни кўнглингга олиб, гунг бўлиб юрмагин. Унда ютқизасан. Одам салга лаб буравермайди, энди ёш бола эмассан!

Муҳтарама устозининг бу гапларига нчида қўшилди. У, қишлоқ хўжалигига оид газета, журналларни мунтазам ўқиб турди. Энг яхши тажриба, тавсия, фан ютуқларидан беҳабар қолмади.

У то 1967 йилгача сигирларни қўлда соғди. Дастлабки йили ўзига биркитилган йигирма бош сигирнинг ҳар бирдан 1200 литрдан сут соғиб олган бўлса, 1965 йили ҳар бир соғин сигирдан мўлжалланган 1700 литр ўрнига 2100 литрдан сут олди. 1967 йилга келиб ҳар бир сигирдан соғиб олган сут 3163 литрданга айланди.

Энди илғор сут соғувчи Муҳтарамани тажрибалари ҳақида гапириб бериш учун бошқа фермаларга, мактабларга — битирувчи синф йиғилишларига таклиф қиладиган бўлишди.

Ўзи тамомлаган мактабида бўлган учрашувлардан бирини эслайди. Унингчи синф ўқувчиларидан бири шундай савол берди:

— Ишни қандай бошлагансиз, фермага келишингизга қаршилик кўрсатганлар ҳам бўлганми?

— Мен соғувчилик касбини ёшлигимдан севардим. Ота-онам ҳам яқинларим ҳам билишарди. Мен фермага ўз хоҳишим билан келдим. Ҳеч ким тўсқинлик қилгани йўқ, аксинча бутун оиламиздагилар бу қадамимни рағбатлантиришди. Тўғри, олий ўқув юртига бориш, ўқишни давом эттириш ҳақида гап бўлди. Лекин, хоҳиш бўлса,

ишлаб туриб ўқиш мумкинлигини билиб, мажбур қилишмади.

Рост гап. Дастлаб қийналдим. Халқимиз, юк кўтарган, юзага чиқади, дейди. Рост-да, тажриба бўлмагач, қийналасан-да. Чидасанг, кейин осон. Бошқа нарсаларни айтмайман, бир гапни сўзлай. Фермага янги борган пайтим. Бошқа соғувчилар ҳар бир сигирдан кунига 7—8 литрдан сут олишади, меники бўлса, ҳар қанча уринсам ҳам 3-4 литрдан ошмайди. Нўноқлигимдан хатта бўлиб кетаман. Бу етмагандек, сут бериб турган учта сигир сутдан тортилди. Хиждолатдан фермани ташлаб кетмоқчи бўлдим. Бунга рози бўлганлар ҳам топилди, аммо кўпчилик йўқ деди: «Ҳаммамиз ҳам дастлаб шундай қоқилганмиз. Зарари йўқ. Агар шуни баҳона қилиб, фермадан кетмоқчи бўлсанг, у бошқа гап, йўлингни тўсмаймиз. Қетишга чоғлаганимдан жуда-жуда уялиб кетдим, ер ёрилмади, ерга кириб кетмадим. Яна ишни давом эттирдим.

Мана энди кўриб турибсиз, ишларим ёмон эмас. Ўқиш ҳам, иш ҳам, оила, бола-чақа ҳам ўзича давом этяпти.

Муҳтарама қишлоқ хўжалик журналида сут соғишнинг янги усули ҳақидаги мақолани ўқиди-ю, яна тинчи бузилди. Одатича, бор имкониятларни хомчўт қилиб чиқди. Янги усулга бемалол ўтиш мумкин, имконият бор, деган хулосага келди. Энди буни кимга, қайси йўсинда тушунтириш керак? Яқинда келган ҳали ўзини тузукроқ кўрсатмаган қизнинг бу гапи ўринли бўлармикан. Тажрибали сут соғувчилар, мутахассислар нега индашмайди. Улар узоқ ишлашиб, бориға кўникиб қолишганмикан. Таваккал, журналдаги мақолани ўртада ўқиб бераман, янги усулни афзаллигини ўзлари айтишсин.

Сутни механизация йўли билан соғишга кўчиш — колхоз раҳбарларининг ҳам, тажрибали сут соғувчиларининг ҳам мақсади бўлиб чиқди. Колхоз раиси тегишли кишиларга сут соғишни механизациялаштиришга кетади-

ган сарф-харажатларни ҳисоблаб чиқишни топширди. Шунда у, иқтисодчилардан бирининг, муштдай қизнинг сўзига кириб раис бува ҳам янглишяптилар, қанча пул беҳуда сарфланади, деганини эшитиб қолди. Бошқа гап ҳам қулоғига чалинди. Ферманн механизациялаш-ку бир гап бўлар, уни ишлатишга ақли етадиган одамни қаердан топишади. Сут соғувчиларнинг қўлларидан нима келарди, эртага арзимаган бир ери бузилиб қолса, йиглаб ўтиришдан бошқа нарсани билишмайди. Раис бу гапларнинг керагини олиб, мутахассислар, инженерлар топишни ўйлаб қўйди-да, ишни жадаллаштирди.

Қўп ўтмай механизмлар билан сут соғишни биринчи бўлиб, тажрибали Мусаллама опа Муқимова бошлаб берди. У механизмлар ёрдамида бир йўла ўн икки спигирни соғди. Йиғирма икки сут соғувчи, улар қатори Муҳтарама Ғаффорова ҳам унга эргашди. Бундан колхоз ҳам, ферма коллективи ҳам яхши манфаат кўрди. Шунда Муҳтарама сут соғишнинг яна янги усули чиққанини эшитди.

У дастлаб ферма мудирига, бош зоотехникка учрашиб, сут соғишнинг янги усулига ўтишни таклиф этди. Улар ўрганиб, имкониятларни ҳисоблаб чиқиш зарурлигини айтишди. «Бу йўлга ўтнш, тағин ҳам самарали, — деди Муҳтарама, — бир киши 45—50 бош спигирни бемалол соғади. Ишчи кучи, маблағ тежалади, сут арзонга тушади».

Янги усулга ўтиш қўллаб-қувватланди. Қолхоз моддий жиҳатдан бунга қодир эди. Фақат унинг бошқа томони мутахассисларнинг, хўжалик раҳбарларининг тортишувига сабаб бўлди. У ҳам бўлса, бино масаласи. Бир группа одамлар янги жойда, янги бино қуриш керак, деса, бошқаси мавжуд имкониятларни кенгайтириб, такомиллаштиришни айтди. Аслида иккала томон ҳам ҳақ эди. Фақат қайси бири арзонроқ тушади? Раис шу ҳақда ўйлар эди. Фермага янги, замонавий талабларга, механизацияга жавоб берадиган бино зарур. Лекин ҳо-

зирча янги бино қуриш шарт эмас, борини реконструкция қилиш, ишлаб чиқариш қувватларини ошириш лозим. Бундай қилишнинг иқтисодий фойдаси кўпроқ. Мавжуд бинони қайта ускуналашга маблаг, янгисига нисбатан озроқ кетади. Бу — бир. Иккинчидан, меҳнат кам сарф бўлади. Сўнгра, экин экиб ҳосил олиб турган унумдор ерни қурилиш майдончасига айлантириб қўймаймиз. Бу — уч. Янги бинони қурадиган бўлсак ҳам шу томонига эҳтиёт бўлишимиз керак. Унимсиз аммо қурганда ҳам қулай ерни топиб қуришимиз керак. Раиснинг бу гапи ҳаммага маъқул бўлди. У ич-ичидан Мухтарамдан хурсанд эди. Сут соғишни кўпайтираман деб қанча йирик ишларни бошланишига сабабчи бўлди. Ферма реконструкция қилиниб, илгор тажрибалар асосида сут соғиб олиш қайта механизациялаштирилди. Мутахассис инженер-техниклар фермада сут соғиб олишнинг янги «Молокопровод» — сут узатиш усули ускуналарини тез фурсатда қуриб бердилар. Янги соғиш механизмларини қўллаш фермада соғин сигирлар сонини кўнайитириш имконини берди. 1974 йилнинг бошларигача Мухтарам ишлайдиган сут-товар фермасида 400 бош сигир бўлиб, йигирма икки киши соғарди. Сут соғиш қайта механизациялаштирилгач, бу ишни 9 киши бажарадиган бўлди. Янги таклиф амалга ошгунча ҳар бир соғувчи кўп деганда ўн саккиз-йигирма икки бош сигирдан сут соғиб олишга эришган эди. Янги усул ҳар бир соғувчига 45—50 бош сигирдан сут соғиб олиш имконини берди. Агар 1973 йилда ҳар бир соғувчи ўрта ҳисобда 46 тонна сут соғиб олган бўлса, 1974 йилда ҳар бир соғувчининг етиштирган сути 114 тоннадан ошиб кетди. Ҳа, бу ўша реконструкциянинг, комплекс механизациянинг шарофати бўлди.

Мухтарамнинг орзулари рўёбга чиқди. У ўз қарамоғидаги 90 сигирнинг ҳар биридан 4 минг 410 килограммдан сут соғиб олди. Беш йилликка мўлжалланган шахсий мажбуриятини тўрт йилда бажарди. Жами 1114 тон-

на сут соғиб берди. Бу мўлжалдагидан салкам 115 тонна кўп эдн. Унинг номи бутуп республикага ёйилдн. Халқ уни ҳурматлаб СССР Олий Советига иккинчи марта депутат қилиб сайлади. Қўсида Ленин, Меҳнат Қизил Байроқ орденлари порлади.

Муҳтарама зоотехникани чуқур билиши зарурлигини тобора чуқур ҳис этарди. Турмуш билан ҳамнафас бўлишни истаган илғор сут соғувчи Самарқанд қишлоқ хўжалик институтининг зоотехника факультетига ўқишга кирди. Айни вақтда мамлакатдаги илғор соғувчиларнинг тажрибаларини кузатиб бориб, зарурларини фермада қўллади.

Қолхоз правлениеси ва партия ташкилоти Муҳтарама ва ҳамкасб дугоналарига ёрдамини аямади. Қолхозда 1975 йилда дагал хашакларни қайта ишлайдиган янги грануляция цехи ишга туширилди. Хлорелла ишлаб чиқарадиган цех қад кўтармоқда. Бу цех фойдаланишга топширилгач, ҳар кеча-кундузда 10 тонна озуқа ишлаб чиқарилади. Қолхозда икки юз бош сигирга мўлжалланган механизациялаштирилган чорвачилик комплексининг қуриб битказилганлиги соғувчилар меҳнати унумдорлигини оширди. Чорва озуқаси мустаҳкамланди, ундан унумли фойдаланиш, зоотехника қондаларига қаттиқ риоя қилиш йўлга қўйилди.

Зотдор сигирларни иссиқ шароитимизга мослаштириш осон эмас. Ҳар бир сигирнинг энг яхши томонини аниқлаб билиб олиш лозим. Уларни ҳамиша бир қолипда ишлайдиган механизацияга мослаш, ўргатишга кунт керак. Муҳтарама ўз ишида бу муҳим омилларга катта эътибор берарди.

Бир кунни фермани текширгани келган мутахассисларга Муҳтарама илтимоси борлигини айтди.

— Лейда Пейпс КПСС XXV съезди шарафига янги мажбурият олибди. Биз ҳам ҳаракат қилсак?— деди у.

«Коммунизм» колхозининг илғор соғувчиси янги маррага интилаётганидан хабар топган Ёғжудовон район

партия комитетининг ўша вақтдаги биринчи секретари, ҳозир Қогон район партия комитетининг биринчи секретари, иқтисод фанлари кандидати Ҳафиз Қурбонов дарров колхозга етиб келди.

— Яхши ният қилган экансиз, эшитиб хурсанд бўлдик,— деди ҳозиргина биринчи соғувни тугатиб чиқаётган Муҳтарамага Ҳафиз Давронович.— Сизга янги муваффақиятлар тилаймиз.

— Мутахассислар нима дейишди, Лейда Пейпс билан беллашишга имкониятларингиз бор эканми?

— Беллашсам бўларкан!

— Жуда ажойиб,— деди райком секретари.— Бу билан икки халқ ўртасидаги дўстликни янада мустаҳкамлайсизлар. Бу ташаббусингизни район партия комитети маъқуллаб, бошқаларга ёйишга қарор қилди.

Абдулла Азимович унинг ташаббусини область партия комитети ҳам маъқуллаганини, икки дугонанинг бирига ёзган хати Бухоро область газеталарида босилганлигини, алоҳида плакат қилиб чиқарилганлигини айтди.

— Ишни жуда пухта ташкил этишган,— деди ҳамроҳим,— бизнинг шароитимизда 90 сигирнинг ҳар биридан 5 минг килограммдан сут соғиб олишнинг ўзи бўлмайди.

— Сигирлари қайси наслдан?

— Қпзил зотли эстон, украина сигирлари. Бизнинг иссиқ иқлимга улар ҳар қанча мослаштирилганда ҳам, бари бир маҳсулдорлигига таъсири бор.

— Муҳтарама 1975 йил мажбуриятини қандай бажарди?

— Ҳамма кўрсаткичлари мўлжалдагидан ошиб кетди.

Яқинда уч киши — Муҳтарама, илгари «Коммунизм» колхозида зоотехник бўлиб ишлаган, ҳозир Ғиждувон район қишлоқ хўжалик бошқармаси бошлиғининг ўринбосари Саъдулла Тўхтамишев, колхоз аъзоси Жаббор

Ғаффоровлар билан бирга Эстонияга, Лейда Пейпснинг ҳузурига бориб, унинг иш тажрибаларини ўз кўзи билан кўриб, ўрганиб келди. Айтишларича икки дугона бир бирларига жуда яхши маслаҳатлар беришибди. Совхоз директори Эни Мельдер, наслчилик бўйича бош зоотехник Керстн Альп уларни хўжалик билан таништиришибди. Сўнг Эстония ССР қишлоқ хўжалик министри Харальд Мянник қабул қилиб, республика чорвачилигининг истиқболлари ҳақида гапириб берипти. Ўзбекистон чорвачилигининг ўзига хос муҳим томонлари эстонияликлар учун ҳам катта мактаб эканлигини айтибди. Чорвадорларимиз кўп нарсаларни ўрганиб қайтибдилар. Муҳтарам эстониялик дўстларини зотдор бузоқлар юборишга ҳам кўндириб қайтди.

Партия ва ҳукуматимиз чорвадорлар олдига келажакда қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришнинг ихтисослаштириш, гўшт, сут ва бошқа маҳсулотлар еттиштиришда механизациядан кенг фойдаланишни асосий вазифалардан бири қилиб қўймоқда. Тараққиёт йўли шунини тақозо қилляпти. Вакилларимиз «Вильянди» совхозида бу муҳим иш қандай амалга ошириляётганини ҳам кузатишибди. Бу хўжаликда чорвачилик асосий тармоқлардан бири ҳисобланаркан. Чорвачиликни ривожлантиришда дўстларимиз асосий кучни ердан рационал фойдаланишга, озуқа етиштиришни кўпайтиришга қаратибдилар ва шу орқали чорвачиликда юксак кўрсаткичларга эришибдилар.

«Вильянди» совхозида чорвани ихтисослаштирилган ҳолда боқишга ўтишган. Бу ерда меҳнат соҳа-соҳаларга бўлиниб, ҳар бир ходим маъқул бир ишни бажаради ва шу тариқа ўз ишининг моҳир устасига айланади.

Қардошларимиз совхозида ферма ходимларининг йиғилишлари мунтазам равишда ўтказилиб турилар экан. Унда бевосита ишлаб чиқаришга тааллуқли масалалар муҳокама қилинар, ҳамда мамлакат чорвачилигидаги янгиликлар ва илғор тажрибалар билан таниш-

тирилар экан. Илғор тажрибалар тезда ишлаб чиқаришга жорий этилар экан. Сут соғувчилар қисқа муддатли курсларда ўқитилиб борилакан.

Кўп кўрган — кўп билади, деганларидек, Муҳтарама Ғафорова ҳозир фақат колхоз ёки районга эмас, балки бутун областга, республикага тааллуқли масалани илгари суряпти. Сигирлар зотини янада яхшилаб, серсут сигир наслини яратишни чорвачилик ва ветеринария илмий-тадқиқот институтларидан талаб этиш тарафдори. Минглаб сигир, бузоққа мўлжалланган чорва комплекслари қуришни тезлаштиришни таклиф этяпти. Бундай комплекснинг афзаллигини Тошкент областидаги «ВЛКСМ 50 йиллиги» чорва комплекси исботлаб берди. Кенг, ёруғ сигирхоналар, озуқа тақсимлайдиган конвейр линиялар, ҳавони янгилаб турадиган аппаратлар мунтазам ишлайди. Ун бешта корпусда минг бош бузоқ боқилади. Колхоз фермаларидагига нисбатан меҳнат унумдорлиги ошиб, ҳаражатлар икки ҳисса камаяди.

Муҳтарама ўрганган тажрибалари асосида сигирларнинг маҳсулдорлигини ошириш юзасидан қатор ишларни амалга оширди. Озуқа базаси янада мустаҳкамланди. Чорва учун дон ва бошқа озуқа экинлари кўпроқ экиладиган, дагал хашак жамғариладиган бўлди. Бу билан озуқанинг сурункали етарли бўлишига эришилди. Фермадаги меҳнат янгичасига янада самарали қилиб ташкил этилди. Илгари сигирни парвариш қилишдан тортиб, соғиб олишгача ҳаммаси сут соғувчининг гарданида эди. Энди сут соғувчи фақат соғиш билан шуғулланади, сигирни озода сақлашга бир киши, гўнгни олиб чиқиб ташлашга бошқа киши, озуқа ташиб келтиришга, молларни озуқлантиришга алоҳида тайинланган. Ҳар бир ферма ходими ўз ишига жавоб беради.

Муҳтарама фақат фермадагина эмас, балки жамоат ишларида ҳам ибрат бўлмоқда.

У колхоз мураббийлар кенгашига бош. Ўтган ўқув йили тугаши арафасида унинг ташаббуси билан барча

устозлар, мураббийлар кенгашининг навбатдаги йиғилишига тўпланишди.

— Кун тартибида битта масала,— деди у.— Ёшлар ўзининчи синфни тамомлагач, олис-олислардаги ишларни орзу қилишди ёки диплом бўлса бас, қабилда институтларга интилишди. Лекин, ҳар бир хўжаликнинг ўз БАМи, КамАЗи борлигини ўйламайдилар. Маъқул кўрсангиз, яна мактабга борсак, ёшларни ўзинидаги ишларга жалб этсак.

Муҳтарама пухта режа билан иш кўради. Шунинг учун ҳамма нарсага улгуради. Асосий вақти фермада ўтади, кечқурунлари имтиҳонларга тайёрланади, шанба кунлари халқ хизматкори сифатида меҳнаткашларни қабул қилади, беш фарзандининг тарбияси билан шуғулланади. Депутат сифатида қилган қабуллари, унинг натижалари билан қизиқади. Унинг жонбозлиги туфайли махсус чорвадорлар уйи қурилди. У ерда китоблар, газета, журналлар қўйилган. Кийиниш, ювиниш учун алоҳида-алоҳида хоналар ташкил этилди. Район матлубот жамияти ферма олдида магазин очди. Тушлик иссиқ овқат ферманинг ўзида тайёрланади. Ферма қошидаги медицина пункти мунтазам хизматда.

Колхоз иқтисодининг мустаҳкамланиши, даромадининг йилдан-йилга ортиб бориши билан қишлоқ ҳам, турмуш ҳам ўсмоқда. Муҳтарама уйига қайтаркан, электр чироқларидан нурафшон колхоз қишлоғига боқиб, шулар ҳақида ўйларди. Яқинда Муҳтарама бу ердан ўтганда қурувчилар янги кўчани очишга тайёргарлик кўришаётган эди. Кўп ўтмай асфальт ётқизилди. Икки қанотида янги уйлар. Фақат дарахлари ҳали ёш. «Ҳаётимиз ҳам нурли истиқболга олиб боровчи кенг йўл эмасми!» кўнглидан ўтказди у.

Сув танқислигига, об-ҳавонинг ноқулай келишига қарамай, қаҳрамонона меҳнат қилиб пахта, галла, мева ва бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотларидан юқори ҳосил олган ҳамқишлоқлари кўз олдидан ўтди. «Меҳнатдан

толмасак, даромад ошса — бундан ҳам яхши бўлади», деб қўйди.

Муҳтарама Бухоро область партия конференциясидан қайтиб уйга қадам қўйиши билан, кетма-кет дугоналари кириб келишди.

— Табриклаймиз, радиодан эшитдик партия XXV съездиغا делегат қилиб сайланибсан, иззат-ҳурматинг бундан ҳам зиёда бўлсин!

— Раҳмат!

Ферма коллективининг КПСС XXV съезди ҳамда Ўзбекистон Коммунистик партиясининг XIX съезди тарихий қарорларини муҳокама қилишга бағишланган йиғилиши бўлди. Муҳтарама партия XXV съездидан олган таассуротларини гапириб берди. Халқ фаровонлиги тўғрисида ғамхўрлик қилиш — олий мақсади бўлган жонажон партиямизнинг тарихий анжумани унинг учун улкан мактаб бўлди.

— Партия бизни эгаллаган марралар билан кифояланиб қолмай яна олға юришга ўргатади. Партия ва ҳукуматимизнинг истиқболдаги катта режаларини амалга оширишга биз ҳам ўзимизнинг муносиб ҳиссамизни қўшишимиз керак. Устоз сут соғувчилардан Мунаввар Исоқова, Ўзбекистон Компартиясининг XIX съездида сўзга чиқиб шундай деган эди: колхозимиз чорвадорларининг зафарлари тўғрисида гапириш билан бирга, шуни ҳам айтиш керакки, Тошкент области бўйича чорвачилик етарли даражага кўтарилган эмас. Келинг биз область бўйича чорвачиликда юқори кўрсаткичларга эришиш учун мусобақалашайлик.

Янги ташаббус ҳозир бутун область хўжаликларида муҳокама қилиниб, ҳар бир сигирдан соғиб олинадиган сутни Лейда Пейпс, Мунаввар Исоқова, Анастасия Чудная, Муҳтарама Ғаффорова каби илғорлар даражасига етказиш, улардан ўзиб кетиш учун мусобақа авж олмоқда.

«Правда Востока» республика газетасида босилган

бир мақола яна кўпчилиكنинг эътиборини тортди. Тошкент районидаги «Ўзбекистон ССР 50 йиллиги» колхозининг машҳур сут соғувчиси Мунаввар Исоқова сутни машинада соғиб олиш устаси, Давлат мукофоти лауреати Лейда Пейпс бошчилигидаги эстониялик илғор сут соғувчиларнинг ўзларига биркитилган сигирлар группасидан ҳар куни бир тоннадан сут соғиб олиш юзасидан бошланган ташаббусни қўллаб-қувватлашни тақлиф қилиб чиқди. Ўзи янги имкониятларни излаб топиб, ўзининчи беш йилликнинг биринчи йилида ҳар бир сигирдан 6100 килограммдан, бутун группадан 183 тонна сут соғиб олиш, барча маҳсулотни фақат биринчи сортга топшириш мажбуриятини олган. Иложин борича бутун республикадаги сут соғувчиларни ҳар бир фермада аъло сифатли сут соғиб олиш учун курашда фаол қатнашишга даъват этди.

«Бухоро область Гиждувон районидаги «Коммунизм» колхозини сут соғувчиси, СССР Олий Советининг депутаты Муҳтарама Ғаффоровани мусобақага чақираман. Келинг, Муҳтарама ўзининчи беш йилликнинг биринчи йили ҳақиқатан ҳам зарбдор меҳнат йили бўлиши учун мусобақалашайлик!»

Дугонасининг қалб даъватини бажону дил қабул қилган Муҳтарама ўз режаларини ёзиб юборди.

«Мен ҳам ўзининчи беш йилликда қарамоғимдаги 75 сигирдан кунига бир тоннадан сут соғиб олишни мақсад қилиб қўйдим. Бу йилнинг ўзида 340 тоннага яқин сут соғиб олиш ниятим бор. Ҳар бир сигирдан соғиб олинadиган сутни бир йилда ўртача 4500 килограммга етказаман».

Вақт алламаҳал бўлиб қолган бўлса ҳам Муҳтарама Ғаффорова деразасида нур тушиб турибди. У яна қандай янгилик, ташаббус ҳақида ўйлаётган экан...

Ҳамма гап Деҳқон бобонинг эътирозидан бошланди. Кун ботишда очилган баҳс, билмадим, хўроз устма-уст қичқирмаганида қачон тугарди. Ўша кунн суҳбатга қи-зиқиб кетган чойхоначи ҳам ухламади.

— Гапингда зарра қусур йўқ экан, ўғлим.— Тан олди бобо олтин занжирли ён соатига қараб.— Саҳаргача ўтирибмиз-а. Билим — олтин чашма-да! Биз унинг оби ҳаётидан ичолмаганмиз. Шундан, бузруквор давр ихти-ролари, билакс каминаларига чўпчак — муаммо. Айбга санамайсизлар энди,— деди у самимий оҳангда эҳтиром билан даврадагиларга, ўнг қўлини ерга тираб ўрнидан тураркан, бўғин-бўғинлари қисирлаб.— Маъқул, пахта-нинг жilовини тағин ҳам маҳкам ушлашибди донола-римиз.

Мавзу — замондошларимиз Раҳим Раҳмонов билан А. Благовешченский ҳамкорликда очган қаҳрабонинг си-ри эди.

Яқинда мен ҳурматли Раҳим ака билан учрашиб, топган янгиликлари борасида чойхонада тонготаргача бўлган суҳбатни айтиб бердим.

— Сиз уни айтасиз,— деди Раҳим ака.— Сочимизни кўпроқ янгиликни излашдан кўра, билим даргоҳидаги, ишимиз тушган хўжаликлардаги айрим чаламуллалар билан, ноумид шахслар оқартирди. Фанимизнинг мўъ-жизакор қудратига ҳамманинг ҳам ақли дарров ета-вермас экан.

Юрак жиз этмаса, қўл ураётган ишининг охири чи-ройли чиқишига кўзи етмаса киши бир нарсга меҳр қўймайди. Ҳаётнинг иссиқ-совуғини кўп кўрган Раҳим ака бундан бир неча йил бурун, пахтакор дўстларидан бирини кўргани борди. Декабрь ойи эди. Тизза бўйи қор ёққан, совуқ.

Дўсти — раисни на уйдан, на идорадан топди. Дала-га чиқди. Икки нохуш манзара кўнглини хижил қилди.

Далада катта шох қўшилган от ғўзани силжитиб қорини тушириб бормоқда. Узун арқоннинг учини белига боғлаб олган икки азамат йигит ғўза оралаб юриб, пахта-нинг юзини очмоқда.

Уларнинг ортидан қўлқоп кийган қиз-жувонлар, ёш-қарилар ях чангаллаб, қолган-қутган кўрак, толани те-ришарди.

...Шу баҳона Раҳим ака, ўйлаб, ўқиб, ўрганиб юрган ишга тагин ҳам қунт билан ёпишди. Айниқса дўстининг ўша кунн кўйиб-пишиб айтган аччиқ таънаси қулоғи та-гида такрорланадиган бўлди.

— Сиз олимлар ҳам, бундай жон койитсаларингиз-чи, бу ёнгга. Пахтаминз сал олдинроқ етилса, шу азоб йўқ! Барвақт териб оламиз.

Мақсад аниқ: шундай бир восита топиш керакки, у пахтаини ҳам вақтли пиширсин, ҳам ҳосилдорлигини оширсин, ҳам унга кетадиган сарф-ҳаражатини озайтир-са-озайтирсин-у, кўпайтирмасин.

Раҳим ака Москвага, устози, биология фанлари док-тори, профессор А. Благовешченскийнинг ҳузурига мас-лаҳатга борди. Қўрганларини, раснинг гапини, ўз режа-ларини тўкиб солди.

— Маъқул, — деди устоз узоқ ўйлаб, эшитган гап-ларини ақл торозусида ўлчаб. — Режангизга яна бир нар-сани қўшиб қўйинг: шундай восита топингки, у инсонга зарар келтирмасин! Ҳа, ҳа, шундай! Менимча, биринчи ўринга шунн қўйиш керак!

Икки олим назария борасида ҳам, амалпй тажриба-да ҳам бамаслаҳат иш кўришга аҳд қилишди.

— Қоронғи уйга тош отмайлик, — деди профессор. — Меҳнатимиз, давлат маблағи зое кетмасин. Оқибат на-тижасига озми-кўпми кўзимиз етган тадқиқотга қўл урайлик.

Олимларнинг бедор кечаларп, изланишлари бош-ланди.

Қайси ўсимлик бўлмасин, аниқки, ёрдамчи кучсиз

ўсмайдн, ўсса ҳам авж олмайди. Айтайлик, ҳар хил — органик ва минерал ўғитлар юқори, бўлиқ ҳосилнинг қатордаги нори. Хўп, яна нималар ўсимликнинг танасини яйратади? Икки олим, ишни шу воситаларни ўрганишдан бошлади. Улар биоген стимуляторлар, деб аталган ўсимликларнинг танасига сингиб, уларнинг ўсиб-унишига ёрдам берадиган турли моддаларни текшириб кўришди.

— Биоген стимуляторлар,— деди Раҳим Раҳмонов, ҳамкорига чуқур, ҳар томонлама изланишлардан сўнг.— Организм ноқулай шароитга тушганда, яъни ўсимлик майсалари икки-тўрт даража совуққа учраганда унинг ҳужайраларида ҳосил бўлиб, мадад бериб, уларни омон сақлаб қолади. Мен шунга амин бўлдимки, биоген стимуляторлар икки карбонлик кислоталарга сингиб, ўсимлик организмни чиниқтираркан. Шундай кислоталардан — қаҳрабони ўрганиб кўрмаймизми.

— Чиндан ҳам қаҳрабо кислотаси ўсимликларда модда алмашилишида катта роль ўйнайди.

— Фойдаси борки, қаҳрабо кислотаси жуда кўп ўсимликларда эркин ҳолда учрайди.

Биология фани ҳазиналарининг геологлари — қаҳрабо кислотасининг сирларини, ўсимликларга қанчалик «дўст» лигини излашга киришишди.

Шу ерга келганда биринчи тўғаноқ учрашди. «Беҳуде уриниш» дегувчилар чиқди. Тўғаноқлар айтибгина қолишмади, амалда ўз фикрларини асослаб кўрсатмоқчи ҳам бўлишди. Ўйғилишларда давлат маблағларини осмонга учираётган «қаҳрабо шайдолари»ни тийиб қўйиш лозимлигини айтишди.

Ўз изланишлари, тадқиқотлари натижасига ишонган олимларнинг ўринсиз таъналардан дили оғриси ҳам кўнгиллари совимади. Аксинча, олимлар уларга зарба беришнинг йўли: жадалроқ, аниқроқ далиллар топиш, уларнинг самараларини юзага чиқариш, деб ўз ишига янада жиддийроқ киришдилар.

Меҳнат зое кетмади. Ноумидларга биринчи зарба берилди.

Ўсимлик уруғи шу кислотанинг кучсиз эритмаси билан намлаб экилса, уруғ тез, текис униб чиқиши, ниҳоллар яхши ривожланиши аниқланди.

— Бундай парвариш бўлса, тош ҳам кўкаради,— дея бўш келишмади тўғаноқлар.

— Ўсимлик баргида хлорофил доналарининг кўпайгани, натижада уларда нафас олиш, фотосинтез жараёнининг тезлашгани ҳам фақат парваришнинг натижасими? Қаҳрабо кислотасининг таъсири эмасми? Ўсимликларнинг майда илдизлари кўпайиб, аввалгидан узун бўлиб, тупроқдаги озуқа моддаларини кўпроқ сўрганичи?— дейишди қаҳрабо тарафдорлари.

— Бу нарса кенг майдонларда маълум бўлади!— тан бергиси келмади тўғаноқларнинг.

— Марҳамат, истаган даламизда сиз билан беллашамиз?— деди собит қадам қаҳрабочилар.— Шунинг яхши билингки, биз бу тадқиқотни сизга ўз кучимизни кўрсатиш, обрў талашиш учун қилаётганимиз йўқ. Яхшиси, келинг, қўшимча фикрингиз бўлса бирлашайлик. Ахир, бирлашган ўзар, дейди халқимиз. Халқимизга манфаатимиз тегсин, бир кун бўлса ҳам пахтамиз тез пишсин.

1962 йил. «Тўғаноқларнинг айтганиёқ бўлсин!» дейишди олимлар. Тошкент область Янгийўл районидаги Свердлов номи колхозга чиқишди.

— Қаҳрабо кислотасининг ўсимликларга ишлатиш натижасида рўй берган физиологик ва биохимик жараёнларни ўрганиш, унинг пахтачиликда қўлланиш тажрибасини профессор А. Благовещенский билан ўрганмоқчимиз,— деди Раҳим Раҳмонов колхоз правлениеси аъзоларига. Баъзилар ўйлаганидек ҳеч ким «Қўйинг» ҳам, «Бош оғриғи»ни нима кераги бор ҳам демади.

— Фан-техниканинг нималигини яхши биламиз? Марҳамат, нимаки ёрдам керак бўлса бош устига,— дейиш-

ди мезбонлар. Уч ярим гектар ер ажратиб беришди. Олимлар оҳорли кийимларини коржомага алмаштиришди.

Чигит ҳар литр сувга 23 миллиграмм қаҳрабо кислотаси солинган эритмада намланиб экилди. Таҷрибанинг натижаси аниқ кўриниши учун яна икки гектар ерга, чигит ҳеч қандай ишловсиз ариқ сувда намлаб экилди.

Қаҳрабо кислотаси билан намлаб экилган чигит, бошқа ердагига қараганда 2 кун илгари униб чиқди. Ғўза ниҳоллари тез, бақувват бўлиб ўсди, 5—6 кун илгари шоналади, барвақт очилди. Бу ердан бошқа дала-ларга нисбатан 2,7 центнердан ортиқ ҳосил олинди.

— Тупроқ яхши, ер семиз бўлган жойда бундан ҳам ортиқ натижаларга эришиш мумкин!— яна бўш келмади тўғоноқлар.

— Жуда соз,— дейишди изланувчилар.— Бунга ҳам жавоб топамиз.

Сабр-тоқатли кишиларнинг яна икки йили Фарғона, Андижон, Сирдарё, Тошкент областларининг турли иқлим, турли тупроқли колхоз, совхозлари далаларида ўтди. Ҳамма ерда қаҳрабо кислотаси ўз кучини кўрсатди. Олимларнинг юзларини ёруғ қилди.

Ернинг шўрини ҳам енгди қаҳрабо! Поп районидаги Калинин номи совхозда 1963-1967 йилларда ўтказилган таҷрибалар шўр тупроқли ерлар қаҳрабо кислотасининг таъсирида гектарига 3—3,5 центнердан ортиқ пахта ҳосили берди, барвақт етилди.

Тил югуриги бошга деганларидек, қаҳрабонинг кучига ишонмаганлар уялиб қолшди. 1967 йилда республика миқёсидаги колхоз ва совхозларида салкам бир миллион гектар ерга чигит қаҳрабо кислотаси билан намлаб экилди. Қардош республика пахтакорлари, олимлари бу янгиликдан хабар топиб, қўллашга рухсат сўрадилар. Туркменистонликлар бу янгиликка тасанно айтдилар.

Москвалик олим А. Благовешченский билан Ўзбекис-

тон ССР Фанлар академияси экспериментал биология институтининг илмий бўлим директори, биология фанлари кандидати Раҳим Раҳмонов ўртоқларнинг олти йил ҳар хил шароитда, турли муносабатлар доирасида олиб борган тажрибалари самараси низоҳат республика Фанлар академиясида қаҳрабо кислотасини ўспмликларга таъсирини ўрганувчи олимлар, колхоз ва совхоз агрономларининг кенгашида якунланди. Олимларнинг ижодий изланишларига, чуқур илмий фикрларига, амалдаги исботларига яхши баҳо берган илм аҳллари, агрономлар, деҳқонлар қуйидаги далилларни айтишди:

Қаҳрабо кислотаси чигит мағзидаги мой миқдорини бир процентга кўпайтиради, кузги буғдой ҳосилини гектарига 65—180 килограммга оширади, маккажўхори дони 10 процент кўп бўлади, кўк сояси 20—25 процент ортади.

Кенгашда гапирганлардан бири қаҳрабо кислотасининг бир килограмми уч сўм туришини, у 125 тонна уруғ учун етишини, инсонга безарарлигини айтганда, профессор табассум билан Раҳим акага қараб қўйди. Уларнинг нияти рўёбга чиқди, ихтироларининг эътирофидан масрур эдилар. Партия ва ҳукуматимиз уларнинг қувончига яна қувонч бағишлади.

Физиология-биохимия жараёнларига қаҳрабо кислотаси таъсирининг назарий асосларини ва чигит унишини жадаллаштирувчи методларни ишлаб чиққанликлари учун биология фанлари доктори, профессор А. В. Благовещенский, биология фанлари кандидати Р. Раҳмоновга Беруний номидаги республика Давлат мукофоти берилди.

УСТОД

Уша кун Ҳабиб аканинг ҳам, «Совет Ўзбекистон» газетаси коллективининг ҳам ёдидан сира-сира чиқмайди.

1950 йил. Тошкент Давлат университетида очилган журналистика бўлими эндигина икки ёшга кираётган эди. Ҳали журналистика фанидан дарс берадиган малакали ўқитувчилар етишмасди. Дарсликлар ҳам йўқ эди. Ректорат тажрибали, талантли журналистларни соатбай дарс беришга жалб этадиган бўлди. Дарс беришга Рихси Саҳибоев, Иброҳим Раҳим, Ҳабиб Нуъмонлар таклиф этилди.

Ҳабиб Нуъмон ўша вақтларда «Совет Ўзбекистони» газетасининг қишлоқ хўжалик бўлимида адабий ходим бўлиб ишларди. У ўзининг ўқишли, бадий жиҳатдан юксак, теша тегмаган мавзудаги очерклари, лавҳалари, фелъетонлари, репортажлари, хабарлари билан кенг газетхонлар орасида танилган эди. Айниқса унинг очерклари газетхонларга кўпроқ ёқарди. Бир томондан — уларнинг тили, бадий воситаларга бойлиги кўп нарса ўргатса; иккинчи томондан — қаҳрамони етук одам сифатида, илғор замондош сифатида ўзига эргаштирарди.

Едимда: Ҳабиб ака университетга келадиган куни ҳамма студентлар анча барвақт келди. Ўша вақтда мен ҳам студент эдим. Биз — студентлар хаёлимизда Ҳабиб акани тасаввур қилиб, сиймосини чиздик. Ҳабиб Нуъмон кўз ўнгимизда анча ёшга борган, серсавлат, камгап, қовоғи солиқ, ўйчан бир киши бўлиб гавдаланди...

Қўнғироқ чалинди. Остонада бўлимимизнинг сарқори Турсун Собировнинг товуши эшитилди:

— Марҳамат, Ҳабиб ака. Сиз меҳмонсиз.

— Ўзингиз бошланг, қани.— Ҳабиб ака жавоб берди.

Турсун Собиров қанча зўрламасин, меҳмон олдиға тушмади. Биз шу ондаёқ ақлли одамнинг камтарлигини, устозлик масъулиятини ҳис этиб, бу ерга қадам қўяётганини, ҳаяжонланаётганини англадик, меҳримиз ортди. Қаршимизда ўрта бўйли, озгин, ҳали қирққа бормаган бир йигит турарди. Тасаввуримиздаги ўйчан, деган гапимизгина тўғри чиққанди.

— Ўзингиз яхши билсангиз ҳам, икки оғиз Ҳабиб

ака ҳақнда,— деб Турсун ака гап бошлаган эди, меҳмон шу керамикан дегандек, хижолатдан қизариб унга қаради.— Ҳабиб Нуъмон ўзбек совет журналистикасини йўраклаган, унинг ташкил топишига, ривожланишига катта ҳисса қўшган, таланти қалам соҳибларидан бири. У фақат журналист бўлибгина қолмай, ўсиб келаётган теран фикрли ёзувчи ҳамдир. Ҳабиб ака 1912 йилда Тошкентда, ўз даврининг саводли кишиси бўлган мактабдор оиласида туғилди. У дастлаб «Учкун» мактабида 7 синфни, кейин ишчилар факультетини битирди. Ҳабиб Нуъмон ёшлигиданоқ китоб ўқишга ишқивоз бўлган. Қўшни маҳаллада истиқомат қилувчи ёзувчи Абдулла Қодирийнинг суҳбатларини мароқ билан эшитган. Илк ёзган хабарлари ёқиб, журналистлар Ҳабиб акани ҳамкорлик қилишга таклиф этишган. У 1931—32 йилларда радио комитетининг саноат бўлимида, 1934—35 йилларда «Қолхоз йўли» газетасида ишлаб малака ортирган. 1935 йилнинг сентябрида «Қизил Ўзбекистон» («Совет Ўзбекнстони») газетасига адабий ходим бўлиб ишга ўтган. Шу-шу, дарахт бир жойда кўкаради деганларидек, Ҳабиб ака «Совет Ўзбекистони»да униб-ўсиб келмоқда. Ижодий фаолияти ўзингизга маълум, дарсда ўтгансиз, газета-журналларда ўқигансиз, радиодан эшитгансиз... Қолганини яна ўзларидан эшитасиз.

Ўқитувчимиз уэр сўраб чиқиб кетди. Ҳабиб ака сўз, фикр садафини излабми, ўрганмаган аудитория салобати босибми, бир дам сукутга чўмди.

— Авваламбор, ҳурмат қилиб, таклиф этганингиз учун ташаккур. Гапни очиги ўзимда йўқ билимни, тажрибани, ақлим етмаган гапни бор деб, сир бой бермайдиганлардан эмасман. Шунинг учун боримни, ўйимдагини айтсам, талабларингиз, кутганларингиз даражасида бўлмаса уэр. Олий маълумотим ҳам йўқ. Нимагаки эришган бўлсам, ўзимча ўқиб, устозлардан сўраб, тинмай машқ қилиб, ҳаёт дорилфунунда тобланиб қўлга

киритганман. Буларга олий маълумот қўшилганда, яна ҳам яхшироқ, яна ҳам чуқурроқ ёзардим, имоним комил. Бунн энди мана сизлар амалга оширасизлар. Агар табиат тантилик қилиб, қайта туғилсам, яна шу безовта касбни танлайман. Мен ўзимни журналистикасиз тасаввур қилолмайман. Демокчиманки, журналист бўламан деган одам аввало уни севиши, унга меҳр қўйиши керак. Журналистликни тирикчилик манбаи деб қарамасдан, уни ҳунарга айлантириш лозим.

— Кечирасиз, устоз, баъзилар талант бўлса бас, асар ўзи туғилаверади, дейишади. Шу тўғрими?— деб сўради курсдошларимиздан бири.

— Ўринли савол,— дедн Ҳабиб ака.— Талант — етти қават ернинг тагидан қайнаб чиққан булоқдек гап, йўл топиб кетади, дейдиганлар бор. Бу фикрга қўшилиб бўлмайди. Улар назарияни, машқни инкор этишади. Равшанки, назария талант ўрнини босолмайди, лекин назария талантни камолотга етказди. Ижод қонун-қоидаларини, тажрибасини, тайин формаларини билмай туриб, ижод қилиш мумкинми, ахир. Ўқимай, ўрганмай туриб, мўлжалга етиб бўладими? Йўқ, албатта. Назария ва талант қўшилгандагина жанговар жанрнинг кенг имкониятларидан тўла фойдаланиш, унинг олдига зарур талабларни қўя билиш мумкин. Бу ўринда доҳиймиз Владимир Ильич Лениннинг публицистикаси бизга олий намунадир. Жамоат арбоби ва атоқли совет танқидчиси А. В. Луначарский Лениннинг публицистик санъатини ўрганиш муҳим эканлигини таъкидлаб, шундай деган эди. (Ҳабиб ака ён чўнтагидан кичик бир қоғозни олиб ўқиди):

«Бу албатта, жуда муҳим иш, у билан кенгроқ шуғулланиш, унинг зарур темани ўз вақтида танлай олишини, ҳамма тушунадиган қилиб бера билишини, ажойиб услубини, маҳоратини, ишончли, айтиш вақтда қатъийлигини кенг ўрганиш керак».

Ўзини бус-бутун журналистикага бағишлаган Ҳабиб

ака буюк устознинг публицистикасини ўрганиб, камолга етган қаламқаш. У касбни севади, журналистиканинг риёзатидан қўчмай, мардона енгиб келаётгани учун ҳам бугун унинг роҳатидан баҳраманд. Унинг кўксига «Ўрмат белгиси» ордени, «Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган маданият ходими» нишони порлаб турибди.

Атоқли адбимиз Шароф Рашидов 1949 йилда «Қизил Ўзбекистон» газетасига масъул муҳаррирлик қилган даврида Ҳабиб Нуъмонга берган характеристикасида шундай деб ёзган эди: «Ҳабиб Нуъмон таланти, меҳнатсевар журналист. Ташаббускор, жамоат топшириқларини ўрнига қўйиб бажарадиган адабий ходим». Бу — Ҳабиб Нуъмоннинг фазилатлари.

Отаҳон журналист Ҳабиб Нуъмон бу баҳога ўттизинчи йилларда — Совет ҳокимиятини мустаҳкамлаш ишидаги меҳнатлари, Улуғ Ватан уруши йилларидан «Фрунзечи» газетасида ишлаб ёзган оташнафас публицистикаси, тинч қурилиш йилларидаги ранг-баранг жанрда ёзилган асарлари билан эришди.

— Ишлаётган газетангги бошингга қўйиб юришинг керак. Уни оёқ ости қилдинг, янглишасан. Сени баобрў қиладиган ҳам, танитадиган ҳам газета, коллектив,— дейди Ҳабиб ака. У ишлаётган даргоҳини эъзозлайди, ойлаб сафарда юради, тинмай ёзади.

Ҳабиб Нуъмон ижодида қишлоқ хўжалик мавзуси асосий ўринни тутди.

Бир воқеанинг гувоҳиман: бўлимда суҳбатлашиб ўтиргандик. Тошкент Қишлоқ хўжалик институтининг ўша даврдаги ректори, биология фанлари доктори Абдували Имомалиев келиб қолди. У газетага юборган бир материални тақдирини сўради. Ҳабиб ака мақоланинг нега ушланиб турилганлигини тушунтирди. Олим журналистнинг фикр-мулоҳазаларига қўшилди: «Агроном бўлиб ишласангиз ҳам бўлар экан,— деди у суҳбатда.— Мен розиман. Тузатишларингиз билан чиқараверинг».

Зотан олинган мавзунини чуқур англаш, мутахассис-

ларча тушуниш ва таҳлил этиш Ҳабиб Нуъмон ижодига хос сифатдир. У «Совет Ўзбекистони» газетаси қишлоқ хўжалик бўлимининг мудир сифатида республикамиз экономикасини ривожлантиришга муносиб ҳисса қўшди. Кейинги йилларда «Совет Ўзбекистони»да босилган. Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети томонидан маъқулланиб махсус қарорлар қабул қилинган: «Ёрни эъзозланг», «Қўчат эк, боғ қил», каби қишлоқ хўжалик темасидаги мақола-мурожаатномаларда Ҳ. Нуъмоннинг қўлини кўрамиз.

Унинг «Пахта полвони» сингари очерклари газет-хонларнинг ёдида. «Пахта полвони»да чинакам ленинча публицистга, моҳир очеркчига хос фазилатларни кўрамиз. Очеркнинг марказида инсон туради. Муаллиф очеркда машҳур пахтакор, Пискент районидаги Энгельс номли колхознинг бригадир Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Ҳаким полвон Қодировнинг образини яратди. Ҳаким полвон — тажрибали пахтакор, у ғўзани барвақт вояга етказиш, ҳосилдорликни кўтариш юзасидан қатор таклифлар қилган. Унинг тажрибаси мажбуриятларни бажаришга, оғир меҳнатни енгиллаштиришга, даромадни оширишга йўл очган. Буни газетхонларга, колхозчи-деҳқонларга етказиш, унинг тажрибасини оммалаштириш лозим эди.

Маълумки, бу фактга турлича ёндошпш мумкин. Пахтакорнинг илгор тажрибасини, фойдасини айтиб қўя қолиш ҳам мумкин, бу ҳам зарур. Лекин у мақола бўлади. Ҳабиб Нуъмон очеркка бошқа томондан ёндошди. У Ҳаким полвон шахсини ўз олдига вазифа қилиб қўйди. Очеркни ўқиганингизда коммунизм қурилишининг ҳам-ма томони учун ўзини жавобгар ҳисоблаган, меҳнатсевар, ақлли замондошимиз образи гавдаланади. Пахтакорнинг таклифлари, тажрибаси, ҳаётидан олинган бошқа фактлар унинг қиёфасини очишга хизмат қилдирилади. Муаллифнинг бошқа асарлари билан бирга бу очерк ҳам инсонни ўрганишга хизмат қилади.

Биз университетни тамомлаб, «Совет Ўзбекистонини»га ишга келгач, Ҳабиб Нуъмон тажрибаси орқали газетага кириб келган қанчадан-қанча ёшларнинг ҳам устози эканлигини кўрдик. Истеъдодли қаламқаш, ёзувчилардан Ҳошим Абдусаматов, Самад Қодиров, Самар Нуров, Собиржон Шокаримов, Ҳайдарали Иброҳимов сингари талантлар Ҳабиб акани ҳурмат билан устозим, дейдилар.

Отахон журналист пенсияга чиққан бўлса-да, редакцияда ташкил этилган «Маҳорат мактаби»га бошчилик қилмоқда, қизилчиларнинг ажойиб анъаналарини, ўз тажрибаларини ёшларга ўргатмоқда.

«Матбуот тўроғини яламаган киши, ёзувчи бўла олмайд», деб ўргатади Ҳабиб ака. Чиндан ҳам газета — талантли кишига ёзувчиликка қўтариллиш погонасидир. Бунга Ҳабиб Нуъмон ижодининг ўзи ёрқин мисол бўла олади. Ҳабиб Нуъмонни 1949 йили Ўзбекистон ёзувчилар союзига қақриб, қатор шоир ва ёзувчилар билан бирга Фарғонанинг сўлим Водил қишлоғига бориб, асар ёзишни таклиф қилишди. Шу баҳона билан Ҳабиб Нуъмон Фарғонада бир ой бўлди. Ўзи қишлоқ хўжалигини яхши билгани устига колхоз, совхозларда бўлиб, кишилар ҳаётини синчиклаб ўрганди, сўнгра «Фасллар» қиссасини яратди. Журналистикада ўзини тоблаган қаламқаш — бадиий адабиётнинг кенг уфқларига парвоз эта олишини кўрсатди.

Ҳабиб Нуъмон катта ёзувчи бўлиб етишди. «Ёшликда берган кўнғил» қиссаси, кекса журналист Аҳмад Шораҳмедов билан ҳамкорликда ёзган «Ота» романи кенг китобхонларга манзур бўлди.

Ҳабиб Нуъмоннинг катта асарларга ҳам етарли материаллар бера оладиган умр йўли, янада етилиб турган ижодий режалари кўп эди. Афсуски... Халқимиз ҳаётидаги муҳим даврларга ўзининг ўткир қалами билан муносабатини билдириб, яшаган жонкуяр адабнинг ёрқин хотираси кишилар қалбига бадиий қолажак.

МУНДАРИЖА

Казбек баҳодир	3
Чинор	69
Жавоҳир	81
Аҳду паймон	96
Нурли манзиллар	102
Каҳрабо — хазинанинг калити	124
Устод	129

На узбекском языке

Расул Рахманов

ЛЕГЕНДАРНЫЙ КАЗБЕК

Издательство «ЕШ ГВАРДИЯ»—1977.

Редактор Э. Усмонов
Рассом Н. Гавриленко
Расмлар редактори Қ. Алиев
Техн. редактор Г. Аҳмаджонова
Корректор М. Тоиров

ИБ 156

Босмаҳонага берилди 27/I-1977 й. Босишга рухсат этилди 16/IX-1977 й. Формати 70×108¹/₃₂. Босма листи 4,25. Шартли босма листи 5,95. Нашр листи 6,13. Тиражи 30.000. Заказ № 496. Баҳоси 40 т. Қоғоз № 2.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Еш гвардия» нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома № 132—76. Р-09324.

Ўзбекистон КП Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Ғизил Байроқ ордени босмаҳонасида босилди. «Правда Востока» кўчаси, 26.